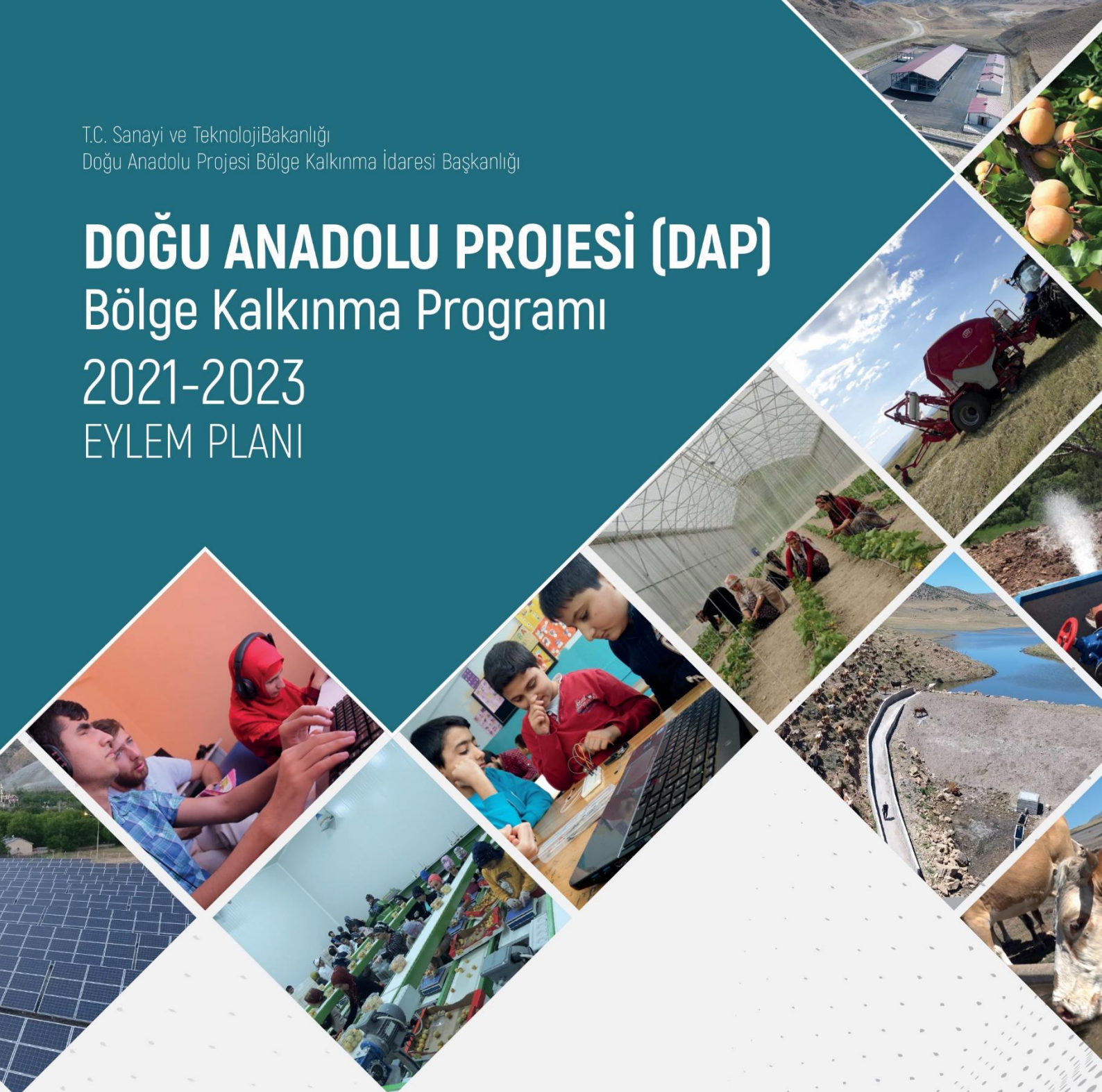

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

DOĞU ANADOLU PROJESİ (DAP) Bölge Kalkınma Programı 2021-2023 EYLEM PLANI

DAP

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI
DAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI
DAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

DOĞU ANADOLU PROJESİ (DAP)

Bölge Kalkınma Programı

2021-2023

EYLEM PLANI

ÖNSÖZ

On Birinci Kalkınma Planı döneminde, her bölgenin kalkınma fırsatlarını ortaya çıkarıp değerlendirerek rekabet gücünün geliştirilmesi, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması yoluyla bölgelerde yaşam kalitesinin iyileştirilmesi konusunda uyguladığımız planlar, programlar, projeler ve faaliyetlere devam edilmektedir. Bu kapsamda özellikle dört farklı bölgede faaliyet gösteren Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DAP), Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DOKAP), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAP) ve Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (KOP), kalkınma ajansları ile birlikte On Birinci Kalkınma Planı hedeflerine ulaşmada bölgelerinde yetkin ve tecrübeli önemli kurumlarımızdır.

İdarelerimiz, 2021-2023 yıllarını kapsayan ve Bölge Kalkınma Programı olarak adlandırılan yeni nesil eylem planlarını başta kalkınma ajansları olmak üzere bölgelerindeki diğer paydaşlar ile işbirliği içerisinde hazırlamıştır. Bölge Kalkınma Programları, önceki Eylem Planlarından farklı olarak İdarelerimizin sorumlu olduğu bölgeleri bir bütün olarak ele alan ve bölgelerin kendine özgü potansiyel ve ihtiyaçlarından hareketle belirlenmiş olan sonuç odaklı sektörel programları içermektedir.

Bölge Kalkınma Programlarının temel amacı, model projelerin desteklenmesi vasıtasıyla bölgelerimizde yenilikçi uygulamalara öncülük etmektir. İdarelerimiz, başta tarım ve sulama olmak üzere; kültür, sosyal içerme, turizm, kırsal kalkınma ve enerji alanlarında destek vermekte; bu destekler yerinden kalkınma anlayışıyla, katılımcı bir şekilde tasarlanmakta ve uygulanmaktadır. Ekonomik ve sosyal kalkınmayı desteklemek üzere rekabetçi ürün türlerine geçiş, pazarlama olanaklarının genişletilmesi, organik tarım, yenilenebilir enerji ve inovasyon çalışmaları, insan kaynakları ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, doğal varlıkların ve kültürel mirasın korunması ve değerlendirilmesi, bölgelerin rekabet gündemini desteklemede yeni dönemin önemli unsurları olacaktır.

Kalkınma hamlemize katkı sağlayacak olan Bölge Kalkınma Programlarının ülkemiz için hayırlı olmasını diler, hazırlıklarda emeği geçen herkese şahsım ve milletim adına teşekkürlerimi sunarım.

Recep Tayyip ERDOĞAN

Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

1. DAYANAK.....	1
2. BÖLGEDEKİ PLANLAMAMANIN TARİHÇESİ ve BKİ’NİN KURULUŞU	2
3. 2021-2023 BÖLGE KALKINMA PROGRAMININ HAZIRLIK SÜRECİ	5
4. DAP BÖLGESİ	7
5. 2014-2018 EYLEM PLANI ve 2019-2020 DÖNEMİ BÖLGEDEKİ FAALİYETLER.....	10
5.1. Bölgedeki Yatırım Faaliyetleri	10
5.2. 2014-2018 Eylem Planı Mali Bilgileri	14
5.3. Kamu Yatırımları Sektörel Dağılımları.....	17
6. MEVCUT DURUM ANALİZİ	19
6.1. Nüfus ve Demografi	19
6.2. Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeler	24
6.3. Eğitim	39
6.4. Kültür	48
6.5. Sağlık.....	52
6.6. Turizm	56
6.7. Tarım ve Ormancılık	59
6.8. Sanayi	73
6.9. Enerji	80
6.10. Madencilik.....	83
6.11. Kentleşme ve Altyapı	85
7. İL BAZINDA ÖNE ÇIKAN SEKTÖRLER	95
8. BÖLGE KALKINMA PROGRAMI STRATEJİK ÇERÇEVESİ	102
8.1. Amaç, Hedef ve Sektörel Operasyonel Programlar (SOP)	102
8.2. Uygulama Detayları	108
8.3. Bölge Kalkınma Programı Finansmanı ve Kamu Yatırım Programı İle İlişkisi	114
9. BÖLGE KALKINMA PROGRAMI YÖNETİŞİMİ	118
10. BÖLGE KALKINMA PROGRAMININ İZLENMESİ	119

TABLOLAR

Tablo 1. İstatistiki Bölge Birimi Sınıflamasına (İBBS) Göre DAP Bölgesi	8
Tablo 2. DAP Bölgesi İl, İlçe, Belediye ve Köy Sayısı (2019).....	9
Tablo 3. Eylem Planı Finansal Tahsisat ve Harcama Bilgileri (2020 fiyatlarıyla, milyon TL)14	
Tablo 4. Sorumlu Kuruluşların Tahsisat ve Harcama Bilgileri (2020 fiyatlarıyla, milyon TL)	16
Tablo 5. DAP Bölgesi Kamu Yatırımları Başlangıç Ödeneği Tahsisleri (2020 fiyatlarıyla, bin TL).....	17
Tablo 6. Bölge İllerinin Nüfusu (kişi)	19
Tablo 7: Bölge İllerinin Net Göç Sayısı (kişi) ve Net Göç Hızı (binde).....	23
Tablo 8. Kişi Başı GSYH (2020 fiyatlarıyla, TL).....	25
Tablo 9. Ülkemizdeki GSYH Sıralaması İçerisinde DAP İllerinin Yeri (2018).....	26
Tablo 10. İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSKD (%).....	28
Tablo 11. SEGE Sıralamaları	30
Tablo 12. DAP İllerinin Gelişmişlik Kademelerine Göre Sınıflandırılması	30
Tablo 13. DAP Bölgesi İlçelerin Kademe Dağılımı	31
Tablo 14: Bölge İllerinde İhracat ve İthalat Rakamları (1000 ABD Doları)	32
Tablo 15. İllere Göre En Çok İhraç Edilen Ürünler ve İhracat Yapılan Ülkeler (2019).....	32
Tablo 16. İllere Göre En Çok İthal Edilen Ürünler ve İthalat Yapılan Ülkeler (2019).....	34
Tablo 17. İhracatta İlk Binde Yer Alan Firmaların İllere Göre Dağılımı (adet).....	35
Tablo 18: Temel İşgücü Göstergeleri (15+ yaş, %)	36
Tablo 19: İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam (15+ yaş).....	37
Tablo 20. Bölgede Genç İşsizlik Göstergeleri (15-24 Yaş, %).....	38
Tablo 21. Bölgede Kadın Temel İşgücü Göstergeleri (15+ Yaş, %)	38
Tablo 22: Eğitim Durumuna Göre Nüfus (kişi, %).....	39
Tablo 23. Eğitim Kademelerine Göre DAP İlleri Öğrenci Sayısı (kişi)	43
Tablo 24. Yükseköğretim Öğrenci Sayıları (kişi)	46
Tablo 25. Öğretim Elemanı Sayısı	47
Tablo 26. Tiyatro Göstergeleri	48
Tablo 27: Sinema Göstergeleri.....	49
Tablo 28: Halk Kütüphanesi Göstergeleri.....	50
Tablo 29. Müze ve Ören Yeri Göstergeleri.....	51
Tablo 30. Yapımı Tamamlanan ve Devam Eden Koruma Amaçlı İmar Planları	51
Tablo 31. UNESCO Dünya Miras Listesi ve Geçici Liste.....	52
Tablo 32. Hastane Kurum ve Yatak Sayısı	53
Tablo 33. Yüz Bin Kişi Başına Düşen Yatak Sayısı ve Nitelikli Yatak Sayısı Oranı (%).....	53
Tablo 34. Hekim Sayısı ve Hekim Başına Düşen Kişi Sayısı.....	54
Tablo 35. Turizm Yatak Sayısı Göstergeleri (2019)	56
Tablo 36. Bölgedeki Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesislerine İlişkin Göstergeler....	57
Tablo 37. Bölgedeki Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerine İlişkin Göstergeler	58
Tablo 38. Tarımsal Alan Kullanımı (2019).....	59
Tablo 39. DAP Bölgesi Hayvan Sayıları (2019).....	65
Tablo 40. DAP Bölgesi Çayır-Mera Alanı (hektar)	69

Tablo 41. Arıcılık Göstergeleri	69
Tablo 42. Bölge ve Türkiye Hayvansal Atık Miktarı (2018).....	70
Tablo 43. Su Ürünleri İstatistikleri (2019).....	71
Tablo 44. İl Bazında Orman Alanlarının Dağılımı (2019).....	72
Tablo 45. DAP İllerinde Sanayi Sektöründe İşyeri ve Sigortalı Sayısı.....	74
Tablo 46. DAP İlleri OSB ve KSS Verileri	74
Tablo 47. DAP İlleri Bazında Yatırım Teşvik İstatistikleri (2014-2018)	75
Tablo 48. DAP İllerinde Sanayi Sektöründe Kişi Başına Üretilen Katma Değer (2018)	77
Tablo 49. Sanayide Elektrik Tüketimi	78
Tablo 50. DAP İllerinde İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları	79
Tablo 51. DAP İlleri ve Türkiye Enerji Üretim Kurulu Güç Kapasitesi.....	81
Tablo 52. DAP İlleri ve Türkiye Yenilenebilir Enerji Üretim Kurulu Güç Kapasitesi.....	82
Tablo 53. DAP İlleri ve Türkiye Toplam Elektrik Tüketimi	83
Tablo 54. Bölge İllerinde Şehirleşme Oranı.....	85
Tablo 55. Bölgede Karayolu Uzunlukları	86
Tablo 56. Bölgede Demiryolu Hat Uzunlukları, Yolcu Sayısı ve Taşınan Yük Miktarı	87
Tablo 57. Havayolu Yolcu Sayısı, Taşınan Yük Miktarı ve Uçak Trafiği Sayısı.....	88
Tablo 58. Bilişim Altyapısı Göstergeleri	89
Tablo 59. İçme/Kullanma Suyu Şebekesi ve Arıtma Tesisleri Durumu (2018)	90
Tablo 60. Belediye Atık Su İstatistikleri (2018)	91
Tablo 61. Belediye Katı Atık İstatistikleri (2018).....	92
Tablo 62. DAP Bölgesi İllerinde Öne Çıkan Sektörler	100
Tablo 63. Amaç, Hedef ve Sektörel Operasyonel Programlar	104
Tablo 64. Uygulama Detayları	109
Tablo 65. Gösterge Değerleri	112
Tablo 66. 2020 Kamu Yatırım Programı ve SOP İlişkisi (Bin TL)	115
Tablo 67. DAP Bölge Kalkınma Programı Finansman Tablosu	117

GRAFİKLER

Grafik 1. DAP Bölgesi Nüfusunun Türkiye İçerisindeki Payı (%).....	9
Grafik 2. Eksenlere Göre Tahsisat ve Harcama (2020 fiyatlarıyla, milyon TL).....	15
Grafik 3. Bölgedeki İllerin Tahsisat ve Harcama Bilgileri (2020 fiyatlarıyla, milyon TL).....	15
Grafik 4. DAP Bölgesinin Kamu Yatırımlarından Aldığı Pay (%).....	17
Grafik 5. DAP Bölgesi Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (2013-2019, %).....	18
Grafik 6. DAP İllerinin Bölge Nüfusu İçindeki Payı (2019, %)	20
Grafik 7. Bölgede Yıllık Nüfus Artış Hızı (2013-2019)	20
Grafik 8. Bölgede En çok Nüfus Değişimi Gerçekleşen İlçeler (2013-2019, kişi).....	21
Grafik 9. DAP Bölgesi Nüfus Piramidi (2019)	21
Grafik 10. Kaba Doğum Hızı (binde).....	22
Grafik 11. Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü (kişi)	22
Grafik 12: Bölgede Net Göç Hızı (binde)	24
Grafik 13. 2013-2018 Dönemi Kişi Başı GSYH (2020 fiyatlarıyla, TL)	25
Grafik 14. 2013-2018 Döneminde Bölgede Yıllık Ortalama GSYH Artışı (cari fiyatlarla, %)	26
Grafik 15. 2013 Yılı GSYH Değerleri (2020 fiyatlarıyla, bin TL)	27
Grafik 16. 2018 Yılı GSYH Değerleri (2020 fiyatlarıyla, bin TL)	27
Grafik 17. DAP Bölgesinde Sektörel GSKD Değişimi (%).....	28
Grafik 18: Bölge İllerinde GSKD'nin Sektörel Dağılımı (%)	29
Grafik 19. Düzey-2 Bölgeleri İtibarıyla 2019 Yılı Temel İşgücü Göstergeleri (%)	37
Grafik 20: 2019 Yılı Okuma Yazma Bilmeyen Kadın ve Erkek Oranı (%)	40
Grafik 21: Yüksekokul veya Fakülte Mezunu Oranı (%)	41
Grafik 22: Okul Öncesi Eğitimde (3-5 Yaş) Okullaşma Oranı (2019, %).....	41
Grafik 23: İlköğretimde Okullaşma Oranı (2019, %)	42
Grafik 24: Ortaöğretimde Okullaşma Oranı (2019, %).....	42
Grafik 25: İlköğretimde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi).....	43
Grafik 26. İlkokul Düzeyinde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi)	44
Grafik 27. Ortaokul Düzeyinde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi).....	44
Grafik 28. Genel Ortaöğretimde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi).....	45
Grafik 29: Mesleki Ortaöğretimde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi)	45
Grafik 30. Ortaöğretimde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi).....	46
Grafik 31. On Bin Kişiye Düşen Tiyatro Koltuk Sayısı	49
Grafik 32. On Bin Kişiye Düşen Sinema Koltuk Sayısı	50
Grafik 33. Yüz Bin Kişi Başına Düşen Yatak Sayısı ve Hekim Başına Düşen Kişi Sayısı.....	55
Grafik 34. Bebek Ölüm Hızı (binde).....	55
Grafik 35. Belediye İşletme Belgeli Tesislerde Geceleme Sayıları	57
Grafik 36. Turizm İşletme Belgeli Tesislerde Geceleme Sayıları.....	58
Grafik 37. Tarımsal Alan Kullanımı (2019).....	60
Grafik 38. Kullanılabilir Su Potansiyeli ve Tarım Alanlarının Türkiye İçerisindeki Payı (%)	61
Grafik 39. Tarım Alanı (dekar) Başına Düşen Kullanılabilir Su Potansiyeli (m3).....	61
Grafik 40. DAP Bölgesinde Tarımsal Sulamada Enerji Tüketimi (MWh)	62

Grafik 41. DAP Bölgesinde Üretilen Bitkisel Ürünlerin Toplam Tarım Alanı İçindeki Payı (2019)	63
Grafik 42. 2013-2019 Yıllarında DAP Bölgesi Kişi Başına Bitkisel Üretim Değeri (TL)	64
Grafik 43. Bölge’de Üretilen Tahıl ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Türkiye Geneline Oranları (2019)	64
Grafik 44. 2013-2019 Yıllarında DAP Bölgesi Büyükbaş Hayvan Sayısı	66
Grafik 45. 2013-2019 Yıllarında DAP Bölgesi Küçükbaş Hayvan Sayısı	67
Grafik 46. Hayvansal Ürünler Bazında Bölge Üretimini Türkiye Üretimi İçindeki Payı (%)	68
Grafik 47. Su Ürünleri İstatistikleri (2019)	72
Grafik 48. DAP İllerinde Sanayi Sektöründe İşletme Sayısı Bakımından İlk 3 Sektör	73
Grafik 49. DAP Bölgesi ve Türkiye’de Yatırım Teşvik Bilgileri (2014-2018)	76
Grafik 50. DAP Bölgesinde Sanayide Elektrik Tüketimi (2018)	78
Grafik 51. DAP İllerinde Bin Kişiye Düşen Girişim Sayısı (2018)	80
Grafik 52: Bölgede Madencilik ve Taş Ocakçılığı İhracat ve İthalat Rakamları (ABD Doları)	84
Grafik 53. DAP Bölgesi Şehirleşme Oranı (2019, %)	86
Grafik 54. Bölgede Öne Çıkan Afet Türlerine İlişkin Dağılım	93

HARİTALAR

Harita 1. DAP BKİ'nin Kapsadığı İller.....	8
Harita 2. Türkiye Afet Haritası.....	93
Harita 3. Türkiye Deprem Tehlike Haritası	94

KISALTMALAR

AKS	Adres Kayıt Sistemi
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
BGUS	Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi
CMDP	Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı
DAKA	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DAP BKİ	Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
DHMİ	Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü
DOKAP	Doğu Karadeniz Projesi
DOKAP	Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
FKA	Fırat Kalkınma Ajansı
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GAP BKİ	Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
GSKD	Gayri Safi Katma Değer
HES	Hidroelektrik Santrali
ISIC	Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması
İBBS	İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması
İŞGEM	İş Geliştirme Merkezi
KOP	Konya Ovası Projesi
KOP BKİ	Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi
KÖYDES	Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi
KSS	Küçük Sanayi Sitesi
KUDAKA	Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı
MTA	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
ORAN	Orta Anadolu Kalkınma Ajansı
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
SEGE	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması
SERKA	Serhat Kalkınma Ajansı
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SOP	Sektörel Operasyonel Program
SÜTAŞ	Süt Ürünleri Anonim Şirketi
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü
TGB	Teknoloji Geliştirme Bölgesi
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TRA1	Bayburt, Erzincan, Erzurum
TRA2	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
TRB1	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli
TRB2	Bitlis, Hakkâri, Muş, Van
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UMKE	Ulusal Medikal Kurtarma Ekibi

1. DAYANAK

DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023); 3/6/2011 tarihli ve 642 sayılı *Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi ve Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlıklarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*'nin 2 nci maddesinin birinci fıkrasının a bendi ve 3 üncü maddesi gereğince; On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) çerçevesinde belirlenen 2020 ve 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programlarının 669.1 no'lu tedbir hükümleri kapsamında hazırlanmıştır.

Söz konusu mevzuata göre “Eylem Planı” olan bu belge, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla benimsenen program bazlı yaklaşım doğrultusunda “Bölge Kalkınma Programı” olarak adlandırılmıştır.

2. BÖLGEDEKİ PLANLAMANIN TARİHÇESİ ve BKİ'NİN KURULUŞU

Küreselleşme süreci ve günümüzde yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler, bölgesel kalkınma politikalarını ve araçlarını yeniden şekillendirmektedir. Yeni bölgesel kalkınma anlayışının temelinde bölgelerin görece geri kalmışlıklarının giderilmesi hedefinin yanında, ülke kalkınmasına ve rekabet gücüne katkı verebilmelerini temin etmek üzere, bölgelerin sahip oldukları potansiyel ve iç dinamiklerinden en üst seviyede faydalanabilmek için bölge düzeyinde farklı nitelikte politikaların geliştirilmesi de yer almaktadır. Bu veriler ışığında, ülkemizde yürütülen bölgesel gelişme politikaları ve uygulamaları 2000'li yıllardan itibaren değişmeye başlamıştır. Bu yaklaşım, yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi, bölgesel potansiyelden daha fazla faydalanılması ve bölgelerin kendi içerisinde barındırdıkları gelişmişlik düzeyi farklılıklarının azaltılması hususlarını içermektedir.

Kalkınmanın ülke içerisinde dengeli bir şekilde gerçekleşmesinin sağlanması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması, bölgesel gelişme politikalarının ve hazırlanan üst ölçekli planların temel hedefleri arasındadır. Küreselleşme süreci de dikkate alındığında, Türkiye'de nispeten gelişmiş bölge veya kentlerin küresel ekonomiyle bütünleşmelerinin desteklenmesi, gelir düzeyi düşük bölge ve kentlerin ise ülke ortalamasına yakınsaması için çaba gösterilmesi gerekmektedir.

On Birinci Kalkınma Planı'nda yukarıda zikredilen bölgesel kalkınma anlayışı ile uyumlu olarak, "Bölgesel Gelişme" başlığı çerçevesinde, bölgelerin, yeniliğe ve işbirliğine dayalı imkân ve kabiliyetlerinin yönetim temeline dönüştürülmesiyle ülkemizin dengeli kalkınmasına katkı sağlanması ve bölge içi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlanmıştır.

Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'nin (BGUS) vizyonu; 2023 yılında "Sosyo-ekonomik ve mekânsal olarak bütünleşmiş, rekabet gücü ve refah düzeyi yüksek bölgeleriyle daha dengeli ve topyekûn kalkınmış bir Türkiye" olarak belirlenmiştir. Bu vizyona ulaşmak üzere; "Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılarak refahın ülke sathına daha dengeli yayılması", "Tüm bölgelerin, potansiyellerinin değerlendirilmesi ve rekabet güçlerinin artırılması suretiyle ulusal kalkınmaya azami düzeyde katkı sağlaması", "Ekonomik ve sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesi", "Ülke genelinde daha dengeli bir yerleşim düzeni oluşturulması" genel amaçlar olarak tespit edilmiştir.

Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi öncesinde Doğu Anadolu Bölgesinin sosyo-ekonomik gelişimini sağlamak üzere bugüne kadar çeşitli politika ve stratejiler hayata geçirilmiştir. Bunlardan birisi de Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı koordinasyonunda Atatürk Üniversitesi (Erzurum), Fırat Üniversitesi (Elazığ), İnönü Üniversitesi (Malatya), Kafkas Üniversitesi (Kars) ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin (Van) ortak çalışması sonucu hazırlanan Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı'dır. 2000 - 2020 yılları arası döneme ilişkin stratejiler belirleyen Doğu Anadolu Projesi; Ağrı, Ardahan, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illerini kapsamaktadır.

DAP Ana Planı'nın temel hedefi, bölgenin potansiyelini harekete geçirecek ortamın oluşmasını sağlamaktır. Planda; ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere 3 hedef alan

belirlenmiş ve mevcut gelişme eğilimlerine engel oluşturmamakla birlikte, bu eğilimleri organize etmek suretiyle güçlendirmeye yönelik bir planlama stratejisi esas alınmıştır. Belirlenen bu stratejiler ana hatlarıyla şu şekildedir:

- Özellikle gelişme sürecinin ilk aşamalarında, kaynakların öncelikle bölgenin görece üstünlüğe sahip faaliyet alanlarına ve mekânlarına yönlendirilmesi, gelişmenin zaman içinde bu öncü sektör ve alanlardan diğerlerine yaygınlaştırılması,

- Bölgedeki mevcut üretim ve hizmet kapasitelerinin daha etkin kullanımını sağlayacak düzenlemelere öncelik verilmesi,

- Özel sektörün, bölge insanı ile bölge içi ve dışındaki sivil toplum kuruluşlarının, bölgedeki teknik, ekonomik, sosyal yapıların ve hizmetlerin sağlanmasına, işletilmesine ve geliştirilmesine yönelik modellerle katılımlarının sağlanması.

Yukarıda özetlenen genel stratejiler çerçevesinde DAP Ana Planı'nda; insan kaynaklarının geliştirilmesi, örgütlenmenin yaygınlaştırılması, altyapı temini, mera ıslahı ve yönetimi, çevre kalitesinin iyileştirilmesi, yoksullukla mücadele ve finansman şeklinde 7 öncelikli müdahale alanı belirlenmiştir.

Küreselleşme boyutu içerisinde yaşanan gelişmeler ile bölge kavramının tanımında ve bölgesel kalkınma yaklaşımında önemli bir değişim yaşanmıştır. Büyük ölçekli kamu ve özel kesim yatırımlarının ağırlıkta olduğu bölgesel kalkınma (merkeziyetçi) yaklaşımları yerine, strateji ağırlıklı, sürdürülebilir, katılımcılık esaslı ve her alt bölgenin kendine özgü potansiyellerinin benimsendiği alt ölçekli planlar önem kazanmıştır. Anılan bölgesel politikaların merkezi birimler ile koordineli olarak oluşturulması ve yerel düzeyde uygulanabilmesi için yeni ve bölgelere özgü kurumsal yapıların oluşturulması gerekliliği doğmuştur.

Yerel potansiyelin harekete geçirilerek, kaynakların yerinde ve etkin kullanılmasını sağlamak amacıyla 2006 yılından itibaren Düzey-2 bölgelerinde kalkınma ajansları kurulmaya başlanmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde 26 adet Düzey-2 bölgesinin tamamında kalkınma ajansları faaliyete geçirilmiş; bu yapılarla bölgelerin ortak kalkınma bilincinin yükseltilerek ekonomik ve sosyal gelişimini hızlandıracak çalışmaların yapılmasına yönelik bölge planları hazırlanmıştır. DAP Bölgesi, Düzey-2 bazında yer alan TRA1, TRA2, TRB1, TRB2 ve TR72 bölgelerini kapsamaktadır. Bölgede, Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA), Fırat Kalkınma Ajansı (FKA), Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA), Orta Anadolu Kalkınma Ajansı (ORAN) ve Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) olmak üzere beş Kalkınma Ajansı faaliyet göstermektedir.

Özellikle 2008 yılında hazırladığı eylem planı vasıtasıyla bölgesinin sosyo-ekonomik gelişimine önemli katkılar sunan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölge Kalkınma İdaresi tecrübesinden de yararlanılarak, 2011 yılında 642 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) ve Konya Ovası Projesi (KOP) Bölge Kalkınma İdareleri kurulmuştur. İdareler, projelerinin uygulandığı illerdeki yatırımların gerektirdiği araştırma, planlama, programlama, projelendirme, izleme, değerlendirme ve koordinasyon hizmetlerini yerine getirmek üzere görevlendirilmiştir.

DAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin görev alanı, DAP Ana Planı'ndan farklı olarak Gümüşhane ve Bayburt illeri dışında Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illerinden müteşekkil olup 2016 yılında Sivas ilinin de eklenmesiyle toplam 15 ili kapsar duruma gelmiştir.

DAP Bölge Kalkınma İdaresi, yukarıda zikredilen görevleri çerçevesinde, DAP Bölgesinde sosyal, ekonomik, çevresel ve kentsel gelişmenin sağlanarak, bölgenin kalkınmasını hızlandırmak amacıyla DAP Eylem Planı'nı hazırlamıştır. 2014-2018 dönemini kapsayan DAP Eylem Planı, DAP Bölge Kalkınma İdaresi koordinasyonunda hazırlanmış ve 30 Aralık 2014'te Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu'nun onayını müteakip uygulamaya konulmuştur.

Söz konusu Eylem Planı'nın hazırlanmasındaki temel amaç; bölge düzeyinde tüm kamu kurum ve kuruluşlarına ait devam eden veya yeni teklif olarak sunulan yatırımların bölgenin ihtiyaç duyduğu sektörlerle göre önceliklerinin belirlenmesini sağlamak ve bu şekilde hem bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak hem de bölgenin kalkınmasına destek sağlamaktır. Bu doğrultuda, DAP Bölge Kalkınma İdaresi kurulmadan önce proje bazlı münferit uygulamalarla hayata geçirilen DAP Ana Planı, İdare'nin kurulmasıyla birlikte kurumsal bir çatı altında uygulanma imkânına kavuşmuştur.

Bu doğrultuda hazırlanan ve 2021-2023 dönemini kapsayan DAP Bölge Kalkınma Programı, On Birinci Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, Bölge Planları ve Kalkınma Ajansları tarafından uygulanan sonuç odaklı programlar doğrultusunda DAP Bölgesinin öncelikli alanlarına yönelik amaç, hedef ve sektörel tematik programları içerecek şekilde hazırlanmıştır.

3. 2021-2023 BÖLGE KALKINMA PROGRAMININ HAZIRLIK SÜRECİ

2014-2018 yıllarını kapsayan DAP Eylem Planı uygulama süresi 2018 yılı sonu itibariyle sona ermiştir.

Kaynakların etkin ve verimli değerlendirilmesi amacıyla, tek yıllık veya münferit projelerin uygulanması yerine; belirlenen bir sektör/temada istikrarlı ve sürekli projelerin uygulanmasının daha yerinde ve faydalı olacağı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, stratejik amaç ve hedeflerle sınırları çizilen çerçevede, sektörel operasyonel programlar (SOP) demetinden oluşan DAP Bölge Kalkınma Programı'nın hazırlığına 2019 yılında başlanmıştır.

DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan "Bölge Kalkınma Programı Hazırlama Rehberi" ne ve takvimine göre süreç başlatılmıştır. Bu kapsamda, Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi, Konya Ovası Projesi ve Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdarelerinin birlikte ve ortak anlayışla 2021-2023 dönemi için bölge kalkınma programı hazırlamasını temin etmek amacıyla, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü uzmanları, bölge kalkınma idarelerinden uzmanlar ve bölgelerdeki kalkınma ajanslarından uzmanlardan müteşekkil "Bölge Kalkınma Programı Çalışma Grubu" kurulmuştur. Bu çalışma grubu, temel ve müşterek kararları almış, fikir alışverişinde bulunmuş, Ankara'da ve bölge kalkınma idareleri merkezlerinde toplantılar gerçekleştirmiştir.

2021-2023 dönemini kapsayacak olan DAP Bölge Kalkınma Programı hazırlığında, DAP Eylem Planı'nın (2014-2018) hazırlık ve uygulama tecrübesi yol gösterici olmuştur.

Bölge Kalkınma Programı hazırlanırken, öncelikle ulusal önceliklerin, politika ve tedbirlerin yer aldığı 11. Kalkınma Planı ve Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023) gibi ulusal politika belgeleri incelenmiştir. Bu çerçevede, ulusal planlarda yer alan dönem verileri değerlendirilmiş, günümüz ve sonrası için ifade edilen projeksiyonlar güncel verilerle karşılaştırılmıştır. Ayrıca, DAP için hazırlanmış önceki dönem bölge planlama çalışmaları ile eylem planları gözden geçirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde, DAP Bölge Kalkınma Programı'na (2021-2023) dayanak teşkil edecek hususlar ele alınmış ve öncelikler ortaya çıkarılmıştır.

Bölge Kalkınma Programının hazırlanmasında; uygulama, kaynak kullanımı, izleme ve değerlendirme faaliyetlerinin etkinleştirilmesi açısından "Odaklanma İlkesi" esas alınmıştır. Bunun için, 2014-2018 Eylem Planı döneminde yapılan ekonomik, sosyal ve kültürel araştırma projeleri neticesinde belirlenmiş olan bölgenin ihtiyaçları listelenmiş ve öncelikler belirlenmiştir. Yerelin azami düzeyde katkı sağlayabilmesi için çalışmalara bölgedeki kalkınma ajansları da dâhil edilmiştir. Ajanslar tarafından hazırlanan 2014-2023 dönemini kapsayan bölge planları ile hali hazırda yürütmekte oldukları sonuç odaklı programlardan, etkin bir şekilde değerlendirilerek, faydalanılmıştır.

DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023) hazırlığında öncelikle mevcut veriler üzerinden durum değerlendirmesi yapılmıştır. Bölgenin sektörler itibariyle mevcut durumu ortaya konulmuş; seçilmiş göstergeler yerel, bölgesel ve ulusal verilerle karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu sayede, bölgenin ihtiyaçları, sorunları, gelişme alanları ve potansiyeli sektörler bazında ortaya konmuştur.

Mevcut durum analizi; amaç, hedef ve sektörel operasyonel programlardan meydana gelen stratejik çerçeve bölümüne destek sağlamıştır. Bölgenin amaç, hedef ve sektörel operasyonel program (SOP) seti belirlenmiştir. Bu çalışmalar neticesinde DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023) stratejik çerçevesi ve akabinde stratejik çerçevede yer alan programlara ayrılması öngörülen bütçeler oluşturulmuştur. Bölge kalkınma programının finansmanı, DAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin kurumsal bütçesinden oluşmaktadır.

DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023), 3 amaç, 7 hedef ve 13 sektörel operasyonel programdan (SOP) oluşmaktadır. Belirlenen amaç, hedef ve sektörel operasyonel programlar (SOP) vasıtasıyla, DAP bölgesinin diğer bölgeler ile gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla; tarımsal üretimde katma değer artırılması, sanayi ekosisteminin geliştirilmesi ve beşeri kapasitenin artırılması 2021-2023 DAP Bölge Kalkınma Programı'nın ana omurgasını oluşturmaktadır.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve ilgili kurum ve kuruluşların görüşleri çerçevesinde yapılan revize çalışmaları sonucunda nihai DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023), Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından Cumhurbaşkanlığı makamı onayına sunulmuş ve onaylanan bölge kalkınma programı uygulamaya alınmıştır.

4. DAP BÖLGESİ

Doğu Anadolu Bölgesi, insanlık tarihinin ilk çağlarından bu yana dünyanın önemli yerleşim yerlerinden olması, tarihi ticaret yollarının kesişme noktasında bulunması ve Anadolu'ya açılan kapıların başlangıç noktasında yer alması sebebiyle Urartular, Saltuklular, Mengücekler, Akkoyunlular, Selçuklular gibi tarihin önemli medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır.

Günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi, sahip olduğu genç ve dinamik nüfusu, başta hayvancılık ve madencilik olmak üzere yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle önemli bir potansiyel ihtiva etmektedir.

Bölge; kuzeyinde Karadeniz, batısında İç Anadolu, güneyinde ise Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile komşu durumdadır. Ayrıca bölgenin doğusunda Gürcistan, Ermenistan, Nahcivan ve İran, güneyinde ise Irak ile toplamda 1.462 km'lik ülke sınırı bulunmaktadır.

Bölge, ortalama 1.400 metre ile ülkemizin en yüksek rakıma sahip bölgesidir. Yalnızca Iğdır, Malatya ve Tunceli illeri 1.000 metrenin altında rakıma sahip iken Ardahan, Erzurum, Hakkâri, Kars ve Van illeri 1.700 metrenin üzerinde bir yükseltide konumlanmıştır. Ağrı, Cilo, Palandöken, Süphan, Nemrut dağları bölgenin ve ülkemizin önemli yükseltileri arasında yer almaktadır.

Bölgede yükseltinin fazla olması nedeniyle uzun, sert kışlar ve kurak yazlarıyla karasal iklim hâkimdir. Ülkemiz coğrafi bölgeleri içerisinde yıllık sıcaklık ortalamasının en düşük olduğu, kışların en uzun ve sert geçtiği, kar örtüsünün ise yerde en fazla kaldığı bölgedir. Bölgenin yükseltisi fazla olan Ağrı, Ardahan ve Hakkâri illerinde yıllık ortalama kar örtülü gün sayısı 112-125 arası iken; yükseltisi diğer bölge illerinden daha az olan Elazığ, Iğdır ve Malatya illerinde ortalama kar örtülü gün sayısı 35-52 gün aralığındadır.

DAP Bölgesinin yüksek rakımda konumlanması, karın yerde kalma süresinin uzunluğu ve sert karasal iklimin görülmesi gibi nedenler tarımsal ürün çeşitliliğinin ve faaliyetlerinin kısıtlı düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Ancak, Türkiye'nin toplam çayır-mera varlığının yüzde 51'ine sahip DAP Bölgesi, özellikle hayvancılık faaliyetleri açısından diğer bölgelerle kıyaslandığında oldukça avantajlı durumda bulunmaktadır.

DAP Bölgesi su kaynakları bakımından zengin bir potansiyele sahiptir. Coğrafi anlamda bölge illerinin Fırat-Dicle, Aras, Çoruh, Van ve Kızılırmak havzalarının kapsadığı alanlar içerisinde kaldığı görülmektedir. Van Gölü, Keban ve Karakaya Baraj gölleri, Hazar Gölü, Çıldır Gölü, Fırat Nehri, Aras Nehri, Kura Nehri, Karasu Nehri, Zap Nehri ve Kızılırmak bölgenin önemli su kaynaklarıdır.

DAP Bölgesi, ülkemiz yüzölçümünün yüzde 22,4'üne tekabül etmekte (Van Gölü dâhil) ve 15 ili kapsamaktadır.

Harita 1. DAP BKİ'nin Kapsadığı İller

DAP Bölgesi, istatistiki bölge birimleri sınıflandırmasına göre; üç Düzey-1 bölgesi, beş Düzey-2 bölgesi ve on beş Düzey-3 bölgesinden oluşmaktadır.

Tablo 1. İstatistiki Bölge Birimi Sınıflamasına (İBBS) Göre DAP Bölgesi

İBBS - Düzey 1	İBBS – Düzey-2	Kalkınma Ajansı
TRA - Kuzeydoğu Anadolu	TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt*)	Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA) (Erzurum)
	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) (Kars)
TRB - Ortadoğu Anadolu	TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	Fırat Kalkınma Ajansı (FKA) (Malatya)
	TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA) (Van)
TR7 - Orta Anadolu	TR72 (Kayseri*, Sivas, Yozgat*)	Oran Kalkınma Ajansı (ORAN) (Kayseri)

* Bayburt, Kayseri ve Yozgat illeri, bölge illerine dâhil değildir.

6360 sayılı *On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*'un yürürlüğe girmesinin ardından Erzurum, Malatya ve Van büyükşehirlerinin idari sınırlarının aynı zamanda il sınırı olarak tespit edilmesi nedeniyle bu illerdeki köyler mahalle statüsüne dönüştürülmüş; bölgedeki 142 olan ilçe sayısı 143, 320 olan belediye sayısı 204 ve 7.189 olan köy sayısı ise 5.185 olarak değişmiştir. Bu nedenle Erzurum, Malatya ve Van illerinde köy ve belde belediyesi bulunmamaktadır. Bölgedeki bu üç büyükşehir belediyesi statüsündeki illerde mezkûr kanundan sonra kentleşme oranları yüzde 100'e ulaşmıştır. Bölgede en fazla ilçe, 20

ilçeye Erzurum'da, en az ilçe ise 4 ilçeye Iğdır'da; en fazla köy ise 1.233 ile Sivas ilinde bulunmaktadır.

Tablo 2. DAP Bölgesi İl, İlçe, Belediye ve Köy Sayısı (2019)

İller	Yüzölçümü (km ²)	İlçe Sayısı	Belediye Statüsü	Belediye Sayısı	Köy Sayısı
Ağrı	11.499	8		12	563
Ardahan	4.968	6		7	226
Bingöl	8.254	8		11	325
Bitlis	7.095	7		13	350
Elazığ	9.281	11		20	550
Erzincan	11.728	9		15	524
Erzurum	25.331	20	Büyükşehir	20*	-**
Hakkâri	7.179	5		8	139
Iğdır	3.588	4		7	162
Kars	10.139	8		9	382
Malatya	12.103	13	Büyükşehir	13*	-**
Muş	8.067	6		23	365
Sivas	28.567	17		24	1.233
Tunceli	7.686	8		9	366
Van	19.414	13	Büyükşehir	13*	-**
DAP Bölgesi	174.897	143	3	204	5.185
Türkiye	779.993	973	30	1.359	18.275

Kaynak: TÜİK

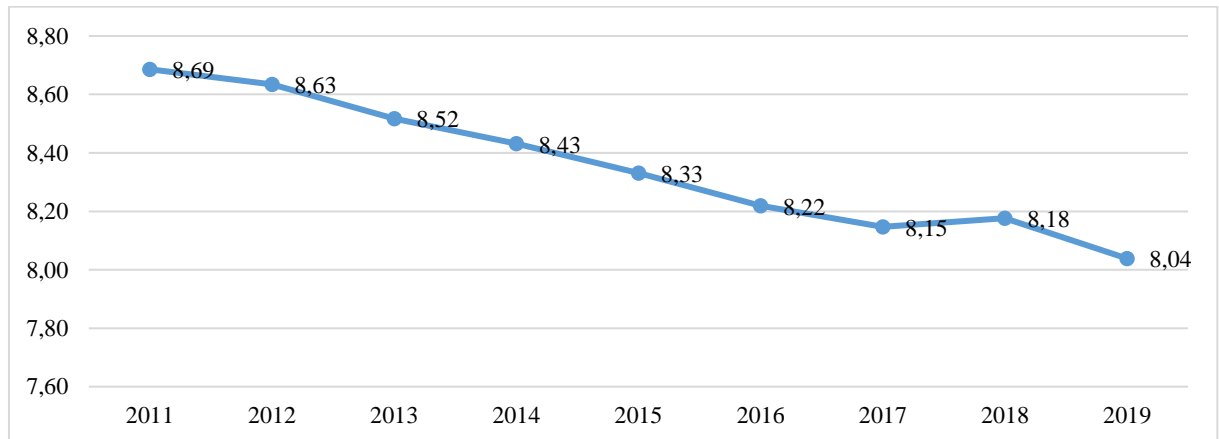
Not: Yüzölçümü bilgilerine göl dâhildir.

* 6360 sayılı Kanun'dan önce 2012 yılı itibarıyla Erzurum'da 34, Malatya'da 53 ve Van'da ise 20 belediye bulunmaktaydı.

** 6360 sayılı Kanun'dan önce 2012 yılı itibarıyla Erzurum'da 965, Malatya'da 495, Van'da ise 580 köy mahalleye dönüşmüştür.

Adres Kayıt Sistemi (AKS) sonuçlarına göre DAP Bölgesi nüfusu 2011 yılından itibaren artış gösterirken, nüfusun Türkiye nüfusu içerisindeki payı az da olsa azalma göstermiştir. 2011 yılında 8,69 olan bu oran 2019 yılına gelindiğinde 8,04'e gerilemiştir.

Grafik 1. DAP Bölgesi Nüfusunun Türkiye İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

5. 2014-2018 EYLEM PLANI ve 2019-2020 DÖNEMİ BÖLGEDEKİ FAALİYETLER

DAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2014-2018 DAP Eylem Planı ile bölgesel kalkınmanın sağlanması amacıyla bu dönemde hem kendi kaynaklarıyla hem de farklı kurum ve kuruluşların kaynaklarıyla birçok proje uygulamıştır. Eylem Planı'nda yer alan projelerin çoğunluğu diğer kurum ve kuruluşlar tarafından uygulanmıştır. Mezkûr Eylem Planı, bölge düzeyinde kamu kurum ve kuruluşlarına ait devam eden veya yeni teklif olarak sunulan yatırımlardan oluşmuştur. Eylem Planı'nın uygulanması kapsamında, DAP Bölge Kalkınma İdaresinin temel görevlerinden biri de, yatırımcı kurum/kuruluşlara ait projeleri izlemek, değerlendirmek ve koordine etmek olmuştur. Planda genel itibarıyla, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile bu bakanlıklara bağlı kuruluşların sorumlu olduğu projeler ağırlıklı olarak yer almıştır.

2014-2018 yılları arasını kapsayan DAP Eylem Planı'nda 5 ana eksen, 126 eylem ve bu eylemlere bağlı olarak 553 faaliyet belirlenmiştir. Bu eylemlerin uygulanmasına yönelik 61 sorumlu kurum ve kuruluş bulunmaktadır.

Bu bölüm, 2014-2018 döneminde DAP Eylem Planı kapsamında gerçekleştirilen önemli faaliyetler, Eylem Planı mali bilgileri ve bölgede gerçekleştirilen kamu yatırımlarına ilişkin bilgilerden oluşmaktadır.

5.1. Bölgedeki Yatırım Faaliyetleri

2014-2018 DAP Eylem Planı'nda yer alan eksenler kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlere ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir. 2016 yılında DAP kapsamına alınan Sivas ili de bu değerlendirmelere tabi tutulmuştur.

Gıda ve Tarım Sektörlerinde Verimlilik ve Katma Değerin Artırılması Ekseninde Kapsamında;

- ✓ Büyük ölçekli tarımsal sulama ve küçük su işleri projeleri kapsamında, 68.156 hektar alan sulamaya açılmıştır.
- ✓ DAP BKİ tarafından desteklenen 567 sulama projesiyle, 3.073 km sulama kanalı (983 km açık, 2.090 km kapalı) inşa edilmiş ve 112 bin hektar alan sulamaya açılmıştır.
- ✓ DAP BKİ tarafından desteklenen 188 hayvan içme suyu göleti projesiyle 3,5 milyon m³ brüt depolama hacmine sahip gölet ve tesisler tamamlanmıştır.
- ✓ 548.797 hektar alanda arazi toplulaştırma çalışmaları tamamlanmıştır.
- ✓ 54.138 hektar alanda mera ıslah çalışmaları tamamlanmıştır.
- ✓ DAP BKİ tarafından bitkisel üretim altyapısının geliştirilmesi kapsamında, 775 dekar kapama meyve bahçesi ve 52 dekar arazide karma meyve bahçesi kurulmuştur. Kayısıda katma değer artırılmasına yönelik 9 adet makine-ekipman alımı ve 2 adet soğuk hava deposu yapılmıştır. 2.460 hektar alanda yem bitkisi tohumunun ekimi sağlanmıştır. 8 dekar alanda tıbbi ve aromatik bitkilerde demonstrasyon çalışması yaptırılmıştır.
- ✓ 1.801 adet yeni ahır-ağıl yapımı tamamlanmış ve 15 adet ahır-ağıl tadilatı yapılmıştır. Ayrıca, 6.241 baş boğa, 15.990 baş koç, 852 baş teke dağıtımı gerçekleştirilmiştir.

- ✓ 15,8 milyon doz aşılama yapılmış ve 1,2 milyon adet büyükbaş ile 3,5 milyon adet küçükbaş hayvan küpelenerek kayıt altına alınmıştır.
- ✓ Erzincan Kanatlı Kombinasyonu ve Erzurum Et Entegre Tesisi tamamlanmıştır.
- ✓ DAP BKİ tarafından hayvancılık altyapısının geliştirilmesi kapsamında, 27 adet canlı hayvan pazarı ve 26 adet kesimhane yapımı tamamlanmıştır. 126 adet koyun kırkım makinesi ve 21 adet jeneratör dağıtımı yapılmıştır. Türkiye’de ilk olan “Mobil Koyun Banyoluğu Projesi” tamamlanmış ve bölge illerine dağıtımı sağlanarak çiftçinin kullanımına sunulmuştur. “Erzurum Süt Sektörü Soğuk Zincir Sistemi” kurulması tamamlanmıştır. “Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvancılık Yatırım Havzaları Master Planı” tamamlanmıştır.
- ✓ DAP BKİ tarafından Atatürk, Fırat ve Yüzüncü Yıl Üniversitelerinde kurulan “Çiftçi Eğitim Merkezleri”nde 251 eğitim gerçekleştirilerek 5.004 çiftçiye eğitim imkânı sağlanmıştır.
- ✓ Tarımsal Yayım Hizmetleri kapsamında 169.285 kişinin katılım sağladığı, 15.225 çiftçi eğitimi gerçekleştirilmiştir.

Sanayi ve Hizmetler Sektörlerinin Güçlendirilmesi Ekseni kapsamında;

- ✓ Organize Sanayi Bölgesi (OSB) ve Küçük Sanayi Sitesi (KSS) projeleri kapsamında, 525 hektar alanda 7 OSB projesi ile toplam 413 işyerine sahip 7 KSS projesi tamamlanmıştır.
- ✓ DAP BKİ tarafından “Girişimcilik ve Yenilikçilik İhtiyaç Analizi” projesi tamamlanmıştır.
- ✓ Elazığ, Hakkâri ve Van illerinde toplam 3 adet İŞGEM projesi tamamlanmıştır.
- ✓ Malatya II. OSB’de “Mesleki Eğitim Merkezi” kurulmuştur.
- ✓ Erzurum, Hakkâri ve Kars illerinde bulunan üniversiteler bünyesinde “Merkezi Araştırma Laboratuvarları” kurulmuştur.
- ✓ Hakkâri Esendere, Iğdır Dilucu ve Van Kapıköy sınır kapıları modernize edilmiş ve Hakkâri Üzümlü sınır kapısının altyapı çalışmaları tamamlanmıştır.
- ✓ Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi (KOSGEB) Başkanlığı tarafından 51.337 girişimci adayına “Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi” verilmiştir.
- ✓ DAP BKİ tarafından “Bingöl-Hesarek ve Kars-Sarıkamış Kış Turizmi Master Planı” tamamlanmıştır.

Altyapı, Kentleşme ve Çevre Koruma Ekseni kapsamında;

- ✓ Bölgede 612 km’si bölünmüş yol olmak üzere toplam 1.363 km uzunluğunda karayolu yapımı tamamlanmıştır.
- ✓ Türkiye'nin ve Avrupa'nın birinci, dünyanın ikinci en uzun çift tüplü karayolu tüneli olan “Ovit Tüneli” tamamlanmıştır.
- ✓ KÖYDES Projesi kapsamında, bölgede toplam 7.148 km köy yolu yapılmıştır.
- ✓ “Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan (Kars-Ahılkelek-Tiflis-Bakü) Demiryolu Projesi” tamamlanmıştır.
- ✓ “Ankara-Sivas Yüksek Hızlı Tren Projesi” tamamlanmıştır.

- ✓ 143 km uzunluğundaki demiryolu hattı yenilenmiş ve 114 km'lik mevcut demiryolu hattı deplase edilmiştir.
- ✓ Van Gölü üzerinde demiryolu ulaşımının kapasitesinin artırılması kapsamında 2 tren feribotu alımı gerçekleştirilmiştir.
- ✓ Erzurum-Palandöken'de 437 bin ton elleçleme kapasitesine sahip lojistik merkez kurulmuştur.
- ✓ Ağrı Ahmed-i Hani, Kars Harakani ve Van Ferit Melen Havaalanlarında bakım ve yenileme çalışması yapılmıştır. Hakkâri Yüksekova Selahaddin Eyyubi Havalimanı inşası tamamlanmıştır.
- ✓ Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Muş ve Tunceli Doğalgaz Boru Hattı Projeleri tamamlanmıştır.
- ✓ Kiğı Barajı ve HES, Yukarı Kaleköy Barajı ve HES ile Beyhan I Barajı ve HES Projeleri tamamlanmıştır.
- ✓ DAP BKİ tarafından yenilenebilir enerji konusunda 4 ön fizibilite çalışması tamamlanmış ve 7 GES projesi desteklenerek 4.030 kW kurulu güç elde edilmiştir.
- ✓ Elektronik haberleşme altyapısı olmayan 801 yerleşim yeri ile mobil iletişim altyapısı olmayan 1.075 yerleşim yeri kapsama alınmıştır. Bölgede 11 bin km uzunluğunda fiber optik kablo döşeme işi tamamlanmıştır.
- ✓ KÖYDES Projesi kapsamında köylerde, 2.774 adet içme ve kullanma suyu ile 193 adet atık su projesi tamamlanmıştır.
- ✓ Bingöl, Bitlis, Iğdır ve Sivas illerinde içme suyu isale hattı tamamlanmıştır.
- ✓ Ağrı-Doğubayazıt, Erzincan ve Van-Erciş içme suyu ile Erzincan ve Erzurum atık su arıtma tesisleri tamamlanmıştır.
- ✓ DAP BKİ tarafından desteklenen 10 proje ile bölgeye 310 dekar rekreasyon alanı kazandırılmıştır.
- ✓ Elazığ, Erzincan, Erzurum, Muş, Sivas ve Van'da AFAD Lojistik Depoları kurulmuştur.
- ✓ Cazibe Merkezleri Destekleme Programı (CMDP) kapsamında, Erzurum ilinde Kültür Yolu, Üç Kümbetler Çevresinin İyileştirilmesi, Yüksek İrtifa Sporcu Kampı projeleri ile Van ilinde Van Tekstilkent, Tuşba Kongre ve Fuar Merkezi, Urartu Müzesi projeleri tamamlanmıştır.
- ✓ 132.666 hektar alanı kapsayan 269 adet taşkın koruma tesisi inşa edilmiştir.
- ✓ Muş Ovası'nda drenajı sağlamak amacıyla "Murat-Karasu Yatağı Islahı" projesinde III. kısım çalışmaları tamamlanmıştır.
- ✓ "Murat Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi" kapsamında, 3.596 hektar alanda ağaçlandırma, 11.217 hektar alanda toprak muhafaza, 1.970 hektar alanda rehabilitasyon ve 1.426 hektar alanda mera ıslahı yapılmıştır.
- ✓ "Çoruh Nehri Havzası Rehabilitasyon Projesi" kapsamında, Erzurum ilinde, 150 hektar alanda mera ıslahı ve 2.206 hektar alanda erozyon kontrolü sağlanmıştır.
- ✓ Bölgede, 33.646 hektar alanda ağaçlandırma, 33.975 hektar alanda rehabilitasyon, 100.000 hektar alanda erozyon kontrolü ve 82.270 adet fidan üretimi gerçekleşmiştir.
- ✓ Karasal ve İç Su Ekosistemleri Biyolojik Çeşitlilik Envanter ve İzleme Projesi kapsamında bahse konu 15 ilde 48 flora, 64 fauna ve 60 özellikli alan izlenmiştir.
- ✓ Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Envanter ve İzleme projesi kapsamında yapılan envanter çalışmasında Bölge'de; 6444 Damarlı bitki, 394 kuş, 126 memeli, 114 iç su balığı, 79 sürüngen 12 çift yaşar türü ve toplamda 2203 endemik takson tespit edilmiştir.

Beşeri-Sosyal Sermayenin ve Sosyal Altyapının Güçlendirilmesi Ekseninde;

- ✓ Okul öncesi eğitimde toplam 968, ilköğretimde toplam 8.186, ortaöğretimde toplam 5.260 derslik yapılmıştır.
- ✓ Okullar bünyesinde 253 zenginleştirilmiş kütüphane yapılmıştır.
- ✓ Mesleki Eğitim Programı kapsamında 76.150, İşbaşı Eğitim Programı kapsamında 77.444, Girişimcilik Eğitim Programı kapsamında ise 21.164 kişiye eğitim verilmiştir.
- ✓ Muş Halk Eğitim Merkezi; Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi; Ardahan, Kars, Muş ve Tunceli illerinde Bilim ve Sanat Merkezi; Kars, Malatya ve Sivas illerinde Rehberlik ve Araştırma Merkezi tamamlanmıştır.
- ✓ Ardahan'da 3, Elazığ'da 2 ve Erzurum'da 2 adet Otistik Çocuklar Eğitim Merkezi tamamlanmıştır.
- ✓ Bölge üniversitelerinde 27 adet fakülte, 9 adet yüksekokul, 28 adet sosyal tesis, 3 adet kütüphane ve 7 adet idari bina yapımı tamamlanmıştır.
- ✓ Toplam 14.000 kişi kapasiteli 13 adet öğrenci yurdu yapılmıştır.
- ✓ Birinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında; 30 Toplum Sağlığı Merkezi, 101 Aile Sağlığı Merkezi, 37 Sağlık Evi ve Sağlık Ocağı, 40 adet 112 Acil Sağlık Hizmetleri İstasyonu, 3 Komuta Kontrol Merkezi, 1 Verem Savaş Dispanseri, 1 Gençlik Danışma Merkezi, 1 Sağlıklı Yaşam Merkezi tamamlanmıştır.
- ✓ İkinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında; toplam 2.997 yatak kapasiteli 43 Devlet Hastanesi, 7 Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi tamamlanmıştır.
- ✓ Üçüncü basamak sağlık hizmetleri kapsamında; Elazığ Şehir Hastanesi (1.038 yatak) Sivas Merkez Bölge Hastanesi (600 yatak), Van Merkez Sağlık Kampüsü (500 yatak) tamamlanmıştır.
- ✓ Kırsal kesimin sağlık hizmetlerine erişiminin artırılması amacıyla 200 adet ambulans, 11 adet UMKE aracı ve 4 adet zırhlı ambulans bölgenin hizmetine sunulmuştur.
- ✓ 9 adet Sosyal Hizmet Merkezi, 5 adet Engelsiz Yaşam Merkezi, 3 adet Huzurevi, 4 adet Sevgi Evi yapımı tamamlanmıştır.
- ✓ Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 8 tarihi eserin restorasyonu, Kars Harp Tarihi Müzesinin teşhir tanzimi, Erzurum Kongre Binasının tematik müzeye dönüştürülmesi ve Erzincan-Refahiye sokak sağlıklılaştırma çalışmaları tamamlanmıştır.
- ✓ Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 41 tarihi eserin restorasyonu tamamlanmıştır.
- ✓ DAP BKİ tarafından tarihi kentlerin bir bütün olarak korunması kapsamında, 32 tarihi eserin restorasyonu tamamlanmıştır.
- ✓ Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 11 ilde toplam 17 il ve ilçe halk kütüphanesinin yeniden yapılandırılması tamamlanmış, 5 ilde toplam 5 yeni halk/çocuk kütüphanesi hizmete açılmıştır.
- ✓ DAP BKİ tarafından Okuma Kültürünün Geliştirilmesi Projesi kapsamında 130 semt kütüphanesi yapımı tamamlanmıştır.
- ✓ Ağrı, Sivas ve Van - Erciş Kongre ve Kültür Merkezleri, Erzurum Fuar Alanı ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi bünyesinde Kültür ve Kongre Merkezi tamamlanmıştır.
- ✓ 26 adet Gençlik Merkezi ile Malatya ve Sivas Stadyumları dâhil olmak üzere il ve ilçe ölçeğinde toplam 42 adet spor tesisi tamamlanmıştır.

Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi ekseninde herhangi bir faaliyet gerçekleştirilmemiştir.

5.2. 2014-2018 Eylem Planı Mali Bilgileri

Eylem Planı'nda sorumlu kuruluşlar bünyesinde yürütülecek projelere 2014-2018 döneminde, 2020 fiyatlarıyla toplam 36,7 milyar TL kaynak tahsis edilmesi öngörülmüştür. Eylem Planı döneminde öngörülen tahsisat ile gerçekleşen tahsisat ve harcama tutarları 2020 fiyatlarıyla aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Eylem Planı Finansal Tahsisat ve Harcama Bilgileri (2020 fiyatlarıyla, milyon TL)

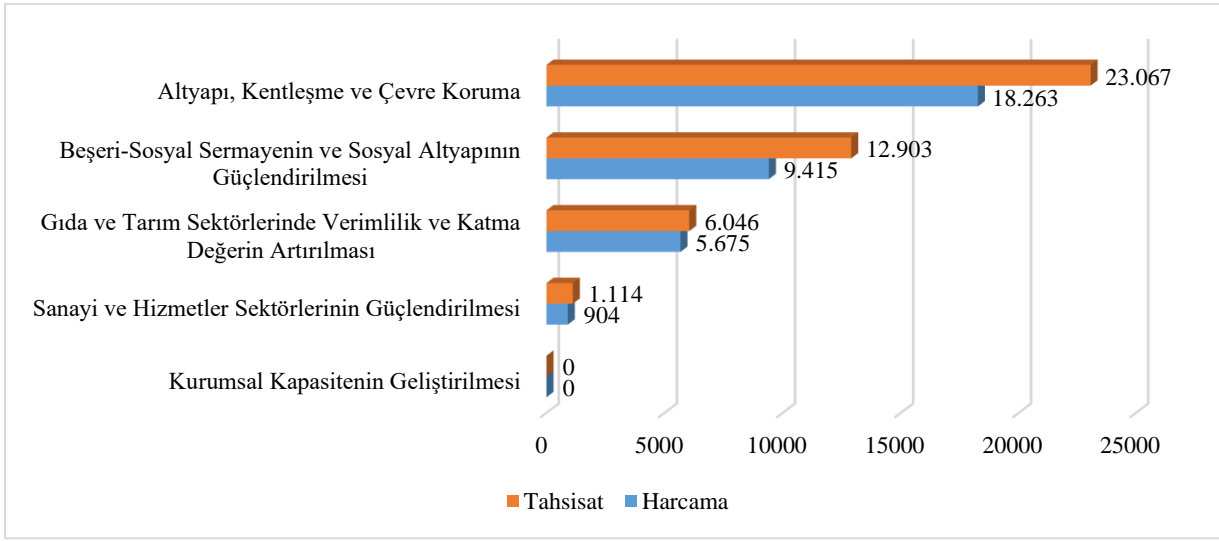
Yıllar	Tahsisat (Öngörülen)	Tahsisat (Gerçekleşen)	Harcama (Gerçekleşen)	Nakdi Gerçekleşme (%)
2014	7.257	8.693	8.333	95,9
2015	7.656	6.472	5.627	86,9
2016	8.118	6.377	4.669	73,2
2017	7.371	11.672	8.948	76,7
2018	6.273	9.915	6.679	67,4
Toplam	36.676	43.130	34.257	79,4

Kaynak: DAP Bölge Kalkınma İdaresi

2014-2018 dönemi gerçekleşen tahsisat tutarı öngörülen tahsisatın oldukça üzerinde seyretmiştir. Gerçekleşen harcama tutarının, öngörülen tahsisata göre gerçekleşme oranı yüzde 93,4 iken, gerçekleşen tahsisata göre gerçekleşme oranı yüzde 79,4 olmuştur.

Eksenlere Göre Mali Değerlendirme

Eylem Planında yer alan gelişme eksenlerinin gerçekleşen tahsisat ve harcama değerleri 2020 yılı fiyatlarıyla aşağıdaki grafikte belirtilmiştir.

Grafik 2. Eksenlere Göre Tahsisat ve Harcama (2020 fiyatlarıyla, milyon TL)

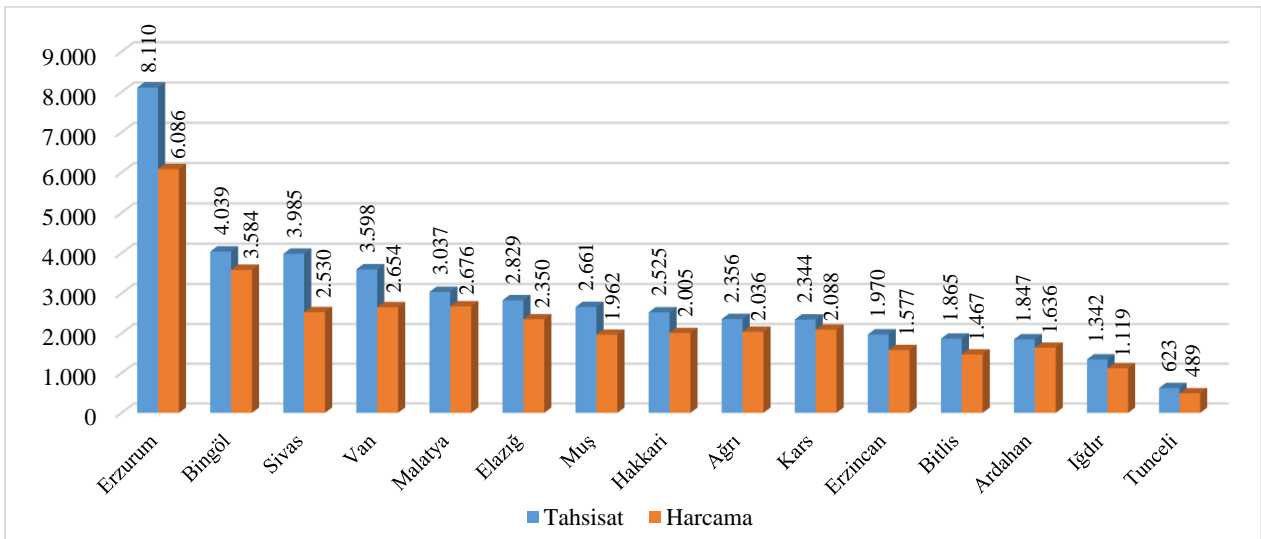
Kaynak: DAP Bölge Kalkınma İdaresi

Eylem Planı'nda en fazla tahsisat ve harcama; enerji ve altyapı projelerinin yer aldığı "Altyapı, Kentleşme ve Çevre Koruma" ekseninde olup, "Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi" ekseninde herhangi bir harcama gerçekleşmemiştir.

Altyapı, Kentleşme ve Çevre Koruma ekseninde yüzde 79,2, Beşeri-Sosyal Sermayenin ve Sosyal Altyapının Güçlendirilmesi ekseninde yüzde 73,1, Gıda ve Tarım Sektörlerinde Verimlilik ve Katma Değerin Artırılması ekseninde yüzde 93,6 ve Sanayi ve Hizmetler Sektörlerinin Güçlendirilmesi ekseninde yüzde 81,1 gerçekleşme oluşmuştur.

İllere Göre Mali Değerlendirme

Eylem Planı'nda yer alan illerin gerçekleşen tahsisat ve harcama değerleri 2020 yılı fiyatlarıyla aşağıdaki grafikte belirtilmiştir.

Grafik 3. Bölgedeki İllerin Tahsisat ve Harcama Bilgileri (2020 fiyatlarıyla, milyon TL)

Kaynak: DAP Bölge Kalkınma İdaresi

Eylem Planı kapsamındaki illerden en fazla tahsisat ve harcama değerine sahip il Erzurum olurken; büyük çaplı sulama ve enerji projeleri ile en fazla yatırım tahsis edilen ikinci il Bingöl olmuştur. En az tahsisat ve harcama değerine sahip il ise Tunceli olarak gerçekleşmiştir.

Sorumlu Kuruluşlara Göre Mali Değerlendirme

Eylem Planı'nda yer alan sorumlu kuruluşlara göre gerçekleşen tahsisat ve harcama değerleri 2020 yılı fiyatlarıyla aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 4. Sorumlu Kuruluşların Tahsisat ve Harcama Bilgileri (2020 fiyatlarıyla, milyon TL)

Sorumlu Kuruluş	Eylem Sayısı	Tahsisat	Harcama	Eylem Planı Gerçekleşen Bütçesindeki Payı (%)
Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	9	14.915	11.409	26,47
Tarım ve Orman Bakanlığı	19	8.534	8.104	18,80
Üniversiteler	8	4.594	3.875	8,99
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	4	4.217	3.250	7,54
Milli Eğitim Bakanlığı	9	3.806	2.004	4,65
Sağlık Bakanlığı	5	2.878	2.232	5,18
Gençlik ve Spor Bakanlığı	4	1.105	1.002	2,33
DAP Bölge Kalkınma İdaresi	39	952	828	1,92
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	20	846	742	1,72
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	3	768	546	1,27
Kültür ve Turizm Bakanlığı	8	312	133	0,31
Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı	5	147	116	0,27
Ticaret Bakanlığı	3	32	15	0,04

Kaynak: DAP Bölge Kalkınma İdaresi

Not: Bağlı ve ilgili kuruluşlara ait bilgiler üst kuruluşları bünyesinde toplanarak verilmiştir. Harcaması bulunmayan kuruluşlara tabloda yer verilmemiştir. Sorumlu kuruluşlar bazında ortak eylemlerin bulunması dolayısıyla aritmetik toplam gerçek eylem sayısını vermemektedir. Bölge üniversiteleri; Ağrı İbrahim Çeçen, Ardahan, Atatürk, Bingöl, Bitlis Eren, Erzincan Binali Yıldırım, Erzurum Teknik, Fırat, Hakkâri, Iğdır, İnönü, Kafkas, Malatya Turgut Özal, Munzur, Muş Alparslan, Sivas Cumhuriyet ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'dir.

Eylem Planı kapsamındaki sorumlu üst kuruluşlardan en fazla tahsisat ve harcama değerlerine sahip kurum; karayolu, demiryolu, havayolu gibi büyük bütçeli ulaşım projelerini uygulayan Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı olurken, bunu Tarım ve Orman Bakanlığı takip etmiştir. En az tahsisata ve harcama değerine sahip sorumlu üst kuruluş ise Ticaret Bakanlığı olmuştur.

5.3. Kamu Yatırımları Sektörel Dağılımları

Kamu yatırımlarının tahsisi ve sektörel dağılımı gerek fiziki altyapı gereksinimlerinin karşılanması gerekse sosyal ve beşeri kalkınmanın sağlanması açısından önem arz etmektedir. 2013-2019 döneminde, bölgeye tahsis edilen kamu yatırımları 2020 fiyatlarıyla muhtelif hariç toplam 41,9 milyar TL'dir.

Tablo 5. DAP Bölgesi Kamu Yatırımları Başlangıç Ödeneği Tahsisleri (2020 fiyatlarıyla, bin TL)

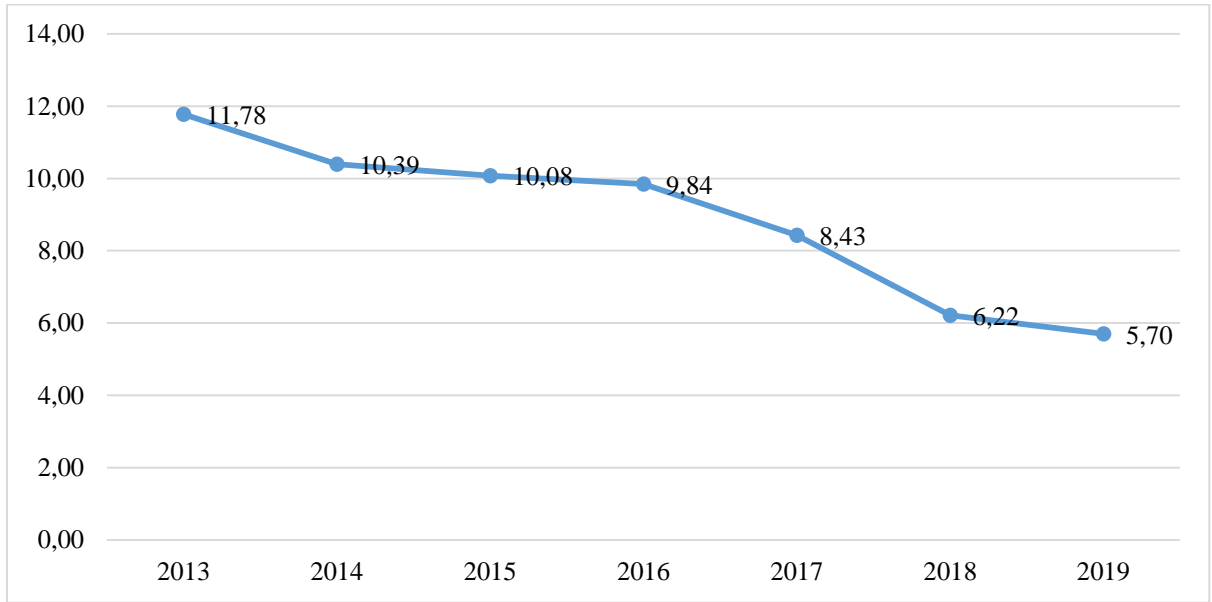
Bölge	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
DAP Bölgesi	7.651.169	7.681.452	7.155.849	7.467.623	7.144.701	2.889.836	1.863.665
Türkiye	64.974.290	73.919.314	71.010.168	75.876.770	84.769.920	46.487.091	32.711.004

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Not: Muhtelif nitelikli yatırımlar dâhil değildir.

DAP Bölgesinin, Türkiye toplam kamu yatırımından aldığı pay, 2013 yılında yüzde 11,8 olarak gerçekleşirken, 2019 yılına gelindiğinde yüzde 5,7 seviyesine gerilemiştir.

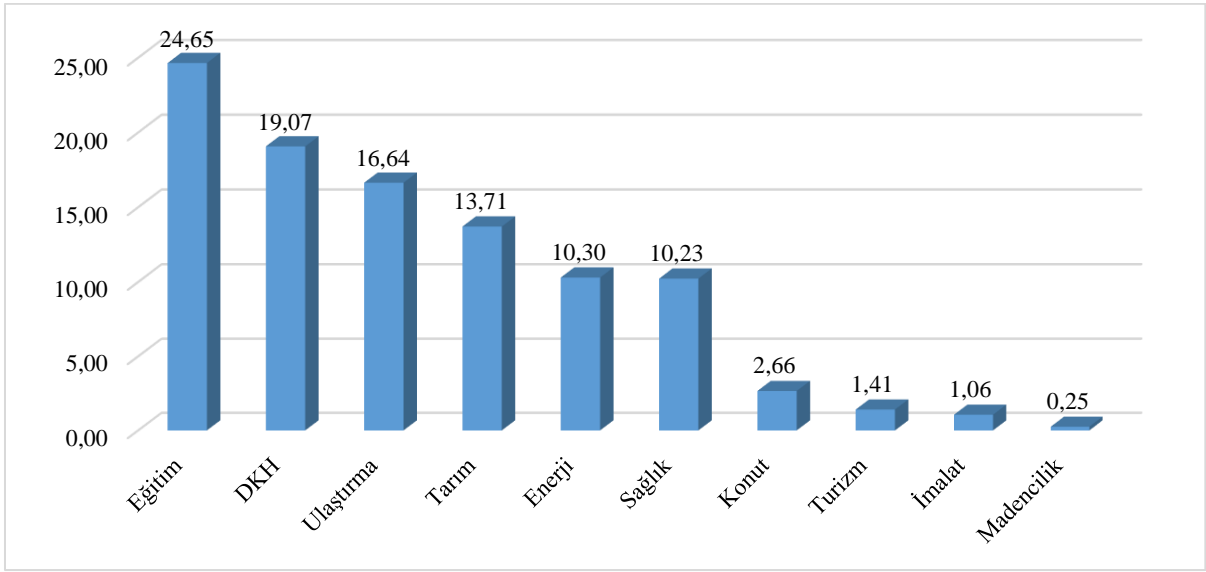
Grafik 4. DAP Bölgesinin Kamu Yatırımlarından Aldığı Pay (%)

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden hesaplanmıştır.

2013-2019 döneminde tahsis edilen toplam kamu yatırımları içerisindeki sektör yatırımlarına bakıldığında, 2020 yılı fiyatlarıyla, en yüksek yatırıma sahip sektör yüzde 25 ile (10,69 milyar TL) eğitim sektörü olurken, yüzde 0,25 ile (120 milyon TL) madencilik sektörünün en az pay alan sektör olduğu gözlemlenmiştir.

Grafik 5. DAP Bölgesi Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (2013-2019, %)

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı verileri uyarınca hesaplanmıştır.

6. MEVCUT DURUM ANALİZİ

Bu bölümde, 2021-2023 Bölge Kalkınma Programının temel amaç, hedef ve sektörel tematik programlarına altlık teşkil edecek bölge ve bölge illerine ilişkin istatistiki göstergeler Türkiye ile karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

Bu çerçevede; demografi, gayri safi katma değer, dış ticaret, işgücü, eğitim, sağlık, kültür ve turizm, tarım, sanayi, enerji, kentleşme ve altyapı başlıkları altında temel göstergelere yer verilmiştir.

6.1. Nüfus ve Demografi

2013-2019 arasında bölgenin toplam nüfusu dalgalanma gösterse de 2019 yılına gelindiğinde nüfusun arttığı görülmektedir. AKS sonuçlarına göre bölgenin 2019 nüfusu 6.684.542 kişi ile Türkiye toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 8'ini oluşturmuştur. Nüfusun yüzde 50,8'inin erkeklerden, yüzde 49,2'sinin ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir.

2019 yılında bölgede 38 kişi/km² olan nüfus yoğunluğu, ülke ortalaması olan 107 kişi/km²'nin oldukça altındadır. Bölge genelinde nüfusun seyrek ve yüzölçümünün geniş olması gibi faktörler bu durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

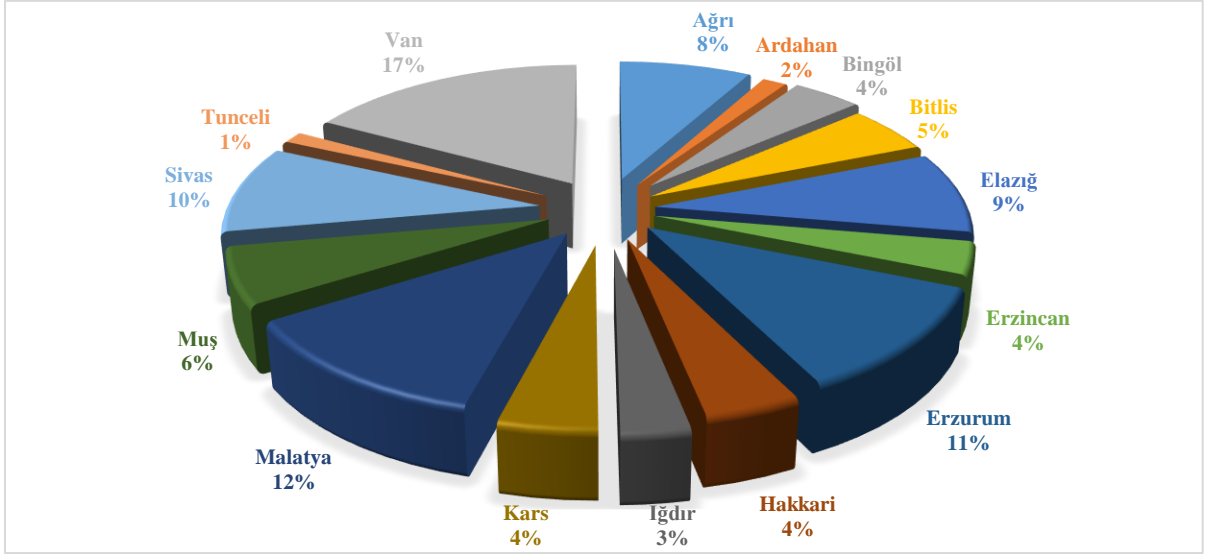
Tablo 6. Bölge İllerinin Nüfusu (kişi)

İller	2013	2019
Ağrı	551.177	536.199
Ardahan	102.782	97.319
Bingöl	265.514	279.812
Bitlis	337.156	348.115
Elazığ	568.239	591.098
Erzincan	219.996	234.747
Erzurum	766.729	762.062
Hakkâri	273.041	280.991
İğdır	190.424	199.442
Kars	300.874	285.410
Malatya	762.538	800.165
Muş	412.553	408.809
Sivas	623.824	638.956
Tunceli	85.428	84.660
Van	1.070.113	1.136.757
DAP Bölgesi	6.530.388	6.684.542
Türkiye	76.667.864	83.154.997
DAP/Türkiye (%)	8,52	8,04

Kaynak: TÜİK

Van 1.136.757 kişiyle bölgenin en fazla nüfusa sahip ilidir. Tunceli ise 84.660 kişi ile hem bölgenin hem de ülkemizin en az nüfusa sahip ilidir.

Grafik 6. DAP İllerinin Bölge Nüfusu İçindeki Payı (2019, %)

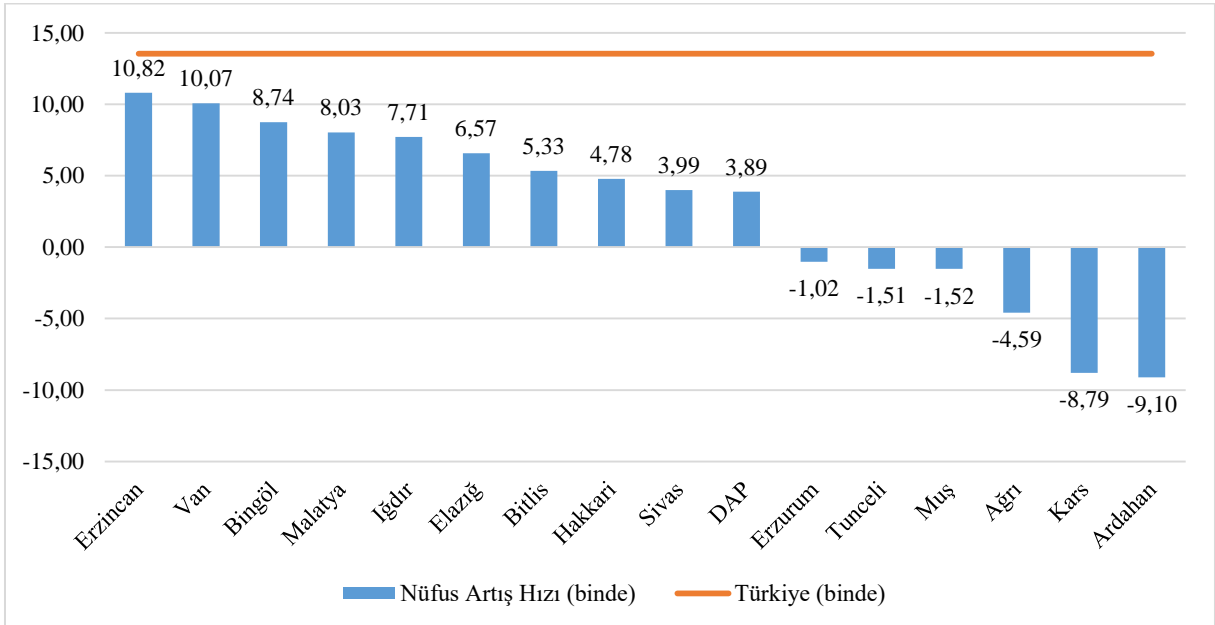

Kaynak: TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

2013-2019 döneminde nüfusu en fazla artan il Van (66.644 kişi) olurken; en fazla azalan il Ağrı (15.464 kişi) olmuştur. Ağrı, Ardahan, Erzurum, Kars, Muş ve Tunceli illerinin nüfusu azalırken diğer illerin nüfusu artış göstermiştir.

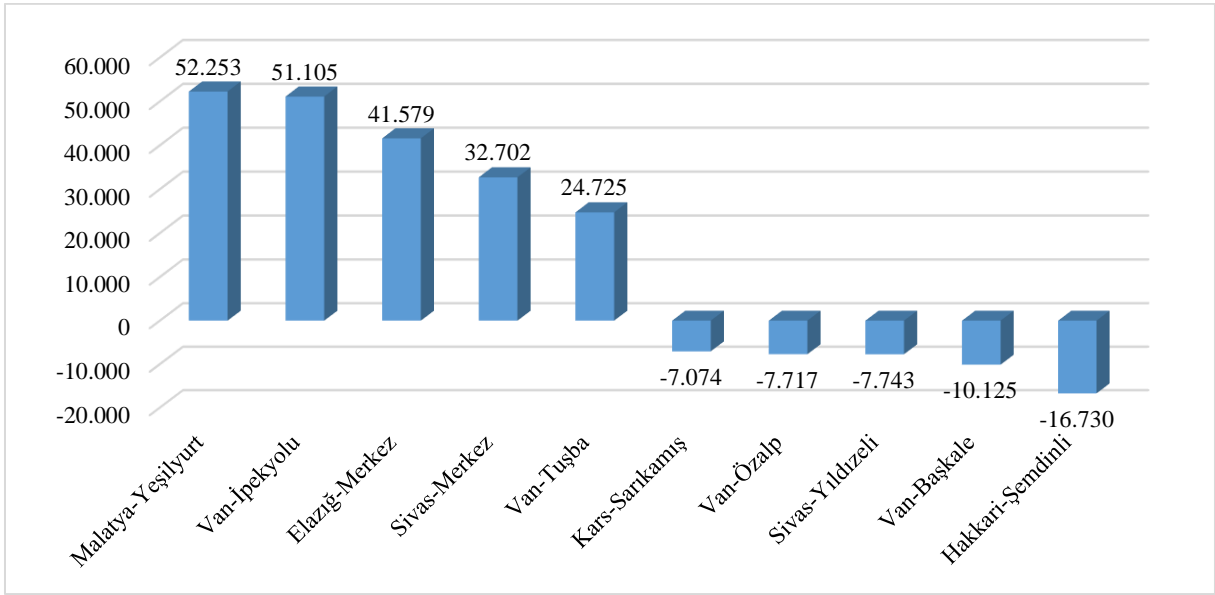
2019 yılı AKS verilerine göre DAP illeri nüfusuna kayıtlı ve bölge dışında Türkiye'nin herhangi bir yerinde yaşayan 8.632.748 kişi bulunmaktadır.

Grafik 7. Bölgede Yıllık Nüfus Artış Hızı (2013-2019)

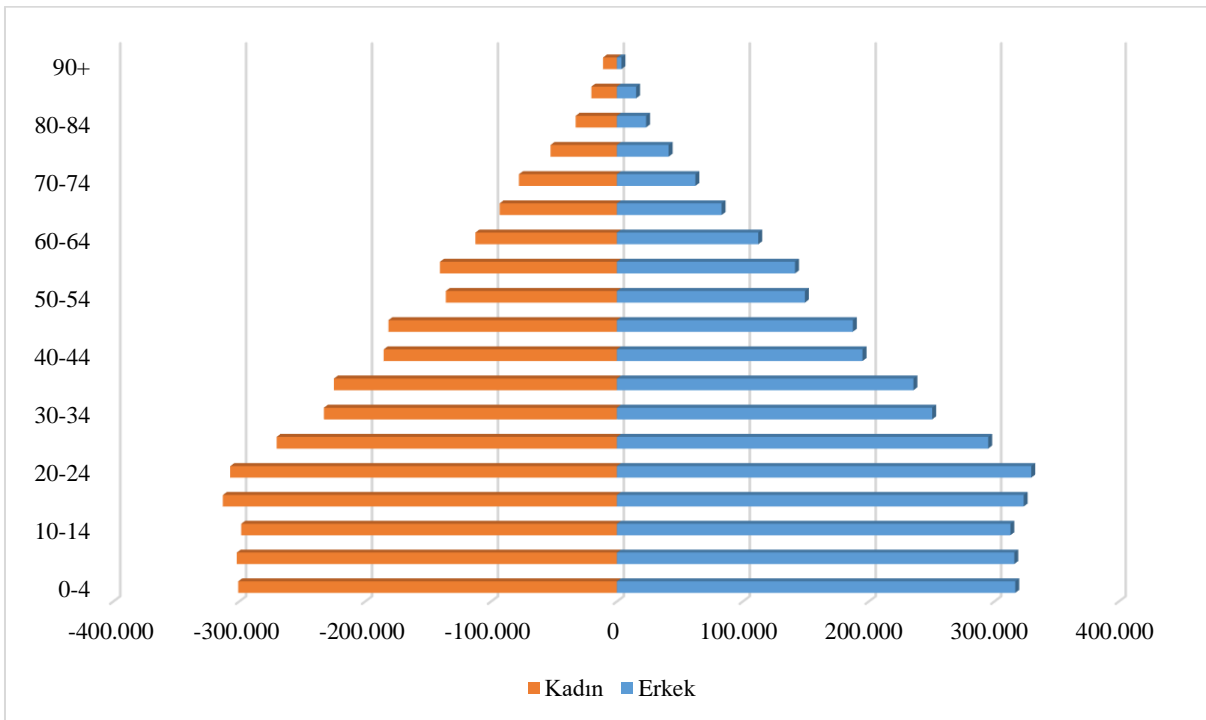
Kaynak: TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

2013-2019 yılları arasında bölgenin nüfus artış hızında dalgalanmalar söz konusudur. Nüfusu artış hızı en fazla olan il binde 10,82 ile Erzincan iken; Ardahan binde (-) 9,1 ile nüfus bakımından en yüksek azalış oranına sahip il olmuştur.

Grafik 8. Bölgede En çok Nüfus Değişimi Gerçekleşen İlçeler (2013-2019, kişi)

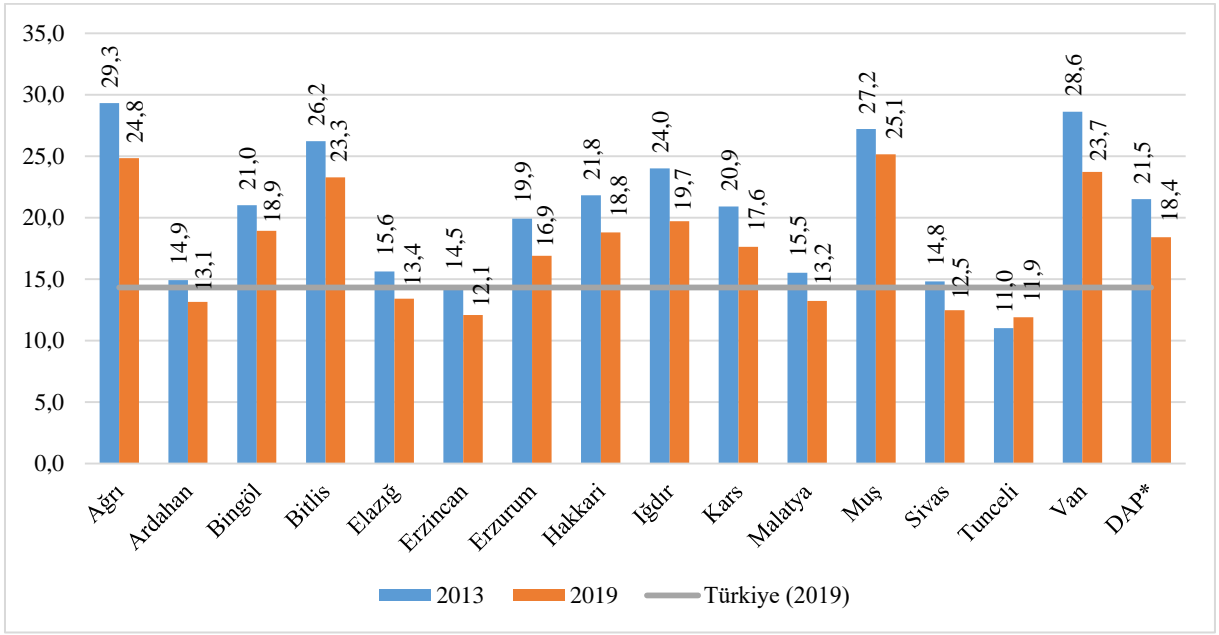
Kaynak: TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

2013-2019 yılları arasında DAP Bölgesinde en fazla nüfus artışı gerçekleşen ilçe Malatya-Yeşilyurt olurken; Hakkâri-Şemdinli ise nüfusu en fazla azalan ilçe olmuştur.

Grafik 9. DAP Bölgesi Nüfus Piramidi (2019)

Kaynak: TÜİK

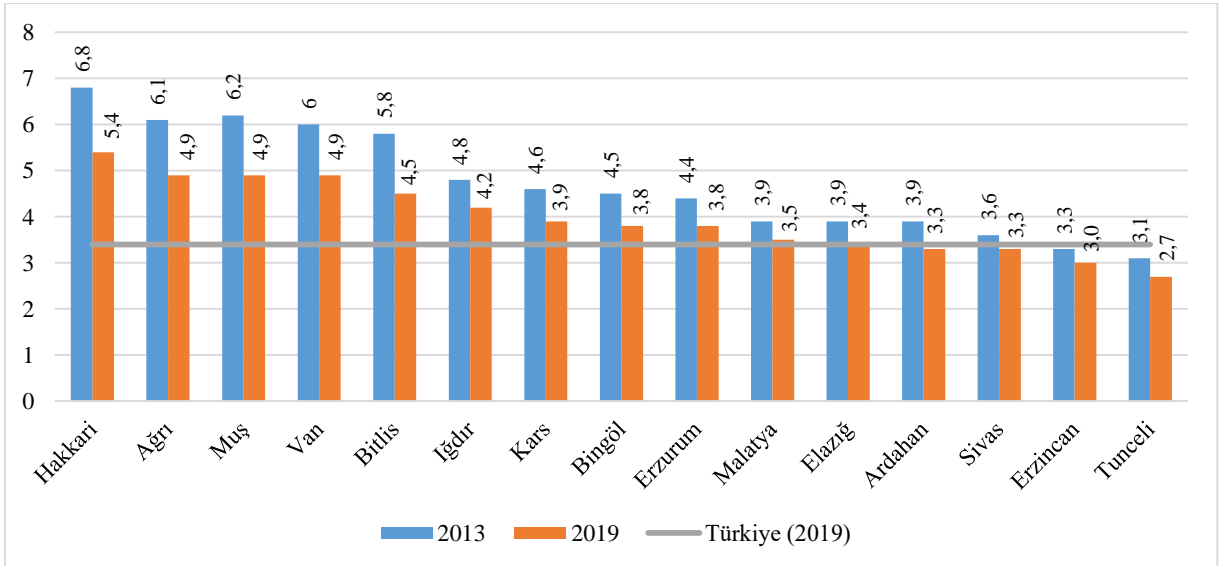
DAP Bölgesi nüfus piramidine bakıldığında, 15-29 yaş arası nüfusun toplam nüfusun yüzde 27,5'ini oluşturduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'de ise bu oran yüzde 23,3'tür. Bu durum, bölgenin Türkiye geneline oranla daha genç bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir.

Grafik 10. Kaba Doğum Hızı (binde)

Kaynak: TÜİK

* TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

DAP Bölgesinde, kaba doğum hızı ülke ortalamasından yüksek seyretmiştir. 2019 yılında kaba doğum hızının en fazla olduğu il Ağrı olurken, en az olduğu il Tunceli olmuştur. 2019 yılında ülkemizin kaba doğum hızı binde 14,3 iken; bölgede binde 18,4 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 11. Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü (kişi)

Kaynak: TÜİK

Bölgede ortalama hanehalkı büyüklüğü genel itibariyle ülkemiz genelinden yüksek seyretmiştir. Hakkâri, bölgede en fazla hanehalkı büyüklüğüne sahip il iken; en az hanehalkı büyüklüğüne sahip il ise Tunceli olmuştur.

Türkiye’de göçün yönünün, en önemli çekim merkezi İstanbul olmak üzere, genel olarak doğudan batıya, büyük şehirlere ve iç kesimlerden sahil kesimlerine doğru olması nedeniyle bölge göç açısından dezavantajlı bir konuma sahiptir.

TÜİK 2018 verilerine göre bölgede en fazla göç alan il Sivas, en fazla göç veren il ise Van’dır. Net göç hızı açısından ise Ağrı, Erzurum, Iğdır, Kars, Muş ve Van illeri dezavantajlı iller olarak göze çarpmaktadır.

Tablo 7: Bölge İllerinin Net Göç Sayısı (kişi) ve Net Göç Hızı (binde)

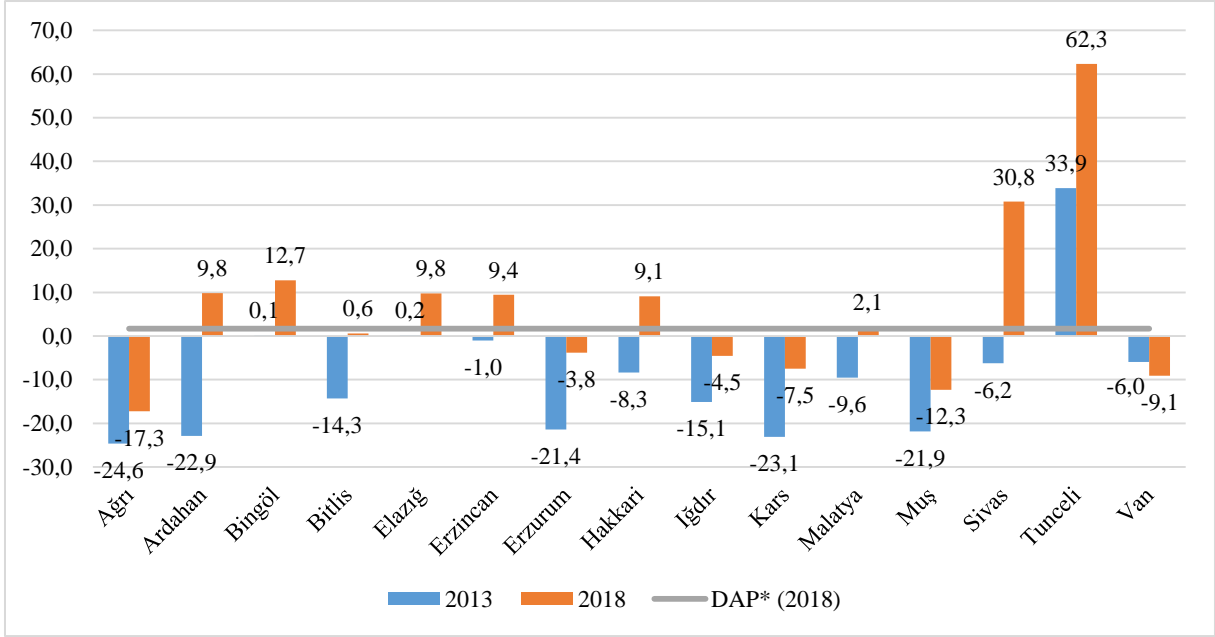
İller	Net Göç		Net Göç Hızı	
	2013	2018	2013	2018
Ağrı	-13.752	-9.391	-24,64	-17,3
Ardahan	-2.379	966	-22,88	9,8
Bingöl	28	3.554	0,11	12,7
Bitlis	-4.860	204	-14,31	0,6
Elazığ	130	5.794	0,23	9,8
Erzincan	-222	2.216	-1,01	9,4
Erzurum	-16.599	-2.930	-21,42	-3,8
Hakkâri	-2.286	2.600	-8,34	9,1
Iğdır	-2.897	-897	-15,1	-4,5
Kars	-7.026	-2.179	-23,08	-7,5
Malatya	-7.318	1.667	-9,55	2,1
Muş	-9.123	-5.047	-21,87	-12,3
Sivas	-3.890	19.590	-6,22	30,8
Tunceli	2.846	5.327	33,88	62,3
Van	-6.389	-10.263	-5,95	-9,1
DAP Bölgesi	-73.737	11.211	-11,23*	1,7*

Kaynak: TÜİK

* TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

DAP Bölgesi genelinde yıllar itibariyle net göç hızı, pozitif yönlü bir eğilime dönmüştür. 2018 yılına gelindiğinde bölgenin net göçü 11.211 kişi olurken, net göç hızı ise binde 1,7 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 12: Bölgede Net Göç Hızı (binde)

Kaynak: TÜİK

* TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

Yukarıda yer alan nüfus ve göç verileri ile birlikte bölgenin ekonomik, sosyal ve kentsel niteliği irdelendiğinde bölge nüfus artış hızının yeterli düzeyde gerçekleşmemesinin temel sebepleri arasında istihdam imkânlarının yetersizliği ve sosyal donatı altyapısının diğer bölgelere göre nispeten geri kalmış olması yer almaktadır. Bu doğrultuda, bir üretim faktörü olarak nitelikli işgücünün bölgeden uzaklaşmasını engellemek üzere istihdam imkânları oluşturacak yatırımların gerçekleştirilmesi, sanayi altyapısının iyileştirilmesi ve turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ile kentlerin daha yaşanabilir kılınmasına ilişkin yatırımların öncelikli olarak ele alınması gerekmektedir.

6.2. Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeler

6.2.1. Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH)

Bir ilin ya da bölgenin bireysel refahını temsil etmede güçlü bir gösterge olarak kabul edilen ve ekonomik performans göstergelerinden biri olan kişi başı GSYH değerleri bölge illerinde 2013-2018 yılları arasında artış göstermiştir.

Tablo 8. Kişi Başı GSYH (2020 fiyatlarıyla, TL)

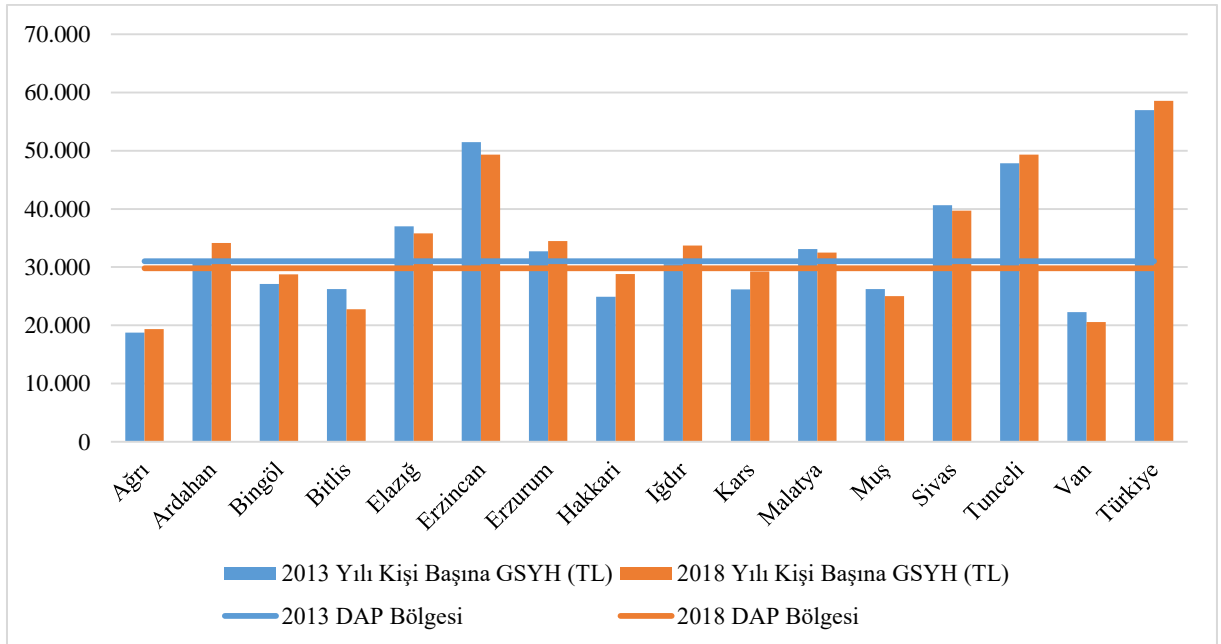
İller	2013	2015	2018
Ağrı	18.767	19.457	19.363
Ardahan	30.628	35.669	34.138
Bingöl	27.119	29.588	28.766
Bitlis	26.234	26.519	22.767
Elazığ	37.012	38.516	35.813
Erzincan	51.440	49.212	49.299
Erzurum	32.738	35.217	34.493
Hakkâri	24.916	25.881	28.824
İğdır	30.496	32.620	33.699
Kars	26.150	30.730	29.236
Malatya	33.102	36.086	32.480
Muş	26.237	26.106	25.013
Sivas	40.615	41.971	39.690
Tunceli	47.847	49.904	49.347
Van	22.245	21.253	20.576
DAP Bölgesi*	30.132	31.337	29.820
Türkiye	56.970	60.242	58.585

Kaynak: TÜİK

* TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

2018 yılında bölge illerinden Tunceli'nin kişi başı GSYH'si en yüksek il olduğu görülmektedir. Ağrı ise bölgede ve ülkemizde kişi başına düşen en düşük GSYH değerine sahip ilidir. Bölge illerinin tamamı kişi başı GSYH bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.

Grafik 13. 2013-2018 Dönemi Kişi Başı GSYH (2020 fiyatlarıyla, TL)

Kaynak: TÜİK

2018 yılı kişi başına en yüksek GYSH değeri sıralamasına göre Tunceli ili ülkemizde 20. sırada yer alarak bölgenin en yüksek GSYH değerine sahip ili olmuştur. Ağrı ili ise hem bölgenin hem de ülkemizin en düşük GSYH değerine sahip ilidir.

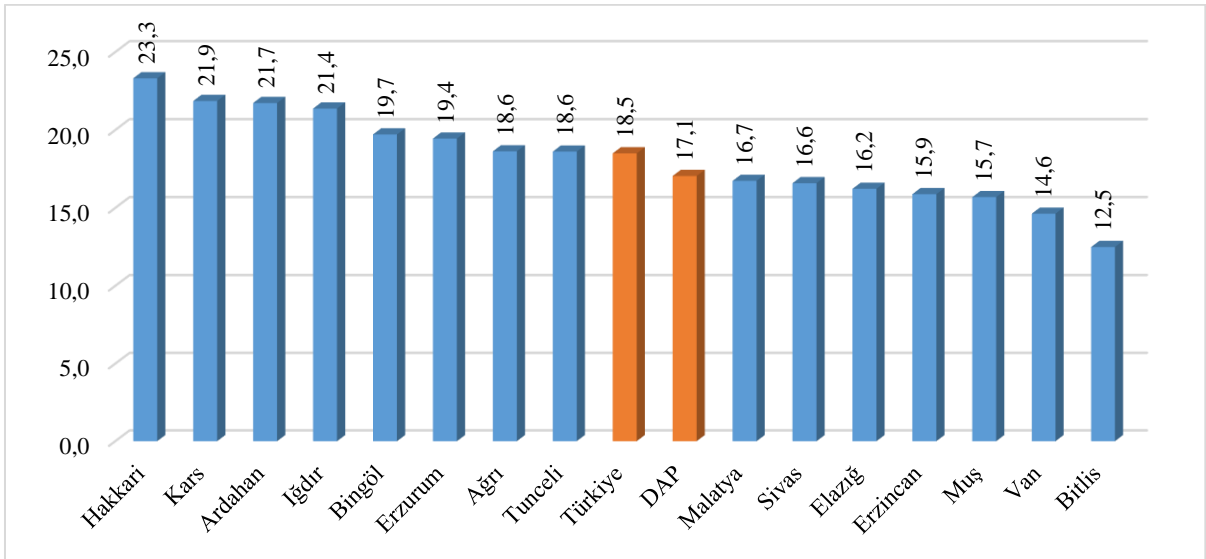
Tablo 9. Ülkemizdeki GSYH Sıralaması İçerisinde DAP İllerinin Yeri (2018)

İller	Sıra	İller	Sıra
Tunceli	20	Kars	69
Erzincan	21	Hakkâri	72
Sivas	45	Bingöl	73
Elazığ	54	Muş	77
Erzurum	57	Bitlis	78
Ardahan	59	Van	80
Iğdır	60	Ağrı	81
Malatya	64		

Kaynak: TÜİK

2018 yılında ülke sıralamasına bakıldığında kişi başına en düşük GSYH değerlerine sahip ilk on il arasında bölgeden 6 ilin olduğu görülmektedir.

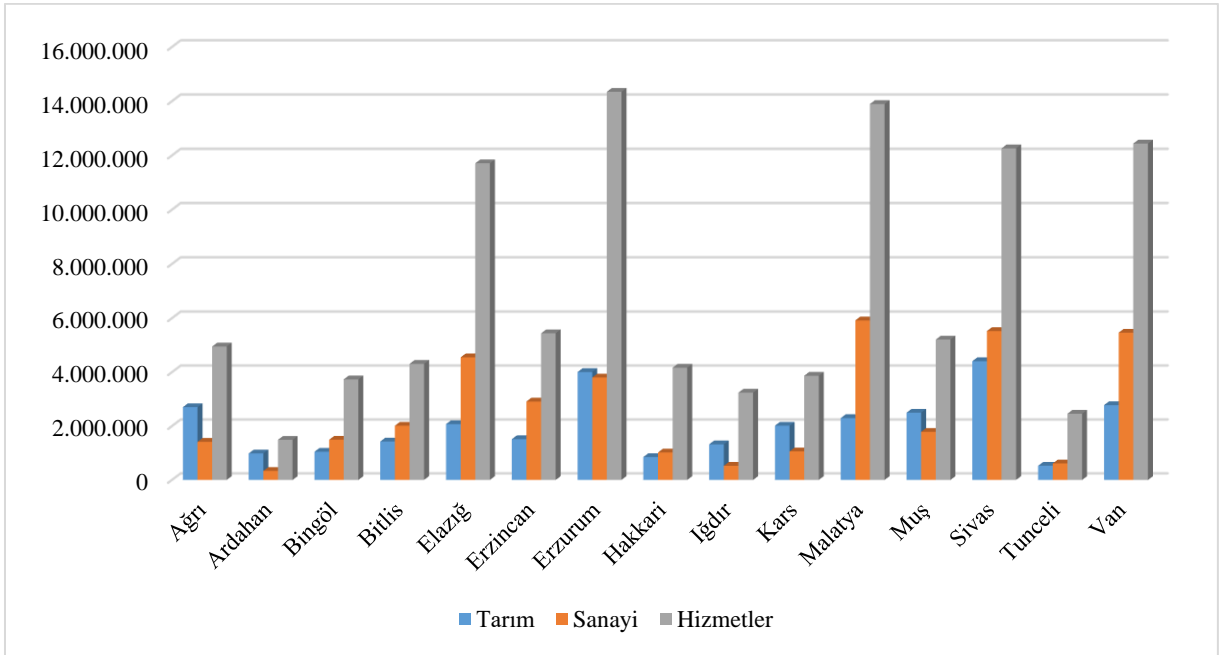
Grafik 14. 2013-2018 Döneminde Bölgede Yıllık Ortalama GSYH Artışı (cari fiyatlarla, %)

Kaynak: TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

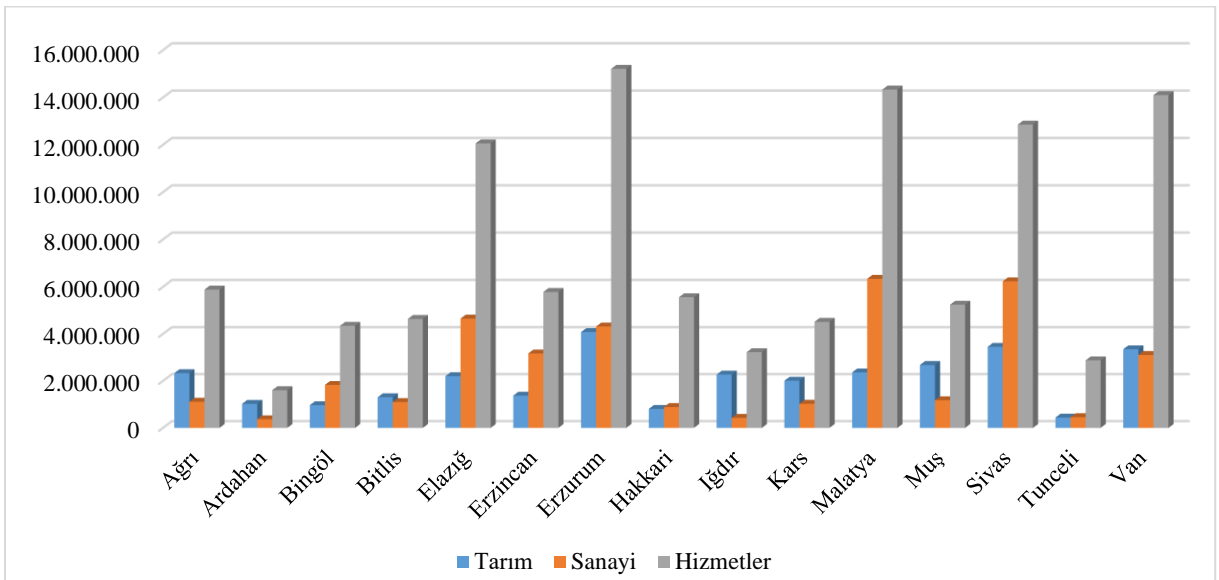
2014-2018 döneminde bölge illerinde gayri safi yurt içi hasıladaki ortalama yıllık artış hızı, yaklaşık olarak ülke ortalamasındayken; Bitlis ilindeki artış hızı hem bölge hem de ülke ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır.

Sektörel GSYH değerlerine bakıldığında ülkemizde olduğu gibi bölge illerinin tamamında hizmetler sektörünün açık ara farkla önde olduğu görülmektedir.

Grafik 15. 2013 Yılı GSYH Değerleri (2020 fiyatlarıyla, bin TL)

Kaynak: TÜİK

2013 yılında GSYH değerlerine göre bölgede sektör bazında öne çıkan ilk 3 il; tarım sektöründe Sivas, Erzurum ve Van; sanayi sektöründe Malatya, Sivas ve Van; hizmetler sektöründe ise Erzurum, Malatya ve Van'dır.

Grafik 16. 2018 Yılı GSYH Değerleri (2020 fiyatlarıyla, bin TL)

Kaynak: TÜİK

2018 yılı GSYH verilerine göre bölgede sektör bazında öne çıkan ilk 3 il; tarım sektöründe Erzurum, Sivas ve Van; sanayi sektöründe Malatya, Sivas ve Elazığ; hizmetler sektöründe ise Erzurum, Malatya ve Van'dır. Buna göre, 2013-2018 döneminde Elazığ'ın sanayi sektöründe ilerleme kaydettiği görülmektedir.

6.2.2. Gayri Safi Katma Değer (GSKD)

GSKD verilerine göre, 2013-2018 yılları arasında DAP Bölgesinde toplam GSKD 2020 yılı fiyatlarıyla 25,9 milyar TL'den 26,6 milyar TL'ye yükselmiştir.

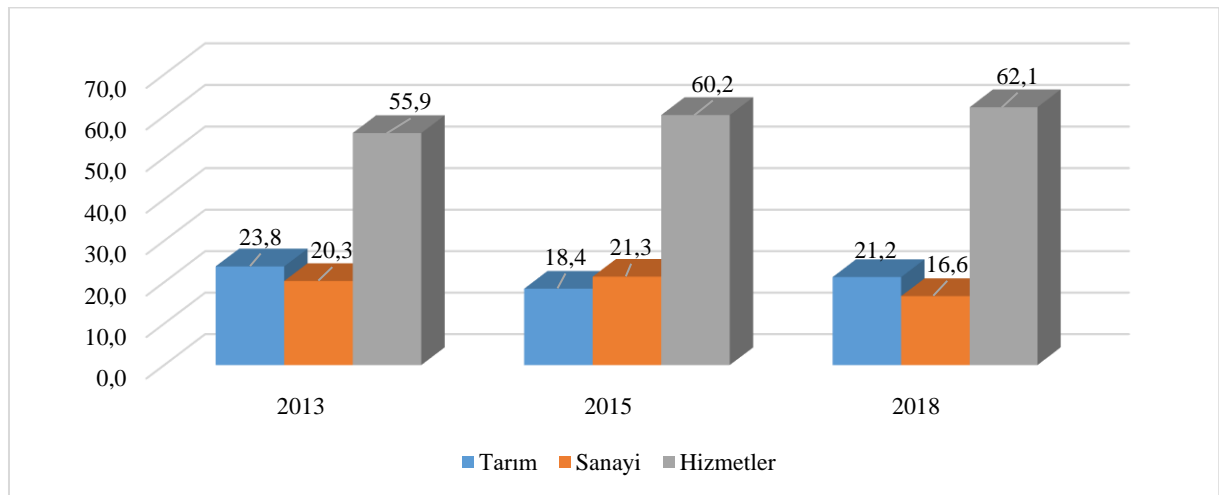
Tablo 10. İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSKD (%)

İller	Tarım			Sanayi			Hizmetler		
	2013	2015	2018	2013	2015	2018	2013	2015	2018
Ağrı	29,8	24,9	25,0	15,6	15,5	11,9	54,6	59,6	63,0
Ardahan	35,0	39,1	34,1	11,9	9,3	12,2	53,0	51,6	53,6
Bingöl	16,7	15,8	13,5	23,8	26,8	25,6	59,5	57,4	60,8
Bitlis	18,4	20,8	18,5	26,0	23,2	15,7	55,6	56,0	65,8
Elazığ	11,3	11,1	11,6	24,8	25,8	24,6	63,9	63,1	63,8
Erzincan	15,3	15,3	13,3	29,5	26,2	30,7	55,2	58,5	56,0
Erzurum	18,1	18,4	17,3	17,2	17,7	18,3	64,8	63,9	64,4
Hakkâri	14,1	13,6	11,1	16,9	15,4	12,2	69,0	71,0	76,6
Iğdır	26,0	30,1	38,3	10,3	10,0	7,2	63,7	60,0	54,5
Kars	29,0	33,7	26,6	15,3	13,0	13,6	55,7	53,3	59,8
Malatya	10,4	12,3	10,3	26,8	27,0	27,5	62,9	60,7	62,2
Muş	26,3	30,6	29,4	18,8	15,6	12,9	54,9	53,8	57,6
Sivas	19,9	19,6	15,3	24,9	24,4	27,7	55,3	56,0	57,0
Tunceli	14,7	15,0	11,7	17,0	16,3	12,1	68,3	68,7	76,2
Van	13,4	14,1	16,3	26,4	22,5	15,1	60,2	63,4	68,6
DAP Bölgesi	23,8	18,4	21,2	20,3	21,3	16,6	55,9	60,2	62,1
Türkiye	7,7	7,8	6,5	31,6	31,7	32,9	60,7	60,5	60,6

Kaynak: TÜİK

GSKD içerisinde tarım sektörünün aldığı paylara göre, bölgede Ardahan ve Iğdır illerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Benzer şekilde, sanayi sektöründe Erzincan, Malatya ve Sivas illeri öne çıkarken, hizmetler sektöründe ise Hakkâri ve Tunceli illeri yüksek oranda pay almaktadır.

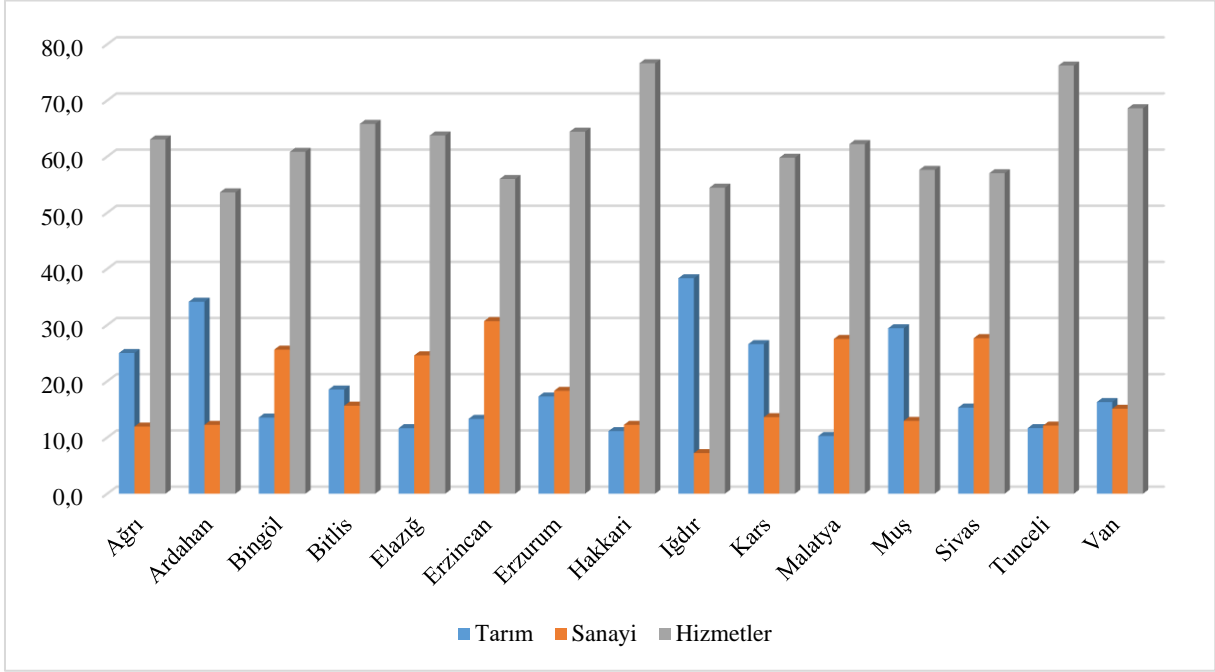
Grafik 17. DAP Bölgesinde Sektörel GSKD Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

Bölge GSKD'nin iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı incelendiğinde 2018 yılında, 2013 yılına göre tarım ve sanayi payının azaldığı, hizmetler payının ise arttığı görülmektedir. Türkiye'de tarımın payı yüzde 7 iken bölgede ise yüzde 21'dir. Sanayi sektöründe bölgenin GSKD içerisindeki payı ülke ortalamasının altında kalmış ve yıllar itibariyle azalış göstermiştir. Hizmetler sektörünün payı ise Hakkâri ve Tunceli illerinde ülke ortalamasının oldukça üzerinde seyretmiştir.

Grafik 18: Bölge İllerinde GSKD'nin Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

6.2.3. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE)

Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından 2017 yılında hazırlanan “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) Araştırması”na göre, bölge illerinin önemli bir çoğunluğu en alt sıralarda yer almaktadır. Yalnızca Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan illeri orta sıralara yakın yerlerde kendilerine yer bulmuşlardır. SEGE-2017 sıralamaları incelendiğinde, tüm iller arasında son on sırada yer alan illerden altısını bölge illerinin oluşturduğu görülmektedir. İlçe sıralamasında ise tüm ilçeler içerisinde son on sırada yer alan ilçelerden beşini bölge ilçelerinin oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 11. SEGE Sıralamaları

İller	İl Sıralaması		En Ön Sırada Gelen İlçe	2017 SEGE Sıralaması	En Son Sırada Gelen İlçe	2017 SEGE Sıralaması
	2011-SEGE	2017-SEGE				
Ağrı	79	80	Merkez	557	Hamur	965
Ardahan	71	67	Merkez	343	Damal	904
Bingöl	72	71	Merkez	380	Karlıova	961
Bitlis	76	76	Merkez	425	Mutki	966
Elazığ	39	42	Merkez	117	Aricak	887
Erzincan	45	47	Merkez	179	Çayırli	769
Erzurum	59	61	Yakutiye	76	Karayazi	962
Hakkâri	80	78	Merkez	427	Şemdinli	918
Iğdır	69	70	Merkez	567	Aralık	921
Kars	68	69	Merkez	258	Selim	885
Malatya	42	44	Yeşilyurt	89	Pütürge	911
Muş	81	79	Merkez	678	Korkut	967
Sivas	49	45	Merkez	107	Koyulhisar	850
Tunceli	58	59	Merkez	122	Mazgirt	773
Van	75	77	İpekyolu	285	Bahçesaray	958

Kaynak: SEGE - 2011, 2017

Mülga Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanan 2011 yılına ait “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)” ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayınlanan 2017 yılına ait “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2017)” sonuçları karşılaştırıldığında Ardahan, Bingöl, Hakkâri, Muş ve Sivas illeri sıralamada yükselmiştir. Bölge illeri SEGE-2017 sıralamasında son 39’da yer almaktadır. Bitlis sıralamada yerini korurken Ağrı, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Iğdır, Kars, Malatya, Tunceli ve Van illeri sıralamada gerilemiştir. SEGE-2017 ilçeler sıralaması uyarınca ilçeler kendi illeri içinde sıralandığında merkez ilçeler en ön sırada yer almıştır. İlçeler genel sıralamasında ilk 100 ilçe içinde bölgeden Yakutiye ve Yeşilyurt ilçeleri bulunmaktadır.

Tablo 12. DAP İllerinin Gelişmişlik Kademelerine Göre Sınıflandırılması

Gelişmişlik Kademesi	DAP İlleri
1	-
2	-
3	-
4	Elazığ, Erzincan, Malatya, Sivas
5	Erzurum, Tunceli
6	Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Iğdır, Kars, Muş, Van

Kaynak: SEGE - 2017

SEGE-2017 gelişmişlik kademelendirilmesi sonuçları uyarınca bölge illeri 4 üncü, 5 inci ve 6 ncı kademelerde yer almaktadır. Bölgede 9 ilin 6 ncı kademede yer almasıyla beraber il sayısı en fazla bu kademede yoğunlaşmıştır.

Tablo 13. DAP Bölgesi İlçelerin Kademe Dağılımı

İller	1. Kademe		2. Kademe		3. Kademe		4. Kademe		5. Kademe		6. Kademe		Toplam İlçe Sayısı
	İlçe Sayısı	Oranı	İlçe Sayısı	Oranı	İlçe Sayısı	Oranı	İlçe Sayısı	Oranı	İlçe Sayısı	Oranı	İlçe Sayısı	Oranı	
Ağrı	-	-	-	-	-	-	1	13%	-	-	7	88%	8
Ardahan	-	-	-	-	1	17%	1	17%	2	33%	2	33%	6
Bingöl	-	-	-	-	1	13%	1	13%	2	25%	4	50%	8
Bitlis	-	-	-	-	1	14%	1	14%	2	29%	3	43%	7
Elazığ	-	-	1	9%	-	-	2	18%	5	45%	3	27%	11
Erzincan	-	-	1	11%	-	-	5	56%	3	33%	-	-	9
Erzurum	-	-	1	5%	3	15%	3	15%	5	25%	8	40%	20
Hakkâri	-	-	-	-	1	20%	-	-	1	20%	3	60%	5
Iğdır	-	-	-	-	-	-	1	25%	-	-	3	75%	4
Kars	-	-	-	-	1	13%	-	-	2	25%	5	63%	8
Malatya	-	-	2	15%	-	-	2	15%	8	62%	1	8%	13
Muş	-	-	-	-	-	-	-	-	1	17%	5	83%	6
Sivas	-	-	1	6%	2	12%	5	29%	9	53%	-	-	17
Tunceli	-	-	1	13%	-	-	1	13%	6	75%	-	-	8
Van	-	-	-	-	1	8%	-	-	3	23%	9	69%	13
DAP Bölgesi	0	0	7	5%	11	8%	23	16%	49	34%	53	37%	143

Kaynak: SEGE - 2017

Not: Hakkâri-Derecik ilçesi 2018 yılında ilçe statüsüne kavuşmuştur. SEGE-2017 çalışmasına göre söz konusu ilçe ile Hakkâri-Şemdinli ilçesinin aynı karakteristiklere ve sıraya sahip olduğu kabul edilmiştir.

SEGE-2017 gelişmişlik kademelendirmesi sonuçları uyarınca bölgede 1 inci kademe hiçbir ilçe bulunmamaktadır. Bölgede yer alan 143 ilçenin yüzde 71'i (102 ilçe) 5 inci ve 6 ncı kademelerde yer almaktadır. En az yoğunluk 2nci kademe olarak bu kademedeki ilçelerin oranı yüzde 5'tir (7 ilçe).

6.2.4. Dış Ticaret

Doğu Anadolu Bölgesi; Gürcistan, Ermenistan, Nahcivan, İran ve Irak'a kara sınırının bulunmasının yanı sıra Türki Cumhuriyetler ve Kafkaslara olan yakınlığı ve yakın sosyo-kültürel ilişkileri dolayısıyla dış ticaret açısından yüksek potansiyel ihtiva etmekle birlikte söz konusu ülkeler ile ihracat ve ithalatı oldukça sınırlı düzeydedir.

İhracatının büyük bir kısmını karayolu ile yapan ülkemiz için kara hudut sınır kapılarının etkin kullanılması önem arz etmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde İran, Irak, Gürcistan ve Nahcivan ülkelerine açılan kara hudut sınır kapılarından, Türkgözü, Aktaş, Dilucu, Gürbulak, Kapıköy, Esendere ve Üzümlü faal durumda olup; Derecik sınır kapısı ise faal değildir. Demiryolu hudut kapılarına bakıldığında, İran ve Gürcistan'a açılan Kapıköy ve Kars Tren Garı kapıları faal durumdadır.

Tablo 14: Bölge İllerinde İhracat ve İthalat Rakamları (1000 ABD Doları)

İller	2013		2018		2019	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Ağrı	56.162	89.354	27.548	96.879	30.650	94.413
Ardahan	510	189	1.315	-	1.893	-
Bingöl	6.295	1.015	971	755	1.127	583
Bitlis	3.468	2.309	6.369	3.370	5.379	1.736
Elazığ	262.623	25.045	220.615	33.660	207.978	24.727
Erzincan	7.430	22.785	11.311	4.754	14.980	1.751
Erzurum	38.424	35.716	14.978	42.721	25.682	34.267
Hakkâri	280.612	42.657	58.434	34.725	44.262	31.759
İğdır	140.371	10.674	86.518	20.980	73.422	15.250
Kars	635	4.785	208	10.378	487	3.260
Malatya	311.871	81.437	224.214	105.619	281.171	84.498
Muş	33.793	3.128	6.146	1.420	6.201	1.632
Sivas	75.820	117.673	96.106	55.611	90.543	48.356
Tunceli	43	771	646	295	229	698
Van	26.655	51.206	37.486	48.349	61.540	137.557
DAP Bölgesi	1.244.710	488.742	792.866	459.517	845.543	480.486
Türkiye	151.802.637	251.661.250	167.920.613	223.047.094	171.468.132	202.702.548
DAP/TR (%)	0,82	0,19	0,47	0,21	0,49	0,24

Kaynak: TÜİK

Bölge illerinin 2018 ve 2019 yılları ihracat rakamları ele alındığında sırasıyla Malatya, Elazığ ve Sivas illeri öne çıkmaktadır. Van ili ihracatını 2013-2019 yılları arasında önemli bir şekilde artırmıştır. Bölgenin ihracat rakamlarının Türkiye ihracat rakamına oranı 2019 yılında 2018 yılına göre artış göstermiştir. 2013-2019 yılları arasında bölge ihracatı, ithalatı karşılamıştır.

Tablo 15. İllere Göre En Çok İhraç Edilen Ürünler ve İhracat Yapılan Ülkeler (2019)

İller	ISIC Sınıflamasına Göre En çok İhracat Yapılan Ürünler	En çok İhracat Yapılan Ülkeler
Ağrı	1-Tekstil ürünleri 2-Kimyasal madde ve ürünler 3-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	1-İran 2-Türkmenistan 3-Fas
Ardahan	1-Metalik olmayan diğer mineral ürünler 2-Taşocakçılığı ve diğer madencilik 3-Kimyasal madde ve ürünler	1-Gürcistan 2-İsveç 3-Zambia
Bingöl	1-Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler 2-Tarım ve hayvancılık 3-Gıda ürünleri ve içecek	1-Almanya 2-İrak 3-Libya
Bitlis	1-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat 2-Kimyasal madde ve ürünler 3-Taşocakçılığı ve diğer madencilik	1-Kazakistan 2-Japonya 3-İtalya

İller	ISIC Sınıflamasına Göre En çok İhracat Yapılan Ürünler	En çok İhracat Yapılan Ülkeler
Elazığ	1-Ana metal sanayi 2-Metal cevherleri 3-Taşocakçılığı ve diğer madencilik	1-İsveç 2-Çin 3-İtalya
Erzincan	1-Gıda ürünleri ve içecek 2-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat 3-Metal cevherleri	1-Hollanda 2-ABD 3-Güney Kore
Erzurum	1-Kimyasal madde ve ürünler 2-Motorlu kara taşıtı ve römorklar 3-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	1-İrak 2-Azerbaycan 3-Gürcistan
Hakkâri	1-Ana metal sanayi 2-Metal cevherleri 3-Kimyasal madde ve ürünler	1-BAE 2-İran 3-İrak
İğdır	1-Gıda ürünleri ve içecek 2-Kimyasal madde ve ürünler 3-Giyim eşyası	1-Azerbaycan 2-Türkmenistan 3-İran
Kars	1-Metalik olmayan diğer mineral ürünler 2-Atık ve hurdalar 3-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	1-Gürcistan 2-Almanya 3-Azerbaycan
Malatya	1-Gıda ürünleri ve içecek 2-Tarım ve hayvancılık 3-Tekstil ürünleri	1-İrak 2-Almanya 3-ABD
Muş	1-Taşocakçılığı ve diğer madencilik 2-Motorlu kara taşıtı ve römorklar 3-Metal cevherleri	1-Antalya Serbest Bölgesi 2-Almanya 3-Yunanistan
Sivas	1-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat 2-Taşocakçılığı ve diğer madencilik 3-Kimyasal madde ve ürünler	1-Çin 2-ABD 3-İrak
Tunceli	1-Gıda ürünleri ve içecek 2-Tarım ve hayvancılık 3-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	1-Almanya 2-Fransa 3-Avusturya
Van	1-Giyim eşyası 2-Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç) 3-Kimyasal madde ve ürünler	1-İran 2-İrak 3-Çin

Kaynak: TÜİK (ISIC Rev3 Düzey-2)

Bölge illerinde 2019 yılında en fazla ihracat Irak (108 milyon ABD Doları), Azerbaycan (71 milyon ABD Doları) ve İran (70 milyon ABD Doları) ülkelerine yapılmıştır. En çok ihracatı yapılan ürünler sırasıyla gıda ürünleri ve içecek (254 milyon ABD Doları), ana metal sanayi (120 milyon ABD Doları) ve metal cevherleri (78 milyon ABD Doları) olmuştur.

Tablo 16. İllere Göre En Çok İthal Edilen Ürünler ve İthalat Yapılan Ülkeler (2019)

İller	ISIC Sınıflamasına Göre En çok İthalat Yapılan Ürünler	En çok İthalat Yapılan Ülkeler
Ağrı	1-Tarım ve hayvancılık 2-Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar 3-Gıda ürünleri ve içecek	1-İran 2-Çin 3-Özbekistan
Ardahan	-	-
Bingöl	1-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat 2-Tarım ve hayvancılık 3-Atık ve hurdalar	1-Çin 2-Romanya 3-Kayseri Serbest Bölgesi
Bitlis	1-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat 2-Plastik ve kauçuk ürünleri 3-Tarım ve hayvancılık	1-Almanya 2-Azerbaycan 3-Çin
Elazığ	1-Tarım ve hayvancılık 2-Kimyasal madde ve ürünler 3-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	1-Rusya Federasyonu 2-Çin 3-Yumurtalık Serbest Bölgesi
Erzincan	1-Tarım ve hayvancılık 2-Plastik ve kauçuk ürünleri 3-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	1-Rusya Federasyonu 2-Çin 3-Çekya
Erzurum	1-Maden kömürü, linyit ve turb 2-Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar 3-Metalik olmayan diğer mineral ürünler	1-Rusya Federasyonu 2-İran 3-Çin
Hakkâri	1-Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler 2-Tarım ve hayvancılık 3-Ana metal sanayi	1-BAE 2-İran 3-Sri Lanka
Iğdır	1-Gıda ürünleri ve içecek 2-Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar 3-Tarım ve hayvancılık	1-İran 2-İrak 3-Afganistan
Kars	1-Tarım ve hayvancılık 2-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat 3-Motorlu kara taşıtı ve römorklar	1-Uruguay 2-Brezilya 3-İtalya
Malatya	1-Tarım ve hayvancılık 2-Kimyasal madde ve ürünler 3-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	1-Azerbaycan 2-Çin 3-ABD
Muş	1-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat 2-Tarım ve hayvancılık 3-Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makina ve cihazlar	1-Çin 2-Almanya 3-Macaristan

İller	ISIC Sınıflamasına Göre En çok İthalat Yapılan Ürünler	En çok İthalat Yapılan Ülkeler
Sivas	1-Tarım ve hayvancılık 2-Tıbbi aletler; hassas optik aletler ve saat 3-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	1-Rusya Federasyonu 2-Almanya 3-Çin
Tunceli	1-Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat 2-Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç) 3-Tarım ve hayvancılık	1-Birleşik Krallık 2-İtalya 3-Fransa
Van	1-Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar 2-Ana metal sanayi 3-Tarım ve hayvancılık	1-İran 2-İrak 3-Yunanistan

Kaynak: TÜİK (ISIC Rev3 Düzey-2)

Bölge illerinde 2019 yılında en fazla ithalat İran (132 milyon ABD Doları), Rusya Federasyonu (44 milyon ABD Doları) ve Irak (40 milyon ABD Doları) ülkelerinden yapılmıştır. En çok ithalatı yapılan ürünler sırasıyla tarım ve hayvancılık (146 milyon ABD Doları), kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar (100 milyon ABD Doları) ve ana metal sanayi (63 milyon ABD Doları) olmuştur.

Tablo 17. İhracatta İlk Binde Yer Alan Firmaların İllere Göre Dağılımı (adet)

İller	2013	2018
Ağrı	-	-
Ardahan	-	-
Bingöl	-	-
Bitlis	-	-
Elazığ	2	1
Erzincan	-	-
Erzurum	-	-
Hakkâri	3	-
Iğdır	-	-
Kars	-	-
Malatya	-	1
Muş	1	-
Sivas	-	1
Tunceli	-	-
Van	-	-
DAP Bölgesi	6	3

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi

Türkiye İhracatçılar Meclisi tarafından açıklanan “İhracatta İlk Bin Firma” verilerine göre bölgede ilk binde yer alan firma sayısı 2018 yılında 3 olarak gerçekleşmiştir. Malatya ve Sivas illerinden 2013 yılında ilk 1000’de firma yokken; 2018 yılında 1’er firma bulunmaktadır. Bölge illerinden Elazığ, Malatya ve Sivas haricindeki illerde ilk 1000 firma arasında herhangi bir firma bulunmamaktadır.

Bölge kalkınmasına hizmet etmesi amacıyla sınır kapıları büyük önem teşkil etmektedir. Bu amaçla, kapıların temel fiziki ve teknolojik altyapıları ile insan kaynaklarındaki yetersizliklerin giderilmesi ve ulusal hedeflere ulaşılması için komşu ülkeler ile yatırımcıların ortak örgütlenmeleri ve işbirliklerinin desteklenmesi önemlidir.

6.2.5. İstihdam

TÜİK tarafından Düzey-2 bölgeleri bazında açıklanan temel işgücü göstergelerine bakıldığında Düzey-2 bölgeleri arasında ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir.

Tablo 18: Temel İşgücü Göstergeleri (15+ yaş, %)

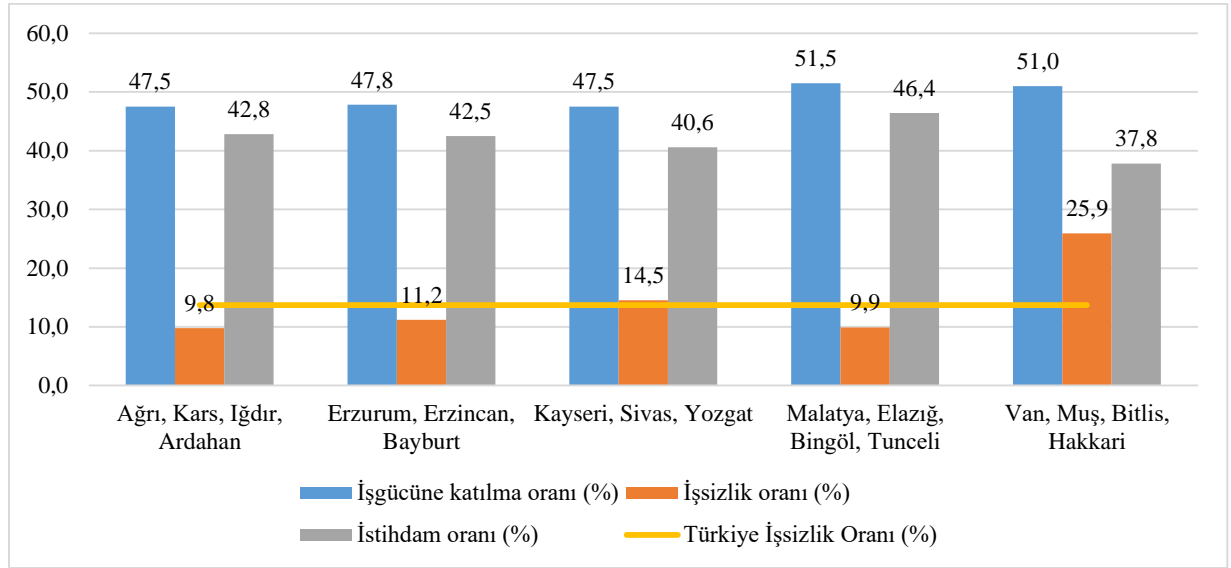
Yıllar	2013			2015			2018			2019		
	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı
TRA2 (Ağrı, Kars, İğdır, Ardahan)	58,3	6,7	54,4	54,2	3,9	52,0	50,3	5,3	47,6	47,5	9,8	42,8
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	50,3	6,6	46,9	51,0	5,9	48,0	48,2	7,5	44,6	47,8	11,2	42,5
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	50,7	9,6	45,8	48,9	9,7	44,2	47,9	13,2	41,6	47,5	14,5	40,6
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	53,6	7,7	49,5	48,2	8,0	44,3	52,3	8,0	48,1	51,5	9,9	46,4
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	46,0	10,6	41,1	47,1	9,5	42,6	48,7	21,5	38,2	51,0	25,9	37,8
Türkiye	50,8	9,7	45,9	51,3	10,3	46,0	53,2	11,0	47,4	53,0	13,7	45,7

Kaynak: TÜİK

Not: Bayburt, Kayseri ve Yozgat illeri, bölge illerine dâhil olmayıp veri setlerine dâhildir.

TRA2 ve TRB1 Bölgeleri, söz konusu göstergeler bakımından diğer bölgelere göre daha iyi durumdadır. Bu bölgeler, özellikle işsizlik oranında Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. TRB2 Bölgesi işsizlik oranı ise, Türkiye ortalamasının üzerindedir. İşgücüne katılma oranında ise tüm Düzey-2 bölgeleri Türkiye ortalamasının altında seyretmiştir.

Grafik 19. Düzey-2 Bölgeleri İtibarıyla 2019 Yılı Temel İşgücü Göstergeleri (%)

Kaynak: TÜİK

İktisadi faaliyet kollarına göre istihdam oranları incelendiğinde tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı yüzde 41,9 ile ülke ortalamasından (yüzde 23,6) yüksektir. Tarım ve sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı yıllar içerisinde azalma gösterirken hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı artış göstermiştir.

Tablo 19: İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam (15+ yaş)

İstihdam (bin kişi)	2013	2015	2018	2019
Tarım	1.089	1.089	883	838
Sanayi	498	499	536	456
Hizmetler	1.012	1.071	1.168	1.201
DAP Bölgesi İstihdam Oranı* (%)	63,4	63,9	59,7	57,7
Türkiye İstihdam Oranı (%)	45,9	46,0	47,4	45,7

Kaynak: TÜİK

* TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

Not: Bayburt, Kayseri ve Yozgat illeri, bölge illerine dâhil olmayıp veri setlerine dâhildir.

Bölge, iktisadi faaliyet kollarına göre istihdam oranlarında sanayi ve hizmetler sektöründe Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Düzey-2 bölgelerinden, TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgesi, özellikle Kayseri ilindeki sanayi faaliyetleri dolayısıyla sanayi sektöründe Türkiye ortalamasına yakın bir değere sahip olarak istihdam oranında en yüksek değere sahip olan bölge olarak öne çıkmıştır. DAP Bölgesindeki tüm Düzey-2 bölgelerinde, tarım sektörünün istihdamdaki payı Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmiştir.

Tablo 20. Bölgede Genç İşsizlik Göstergeleri (15-24 Yaş, %)

Bölgeler / Yıllar	2013			2015			2018			2019		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	12,8	7,0	11,1	6,0	7,6	6,5	7,8	7,0	7,6	15,6	21,0	16,9
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	12,9	10,8	12,2	12,5	5,4	10,0	18,2	18,1	18,2	28,7	18,6	25,6
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	16,8	20,2	17,9	17,2	23,8	19,4	19,9	43,0	27,2	22,2	40,1	28,1
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	16,1	13,6	15,1	15,6	20,9	17,5	17,2	16,4	16,9	15,1	21,3	17,6
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	19,1	15,4	18,5	13,7	5,6	11,3	30,8	29,8	30,5	31,9	39,9	34,0
Türkiye	17,0	21,9	18,7	16,5	22,2	18,5	17,6	25,3	20,3	22,5	30,6	25,4

Kaynak: TÜİK

Not: Bayburt, Kayseri ve Yozgat illeri, bölge illerine dâhil olmayıp veri setlerine dâhildir.

Birleşmiş Milletler, 15-24 yaş aralığını genç nüfus olarak tanımlamaktadır. Özellikle son yıllarda ülke genelinde yaşanan genç işsizlik sorununun yansımaları DAP Bölgesinde de görülmektedir. 2019 yılında, 2013 yılına göre DAP Bölgesindeki Düzey-2 bölgelerinin tamamında Türkiye ortalamasına paralel şekilde genç işsizlik oranı yükselmiştir. TRA2 ve TRB1 bölgelerinde söz konusu oran Türkiye ortalamasının altındadır. Ancak genç işsizliği TRA1, TRB2 ve TR72 Bölgelerinde 2013 yılına göre önemli artış göstermiştir. Bu sebeple, genç işsizliği konusu bölgede öncelikle ele alınması gereken konular arasındadır.

Tablo 21. Bölgede Kadın Temel İşgücü Göstergeleri (15+ Yaş, %)

Yıllar	2013			2015			2018			2019		
	Bölgeler	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	38,6	5,2	36,6	37,1	3,3	35,9	31,1	4,7	29,6	30,1	6,9	28,0
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	30,7	4,5	29,3	32,5	2,6	31,6	27,6	7,3	25,6	26,7	8,4	24,5

Yıllar	2013			2015			2018			2019		
	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	29,5	11,2	26,2	27,7	12,3	24,3	26,4	19,0	21,4	26,3	19,3	21,2
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	38,0	8,0	35,0	28,3	8,9	25,8	33,8	10,1	30,4	34,5	11,4	30,5
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	20,4	4,6	19,5	26,8	3,4	25,9	24,4	20,0	19,5	27,4	26,9	20,1
Türkiye	30,8	11,9	27,1	31,5	12,6	27,5	34,2	13,9	29,4	34,4	16,5	28,7

Kaynak: TÜİK

Not: Bayburt, Kayseri ve Yozgat illeri, bölge illerine dâhil olmayıp veri setlerine dâhildir.

Kadın istihdamında temel işgücü göstergelerine bakıldığında, DAP Bölgesindeki Düzey-2 bölgelerinin işgücüne katılma oranı bakımından Türkiye ortalamasının altında değerlere sahip olduğu görülmektedir. TR72 ve özellikle TRB2 bölgelerinde işsizlik oranı, Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir. Kadın istihdam oranında ise TRB1 Bölgesi, Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Ancak önceki yıllara göre kadın istihdamında iyileşmeler olduğu görülmektedir.

Tüm bu gelişmelere karşın, başta gençler ve kadınlarda olmak üzere işgücüne katılımın ve istihdamın artırılması, işsizliğin azaltılması, kayıt dışı istihdamın önlenmesi, işgücü niteliğinin yükseltilmesi ve kırılan istihdamın azaltılması hususları önemini korumaktadır.

6.3. Eğitim

2014-2018 yılları arasında muhtelif iller kapsamındaki yatırımlar hariç olmak üzere, bölgede eğitim sektöründeki yapılan kamu yatırımlarının ülke genelindeki eğitim sektörü yatırımları içindeki payı yüzde 13,4'tür. Diğer taraftan, bölgeye yapılan kamu yatırım tahsisleri içerisindeki eğitim sektörünün payı bu dönemde yüzde 26 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 22: Eğitim Durumuna Göre Nüfus (kişi, %)

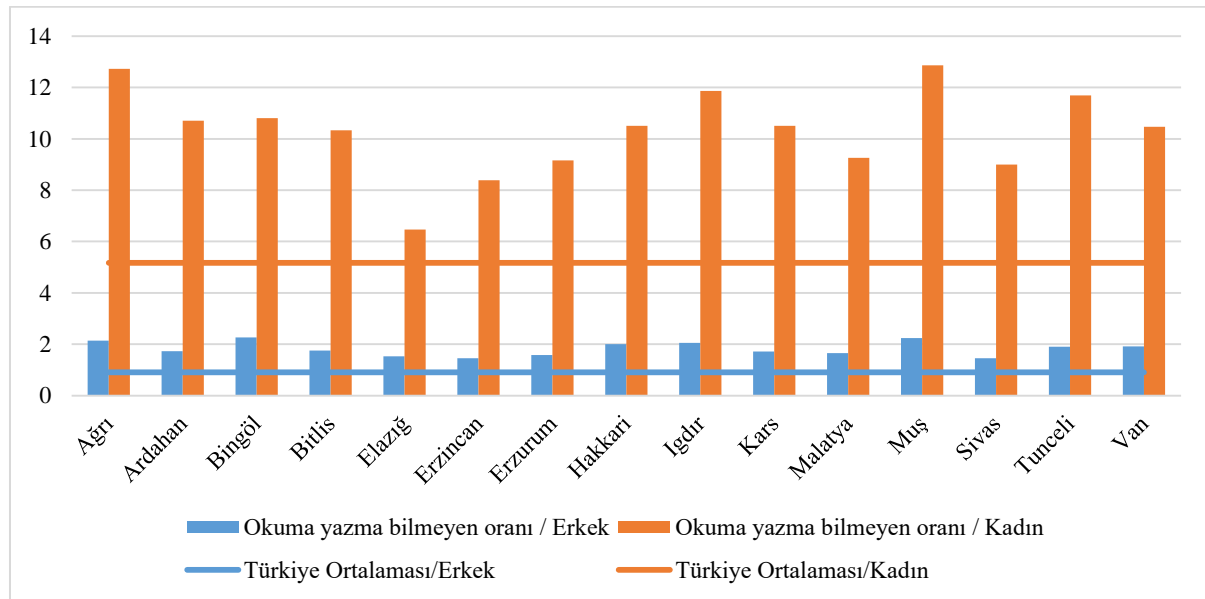
İller	2013				2018			
	Okuma yazma bilmeyen	Okuma yazma bilmeyen (Erkek)	Okuma yazma bilmeyen (Kadın)	Yüksekokul veya fakülte mezunu oranı (%)	Okuma yazma bilmeyen	Okuma yazma bilmeyen (Erkek)	Okuma yazma bilmeyen (Kadın)	Yüksekokul veya fakülte mezunu oranı (%)
Ağrı	39.861	7.112	32.749	5,89	32.604	5.092	27.512	8,62
Ardahan	6.909	1.185	5.724	8,17	5.373	810	4.563	11,04

İller	2013				2018			
	Okuma yazma bilmeyen	Okuma yazma bilmeyen (Erkek)	Okuma yazma bilmeyen (Kadın)	Yüksekokul veya fakülte mezunu oranı (%)	Okuma yazma bilmeyen	Okuma yazma bilmeyen (Erkek)	Okuma yazma bilmeyen (Kadın)	Yüksekokul veya fakülte mezunu oranı (%)
Bingöl	20.775	4.113	16.662	8,46	15.992	2.852	13.140	12,45
Bitlis	22.337	3.890	18.447	7,79	17.579	2.742	14.837	11,74
Elazığ	25.443	5.531	19.912	11,31	21.560	4.070	17.490	14,78
Erzincan	13.077	2.200	10.877	12,26	10.296	1.561	8.735	15,96
Erzurum	45.547	7.516	38.031	10,32	36.477	5.324	31.153	13,09
Hakkâri	19.238	3.844	15.394	8,44	14.535	2.788	11.747	13,61
İğdir	14.160	2.536	11.624	8,67	11.500	1.813	9.687	11,86
Kars	19.235	3.188	16.047	8,37	15.057	2.245	12.812	11,04
Malatya	46.901	7.938	38.963	12,38	39.383	5.915	33.468	15,82
Muş	31.946	5.485	26.461	6,47	25.725	3.983	21.742	9,21
Sivas	34.630	5.636	28.994	10,84	30.490	4.228	26.262	13,35
Tunceli	5.922	1.173	4.749	13,37	5.047	861	4.186	18,67
Van	72.350	13.887	58.463	6,49	58.187	9.378	48.809	9,81
DAP	418.331	75.234	343.097	8,89	339.805	53.662	286.143	12,16
Türkiye	2.654.643	449.328	2.205.315	12,03	2.198.088	325.551	1.872.537	15,9
DAP/TR (%)	15,76	16,74	15,56	-	15,46	16,48	15,28	-

Kaynak: TÜİK

2013 yılında DAP Bölgesinde okuma yazma bilmeyen kişi sayısının Türkiye içindeki payı yüzde 15,76 olup, bunun yüzde 82'sini de kadınların oluşturduğu görülmektedir. 2018 yılında ise bu oranın yüzde 15,46 olduğu ve bunun ise yüzde 84'ünü kadınların oluşturduğu gözlenmektedir. Buna göre, bölgede kadın ve kız çocuklarına yönelik eğitim faaliyetlerinin artırılması gerektiği anlaşılmaktadır.

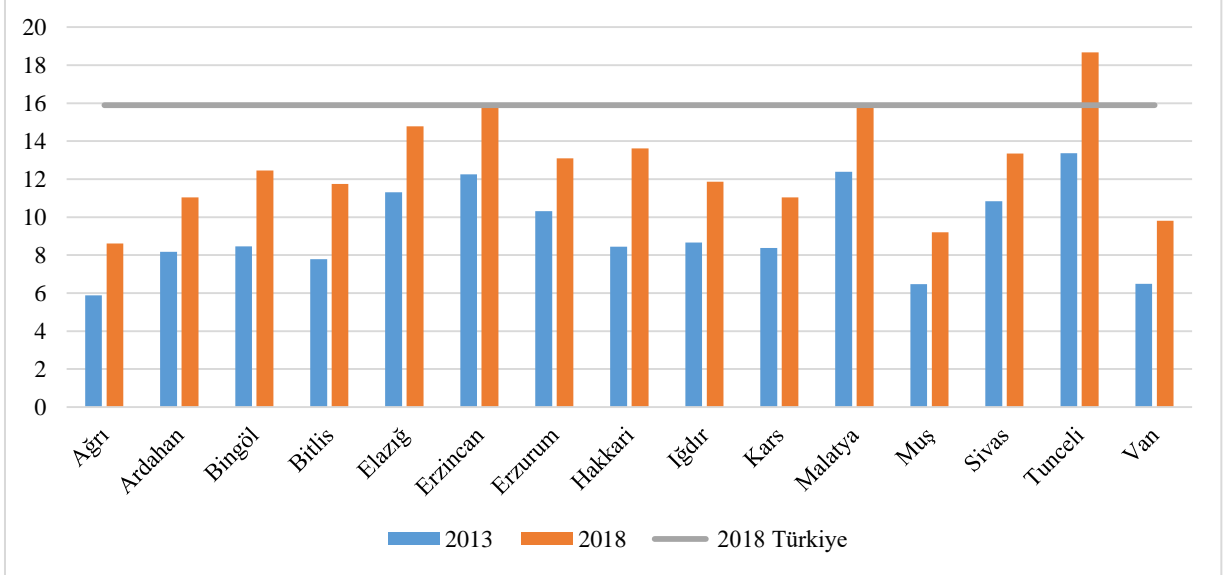
Grafik 20: 2019 Yılı Okuma Yazma Bilmeyen Kadın ve Erkek Oranı (%)

Kaynak: TÜİK

2019 yılı verilerine göre bölge illerinde kadınların okuma yazma bilmeme oranının en fazla olduğu il Muş, en düşük olduğu il Elazığ'dır. Muş'taki kadınların yüzde 12,86'sı okuma yazma bilmez iken, Türkiye'de bu oran yüzde 5,17'dir.

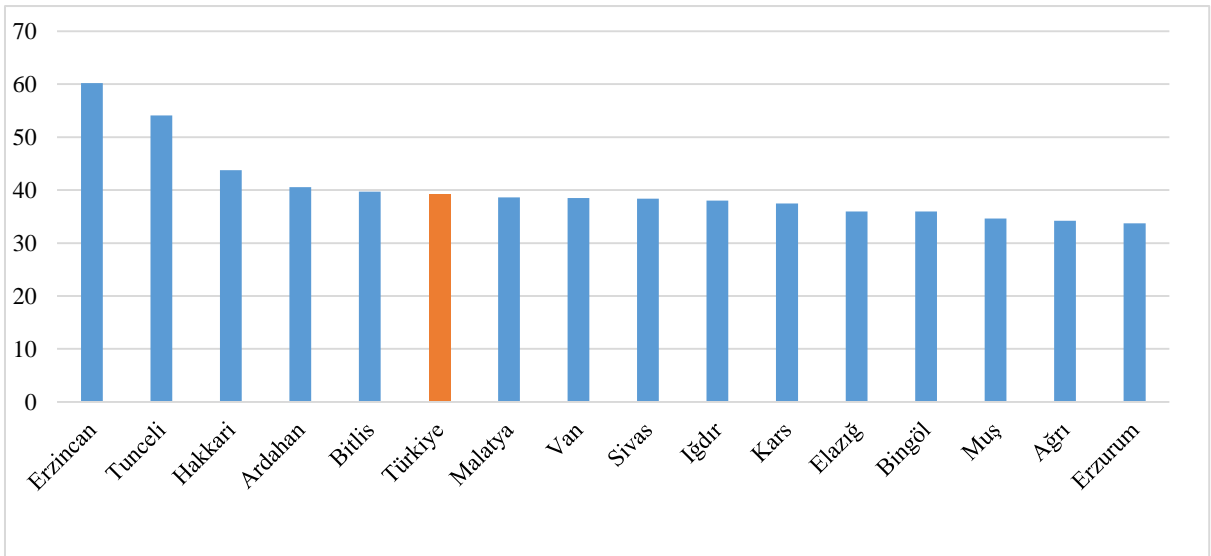
Grafik 21: Yüksekokul veya Fakülte Mezunu Oranı (%)

Kaynak: TÜİK

DAP Bölgesi 2018 yılı yüksekokul veya fakülte mezunu oranı 2013 yılı ile kıyaslandığında önemli oranda artmıştır. Tunceli ili Türkiye ortalamasının üzerinde olup Erzincan ve Malatya illeri Türkiye ortalamasına yaklaştı ancak diğer iller Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bu durum bölge içinde nitelikli iş gücü eksikliğine neden olmakta ve bu ihtiyacın bölge dışından karşılanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak gelen nitelikli iş gücünün de bölgede uzun süreli kalmak istememesi nedeniyle sürekli bir sorun haline dönüştüğü değerlendirilmektedir.

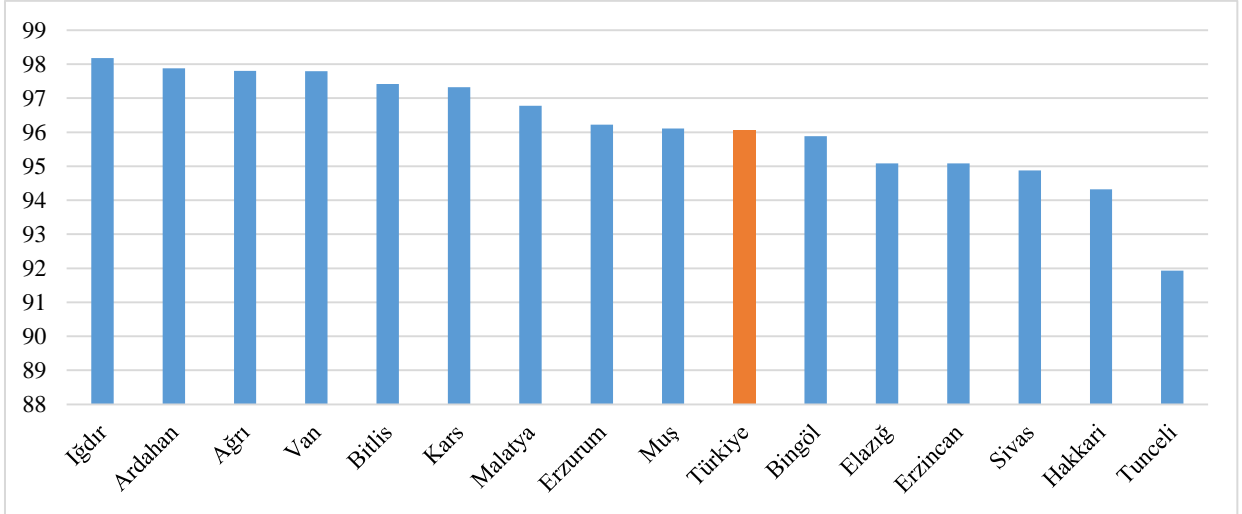
Grafik 22: Okul Öncesi Eğitimde (3-5 Yaş) Okullaşma Oranı (2019, %)

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı

2019 yılında bölgede okul öncesi eğitimde okullaşma oranının en yüksek olduğu il Erzincan iken, en düşük il Erzurum'dur. 2019 yılında okul öncesi eğitim seviyesinde Türkiye genelinde okullaşma oranı yüzde 39,11'dir. Malatya, Van, Sivas, Iğdır, Kars, Elazığ, Bingöl, Muş, Ağrı ve Erzurum illeri Türkiye ortalamasının altındadır.

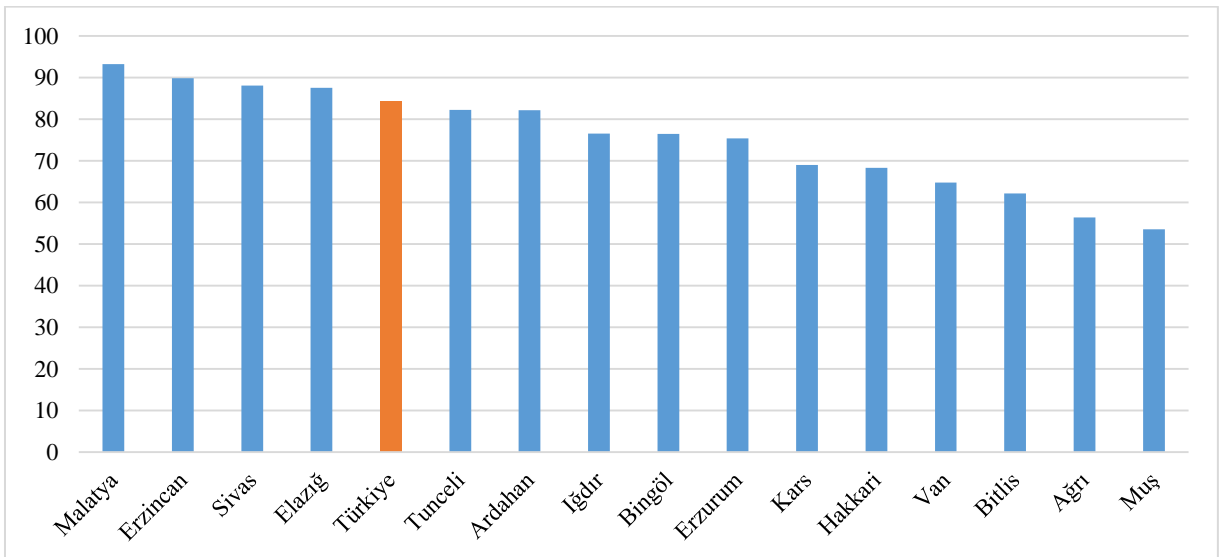
Grafik 23: İlköğretimde Okullaşma Oranı (2019, %)

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı

2019 yılında bölgede ilköğretimde okullaşma oranının en yüksek olduğu il Iğdır iken, en düşük olduğu il Tunceli'dir. 2019 yılında ilköğretim seviyesinde Türkiye genelinde okullaşma oranı yüzde 96,05'tir. Bingöl, Elazığ, Erzincan, Sivas, Hakkâri ve Tunceli illeri Türkiye ortalamasının altındadır.

Grafik 24: Ortaöğretimde Okullaşma Oranı (2019, %)

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı

2019 yılında bölgede ortaöğretim seviyesinde okullaşma oranının en yüksek olduğu il Malatya iken, en düşük olduğu il ise Muş'tur. 2019 yılında ortaöğretim seviyesinde Türkiye

genelinde okullaşma oranı yüzde 84,02'dir. Tunceli, Ardahan, Iğdır, Bingöl, Erzurum, Kars, Hakkâri, Van, Bitlis, Ağrı ve Muş Türkiye ortalamasının altındadır.

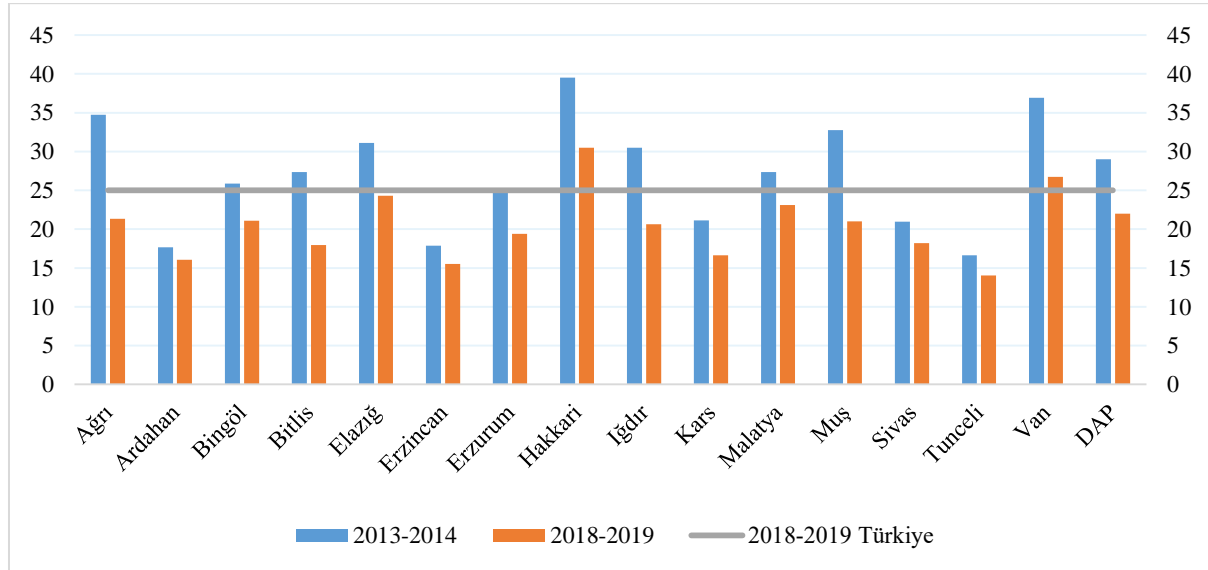
Tablo 23. Eğitim Kademelerine Göre DAP İlleri Öğrenci Sayısı (kişi)

İller	Okul Öncesi		İlkokul		Ortaokul		Ortaöğretim	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Ağrı	8.556	12.298	69.305	52.298	69.481	54.828	32.975	38.025
Ardahan	1.447	1.557	7.430	5.448	7.511	6.647	7.585	6.364
Bingöl	3.690	5.250	22.801	19.070	22.645	21.440	22.083	20.317
Bitlis	6.003	8.316	37.670	30.173	39.030	33.248	25.723	27.253
Elazığ	7.970	9.709	40.375	35.190	39.935	39.717	46.990	43.460
Erzincan	3.051	5.420	12.947	11.787	13.862	12.771	16.420	14.885
Erzurum	10.357	13.034	65.611	51.262	66.907	57.426	56.814	58.486
Hakkâri	2.723	6.570	30.422	21.343	26.937	25.937	24.448	24.937
Iğdır	3.240	4.448	18.563	15.867	18.743	16.777	14.588	15.119
Kars	4.581	5.564	27.180	21.204	26.210	23.561	19.052	18.686
Malatya	11.374	15.312	55.524	52.259	55.972	57.823	65.370	63.310
Muş	6.947	9.119	51.789	38.401	50.665	41.234	26.270	28.486
Sivas	6.880	11.259	43.119	34.341	42.580	40.130	45.752	45.668
Tunceli	1.187	1.475	3.337	2.861	3.590	2.926	4.539	3.465
Van	21.971	28.417	127.722	103.854	123.764	113.080	73.779	90.436
DAP Bölgesi	99.977	123.093	613.795	495.358	607.832	547.545	482.388	498.897
Türkiye	1.059.495	1.564.813	5.574.916	5.267.378	5.478.399	5.627.075	5.420.178	5.649.594

Kaynak: TÜİK

DAP Bölgesinde 2018 yılı itibariyle 1.664.893 öğrenci bulunmaktadır. Bu sayı Türkiye'deki öğrenci sayısının yüzde 9,19'una tekabül etmektedir. Bölgedeki öğrencilerin yüzde 7,86'sı okul öncesi, yüzde 9,40'ı ilkököl, yüzde 9,73'ü ortaokul, yüzde 8,83'ü ise ortaöğretim öğrencileridir. 2013 yılına göre ilkököl öğrenci sayısındaki düşüşün sebebi ilkökula başlama yaşında yapılan değişikliklerdir.

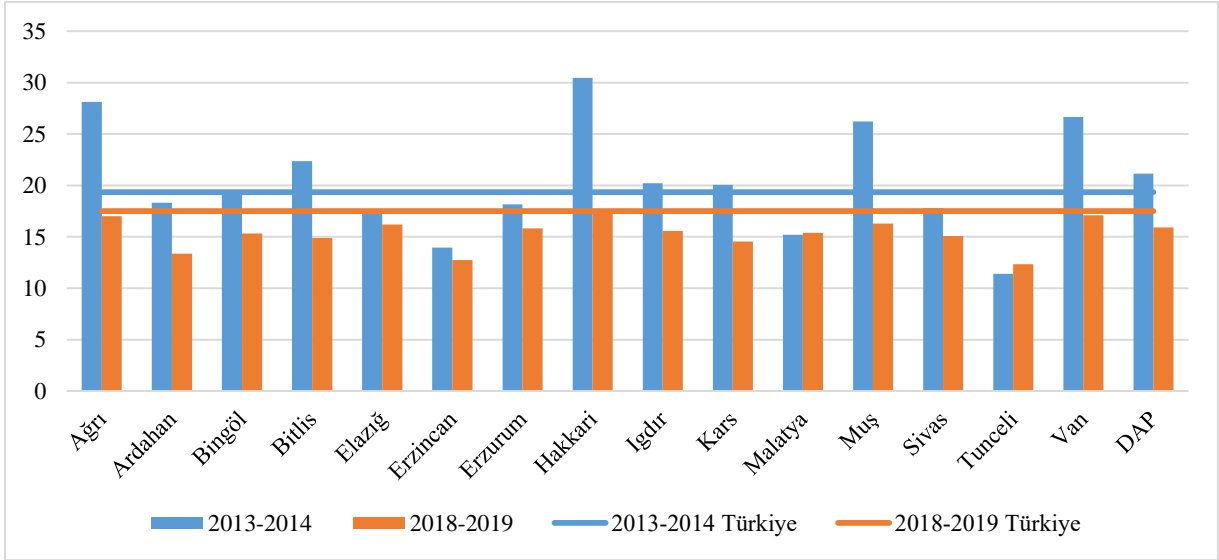
Grafik 25: İlköğretimde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi)

Kaynak: TÜİK

Bölge illerinde ilköğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısında 2013 yılından 2019 yılına gelindiğinde önemli bir iyileşmenin olduğu görülmektedir. Hakkâri ve Van illerinde ilköğretimde öğrenci sayısı fazla, derslik sayısı az olduğundan her iki dönemde de derslik başına düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalamasının üstünde kalmıştır. Ağrı ili bu dönemde derslik başına düşen öğrenci sayısını 35'ten 21'e düşürerek bu konuda en fazla gelişme gösteren il olmuştur.

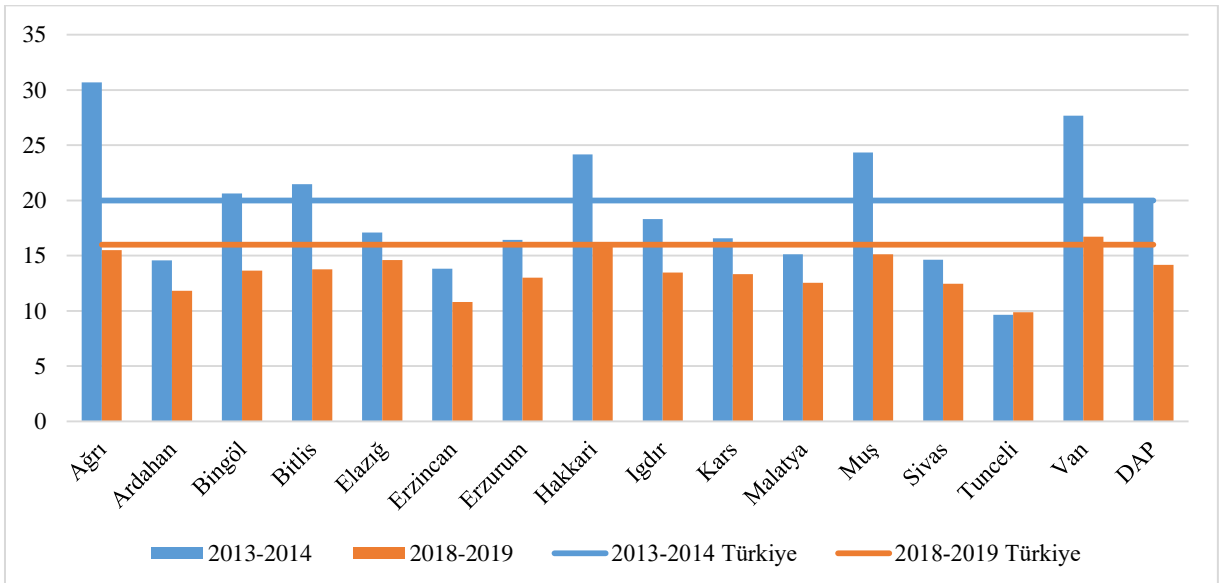
Grafik 26. İlkokul Düzeyinde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi)

Kaynak: TÜİK

Bölge illerinde ilköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 2013 yılından 2019 yılına gelindiğinde önemli bir iyileşme göstermiştir. 2013 yılında Ağrı, Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalamasının üzerindeyken, 2019 yılında Türkiye ortalamasının altına inmiştir.

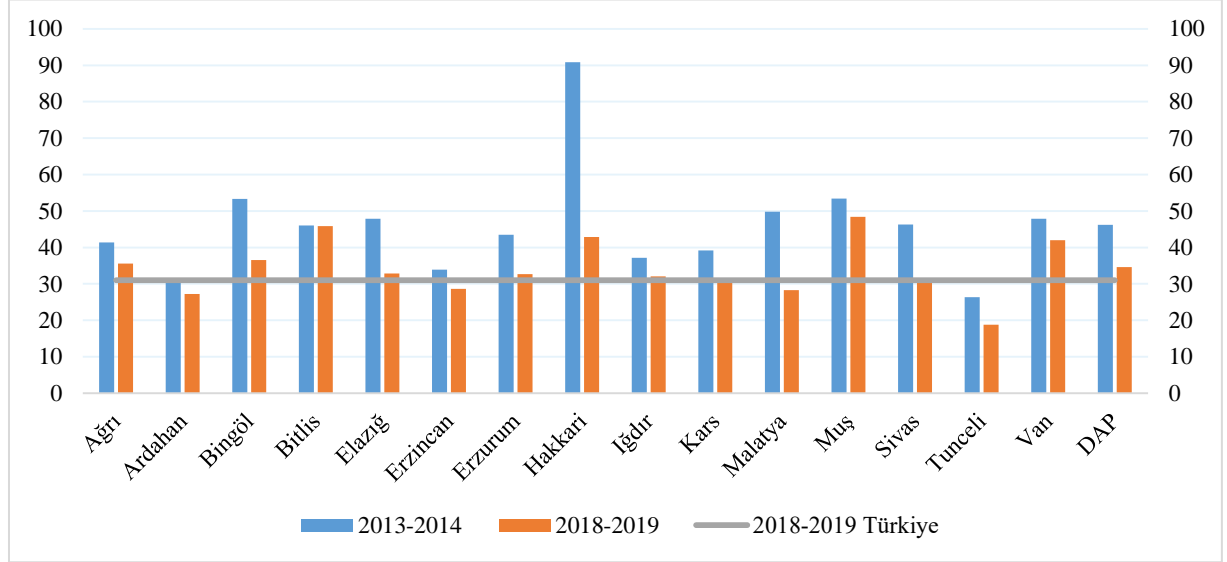
Grafik 27. Ortaokul Düzeyinde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi)

Kaynak: TÜİK

Bölge illerinde ortaokul düzeyinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 2013 yılından 2019 yılına gelindiğinde önemli bir iyileşme göstermiştir. 2013 yılında Ağrı, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalamasından daha yukarıda iken 2019 yılına gelindiğinde Van ili dışındaki bahsi geçen bu iller Türkiye ortalamasının altına inmiştir.

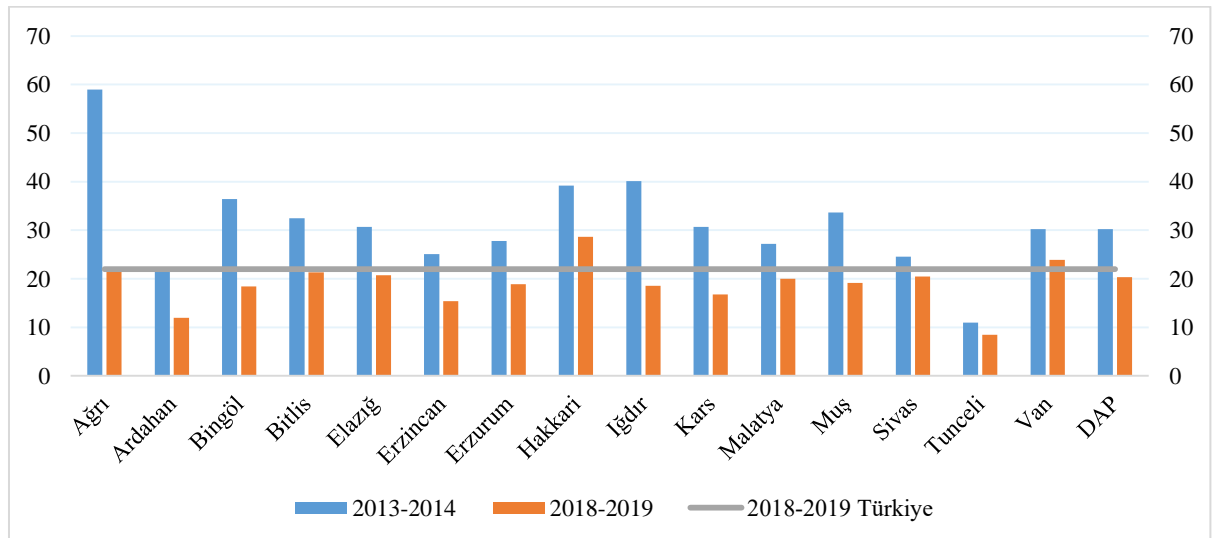
Grafik 28. Genel Ortaöğretimde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi)

Kaynak: TÜİK

Bölge illerinde 2013 yılında genel ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmiştir. İllerin tamamında genel ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 2013 yılına göre pozitif bir gelişme göstermiştir. Hakkâri ili 2013 yılında genel ortaöğretim derslik sayısının az, öğrenci sayısının fazla olması dolayısıyla derslik başına düşen öğrenci sayısı bakımından Türkiye ortalamasının çok üzerindeyken 2018 yılına gelindiğinde ise Türkiye ortalamasına yaklaştığı görülmektedir.

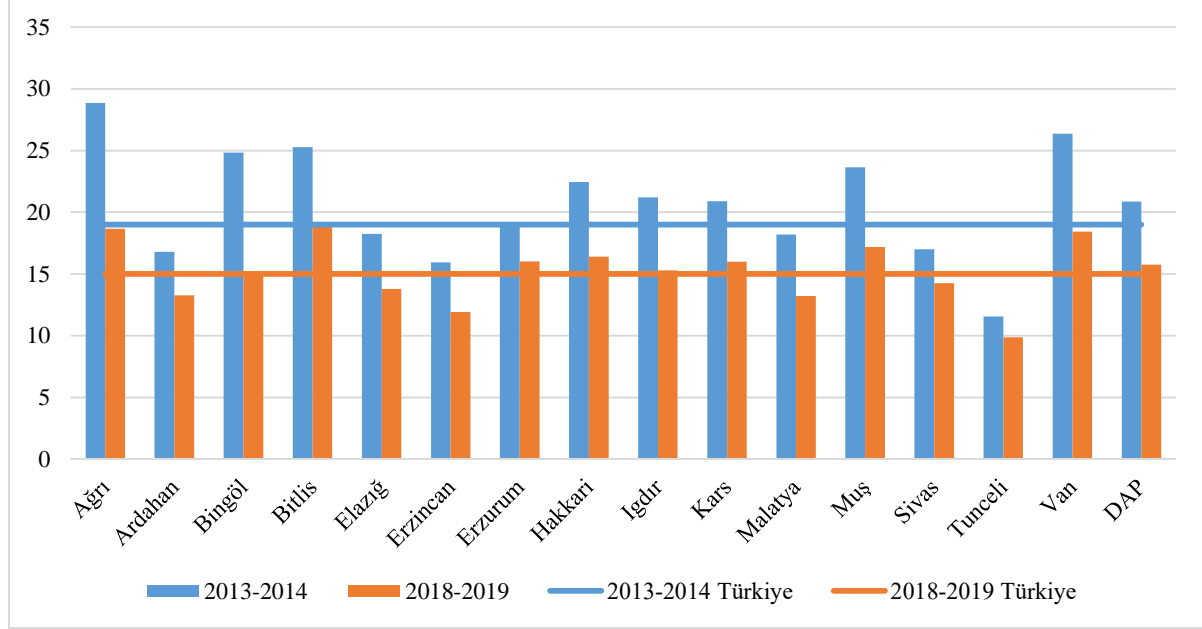
Grafik 29: Mesleki Ortaöğretimde Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi)

Kaynak: TÜİK

Bölge illerinde 2013 yılında mesleki ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmiştir. İllerin tamamında mesleki ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 2013 yılına göre pozitif bir gelişme göstermiştir.

Grafik 30. Ortaöğretimde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı (kişi)

Kaynak: TÜİK

2013 yılında Ağrı, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Iğdır, Kars, Muş ve Van illerinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalamasından daha yukarıdadır. 2019 yılında ise Türkiye ortalamasının üzerinde kalan iller Ağrı, Bitlis, Erzurum, Hakkâri, Kars, Muş ve Van illeri olmuştur.

Ülkemizde yükseköğretim gören toplam öğrenci sayısının yüzde 9,4'ü bölge üniversitelerinde öğrenim görmektedir. 2013 yılında bölgede üniversite öğrenci sayısı 311.977'den, 2018 yılında 668.039'a çıkmıştır. Bölgedeki öğrenci sayısının en fazla olduğu üniversite yüzde 59 ile Atatürk Üniversitesi'dir. Bu durumun ortaya çıkmasında üniversite bünyesinde kurulan açık öğretim fakültesinin etkisi olduğu düşünülmektedir.

Tablo 24. Yükseköğretim Öğrenci Sayıları (kişi)

Üniversite Adı	İl	Tür	Öğrenci Sayısı							
			Ön Lisans		Lisans		Yüksek Lisans		Doktora	
			2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	Ağrı	Devlet	2.428	3.940	6.064	7.672	445	754	0	2
Ardahan Üniversitesi	Ardahan	Devlet	973	1.163	2.287	3.621	141	191	33	42
Atatürk Üniversitesi	Erzurum	Devlet	35.346	279.719	48.504	106.673	8.645	5.921	3.557	2.498
Bingöl Üniversitesi	Bingöl	Devlet	3.941	5.602	5.925	8.319	642	595	26	80
Bitlis Eren Üniversitesi	Bitlis	Devlet	4.076	4.774	1.917	3.072	138	383	8	11

DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023)

Üniversite Adı	İl	Tür	Öğrenci Sayısı							
			Ön Lisans		Lisans		Yüksek Lisans		Doktora	
			2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	Erzincan	Devlet	6.222	8.822	10.124	12.744	1.352	1.432	61	123
Erzurum Teknik Üniversitesi	Erzurum	Devlet	0	0	1.746	3.793	55	285	5	54
Fırat Üniversitesi	Elazığ	Devlet	7.031	7.372	23.805	29.770	2.727	3.307	634	929
Hakkâri Üniversitesi	Hakkâri	Devlet	1.331	1.248	870	621	0	36	0	0
Iğdır Üniversitesi	Iğdır	Devlet	2.423	3.093	1.610	2.787	231	836	2	18
İnönü Üniversitesi	Malatya	Devlet	7.879	4.874	22.379	30.362	1.776	3.032	1.063	1.179
Kafkas Üniversitesi	Kars	Devlet	4.437	5.877	9.310	13.028	963	1.193	107	147
Malatya Turgut Özal Üniversitesi*	Malatya	Devlet	0	3.640	0	361	0	0	0	0
Munzur Üniversitesi	Tunceli	Devlet	2.370	2.218	3.821	2.611	321	391	9	12
Muş Alparslan Üniversitesi	Muş	Devlet	2.823	2.649	5.038	5.020	201	392	0	2
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Sivas	Devlet	12.980	14.343	28.831	32.995	606	3.987	64	426
Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi**	Sivas	Devlet	0	0	0	0	0	0	0	0
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Van	Devlet	5.895	6.570	13.893	15.585	3.351	4.269	341	574
DAP Bölgesi			100.155	355.904	186.124	279.034	21.594	27.004	5.910	6.097
Türkiye			1.502.067	2.685.858	2.977.211	4.041.769	265.895	320.737	67.157	86.310

Kaynak: YÖK

* Malatya Turgut Özal Üniversitesi 2018 yılında açılmıştır.

** Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi 2018 yılında açılmış olup öğrenci alımına bu yıldan sonra başlamıştır.

Ülkemizdeki toplam öğretim elemanlarının yüzde 6,9'u (15.683 kişi) bölge üniversitelerinde görev yapmaktadır. Öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı (yüksek lisans ve doktora öğrencisi dâhil) Türkiye ortalaması 42,9 iken, bu oran Türkiye ortalamasıyla paralellik göstererek bölgede 42,6'dır.

Tablo 25. Öğretim Elemanı Sayısı

İller	Toplam Öğretim Elemanı		Profesör		Doçent		Diğer Öğretim Elemanı	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Ağrı	354	449	2	10	7	33	245	406
Ardahan	254	322	5	15	5	16	203	291
Bingöl	434	630	17	42	26	25	300	563
Bitlis	323	444	4	14	7	15	244	415
Elazığ	1.642	1.931	292	389	193	157	801	1.385
Erzincan	768	999	40	63	39	74	452	862

İller	Toplam Öğretim Elemanı		Profesör		Doçent		Diğer Öğretim Elemanı	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Erzurum	2.742	2.973	467	601	313	284	1.334	2.088
Hakkâri	278	309	2	5	1	5	255	299
İğdır	243	365	3	19	6	17	181	329
Kars	860	892	76	73	46	62	493	757
Malatya	1.498	1.753	205	289	169	186	804	1.278
Muş	452	592	4	16	10	21	373	555
Sivas	1.664	1.907	203	240	150	155	911	1.512
Tunceli	407	436	4	10	17	22	307	404
Van	1.564	1.681	130	170	128	160	870	1.351
DAP Bölgesi	10.344	15.683	1.454	1.956	1.117	1.232	7.773	12.495
Türkiye	111.092	166.225	20.005	26.453	12.839	15.451	78.248	124.321

Kaynak: TÜİK

6.4. Kültür

Bir bölgenin sosyo-ekonomik tüm dinamiklerinin gelişiminde kuşkusuz kültür ve sanatın büyük önemi bulunmaktadır. Bu açıdan DAP Bölgesi, özellikle tiyatro ve sinema göstergelerine ilişkin altyapı hizmetleri açısından zamanla daha iyi bir konuma gelmiştir; ancak bu altyapı hizmetlerinin arzu edilen seviyeye ulaştığı söylenemez.

Tablo 26. Tiyatro Göstergeleri

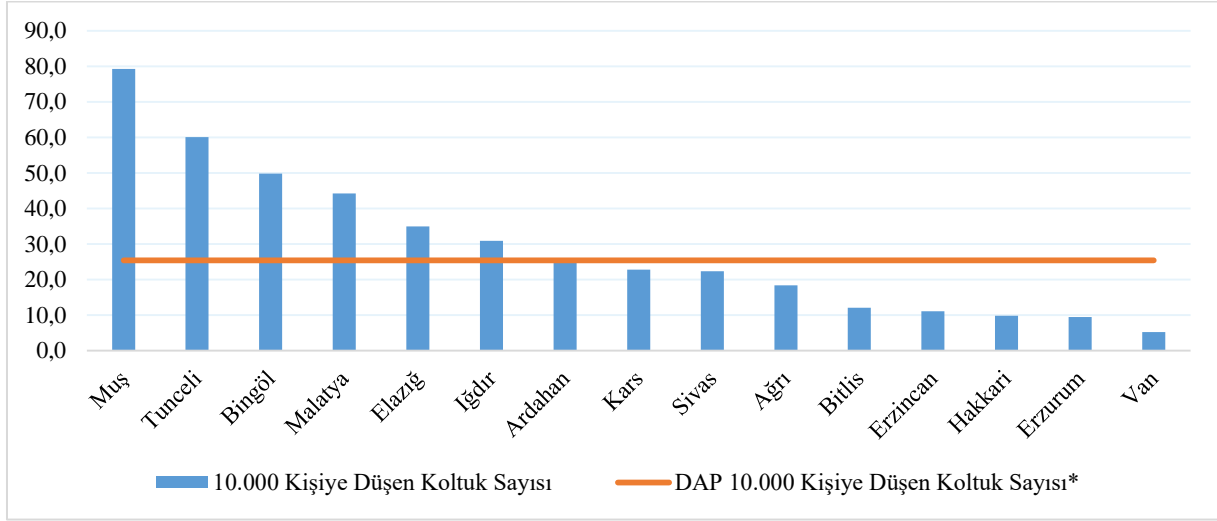
İller	Tiyatro Salonu Sayısı	Koltuk Sayısı	Gösteri Sayısı	Seyirci Sayısı	Tiyatro Salonu Sayısı	Koltuk Sayısı	Gösteri Sayısı	Seyirci Sayısı
Ağrı	1	280	-	-	3	988	8	2.290
Ardahan	2	380	14	2.160	1	250	7	700
Bingöl	3	910	9	3.700	4	1.400	20	6.920
Bitlis	6	1.178	56	9.140	2	420	35	6.856
Elazığ	10	2.859	47	17.510	5	2.082	118	31.650
Erzincan	1	406	-	-	1	260	2	520
Erzurum	4	1.285	238	54.912	2	726	191	42.943
Hakkâri	1	300	3	850	1	280	5	1.360
İğdır	2	505	16	4.000	2	610	16	4.740
Kars	2	642	8	2.250	2	657	18	2.550
Malatya	13	5.765	145	63.835	9	3.523	234	70.583
Muş	4	960	21	3.820	5	3.236	30	8.051
Sivas	3	1.499	206	47.887	3	1.443	162	31.176
Tunceli	10	1.901	10	987	2	530	33	6.440
Van	2	561	186	36.861	2	585	733	118.490
DAP Bölgesi	64	19.431	959	247.912	44	16.990	1.612	335.269
Türkiye	678	253.811	28.359	6.244.821	736	314.479	33.772	7.841.353
DAP/TR (%)	9,44	7,66	3,38	3,97	5,98	5,40	4,77	4,28

Kaynak: TÜİK

2013 yılında bölgede mevcut 64 tiyatro salonunda 959 gösteri yapılmış ve bu gösterileri 248 bin kişi seyretmiştir. 2018 yılına gelindiğinde ise salon sayısı 44'e düşmüş olmasına

rağmen gösteri sayısı 1.612'ye ve seyirci sayısı ise 335 bin kişiye yükselmiştir. Bu dönemde bölgede tiyatro verilerine ilişkin artış oranları Türkiye artış oranı ile paralel seyretmiştir.

Grafik 31. On Bin Kişiye Düşen Tiyatro Koltuk Sayısı

Kaynak: TÜİK

* TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

Tablo 27: Sinema Göstergeleri

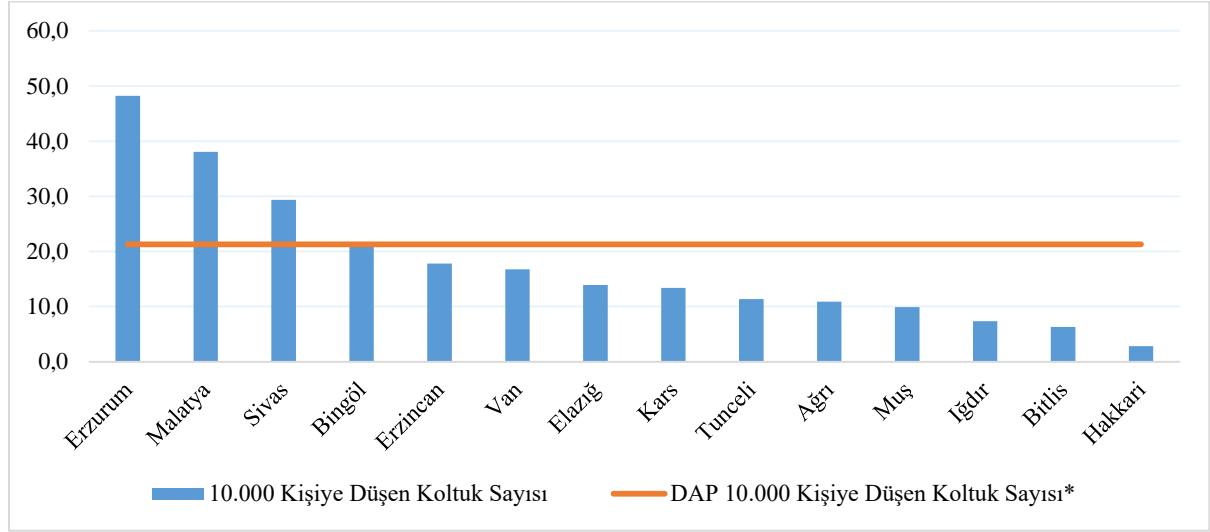
İller	Sinema Salonu Sayısı	Koltuk Sayısı	Gösteri Sayısı	Seyirci Sayısı	2013		2018	
					Sinema Salonu Sayısı	Koltuk Sayısı	Gösteri Sayısı	Seyirci Sayısı
Ağrı	3	296	93	25.094	6	587	110	36.350
Ardahan	-	-	-	-	-	-	-	-
Bingöl	3	256	65	41.515	7	590	113	66.131
Bitlis	3	241	61	25.300	2	220	27	29.166
Elazığ	5	698	91	162.840	9	829	191	289.804
Erzincan	2	257	34	34.367	5	420	107	135.970
Erzurum	18	2.440	348	401.300	33	3.702	536	484.536
Hakkâri	-	-	-	-	1	80	47	7.000
Iğdır	-	-	-	-	1	145	50	9.000
Kars	1	266	39	3.600	2	387	36	23.600
Malatya	18	2.874	238	327.537	20	3.033	365	501.539
Muş	3	412	97	42.000	3	403	65	44.117
Sivas	17	1.656	208	181.600	17	1.898	386	244.471
Tunceli	1	100	30	15.526	1	100	25	2.164
Van	8	798	80	154.054	15	1.880	244	360.690
DAP Bölgesi	82	10.294	1.384	1.414.733	122	14.274	2.302	2.234.538
Türkiye	2.102	293.025	40.406	45.077.509	2.858	342.813	65.501	64.772.380
DAP/TR (%)	3,90	3,51	3,43	3,14	4,27	4,16	3,51	3,45

Kaynak: TÜİK

Sinema verileri açısından tiyatrodaki olduğu gibi olumlu bir gelişim yaşandığı görülmektedir. DAP Bölgesinde mevcut 82 sinema salonunda 1.384 gösteri yapılmış ve bu gösterileri toplam 1,4 milyon kişi seyretmiştir. 2018 yılına gelindiğinde salon sayısı 122'ye, gösteri sayısı 2.302'ye ve seyirci sayısı ise 2,2 milyon kişiye yükselmiştir. 2013 yılında sinema salonu bulunmayan Hakkâri ve Iğdır illerinde birer sinema salonu açılmıştır. Ardahan'da ise

sinema salonu bulunmamaktadır. Bu dönemde bölgede sinema verilerine ilişkin artış oranları Türkiye artış oranı ile paralel seyretmiştir.

Grafik 32. On Bin Kişiye Düşen Sinema Koltuk Sayısı

Kaynak: TÜİK

* TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

Tablo 28: Halk Kütüphanesi Göstergeleri

İller	Kütüphane Sayısı		Kitap Sayısı		Bin Kişi Başına Yararlanma Sayısı	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Ağrı	8	9	92.170	125.288	314	503
Ardahan	4	4	49.999	64.876	577	138
Bingöl	6	6	92.390	130.890	501	613
Bitlis	7	7	104.824	149.725	505	893
Elazığ	9	10	126.014	180.385	584	962
Erzincan	14	14	141.346	159.368	604	624
Erzurum	21	22	315.567	357.053	492	712
Hakkâri	4	4	47.445	69.925	351	581
Iğdır	3	3	59.473	83.792	342	717
Kars	7	7	112.438	152.879	296	700
Malatya	20	21	190.543	239.431	282	278
Muş	8	8	110.002	138.681	691	352
Sivas	28	28	346.795	459.194	467	1.220
Tunceli	7	7	85.239	96.415	1.072	342
Van	10	11	109.753	133.553	112	222
DAP Bölgesi	156	161	1.983.998	2.541.455	403*	476*
Türkiye	1.118	1.162	16.099.993	19.966.573	264	344

Kaynak: TÜİK

* TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

2013-2018 yılları arasında bölgedeki halk kütüphanesi sayısı yükselerek 161'e çıkmıştır. Bu yıllar arasında gerek ülkemizde gerekse bölgede kütüphanelerden yararlanma

sayılarında artış olduğu görülmektedir. Bölgede, kütüphanelerden bin kişi başına yararlanma sayısı bu dönemde 403'ten 476'ya yükselmiştir.

Tablo 29. Müze ve Ören Yeri Göstergeleri

İller	Müze ve Ören Yeri Sayısı		Müze ve Ören Yeri Ziyaretçi Sayısı	
	2014	2018	2014	2018
Ağrı	1	1	79.168	113.409
Ardahan	-	-	-	-
Bingöl	-	-	-	-
Bitlis	2	3	18.644	11.741
Elazığ	1	1	9.748	-
Erzincan	1	1	-	-
Erzurum	4	4	133.102	119.440
Hakkâri	-	-	-	-
Iğdır	-	-	-	-
Kars	2	3	33.729	93.548
Malatya	4	4	49.513	121.589
Muş	-	-	-	-
Sivas	3	3	16.211	23.364
Tunceli	-	-	-	-
Van	5	5	161.688	216.989
DAP Bölgesi	23	25	501.803	700.080
Türkiye	330	342	29.799.790	28.169.615

Kaynak: TÜİK

2014 yılında bölgedeki müze ve ören yeri sayısı 23 iken; Kars'taki artış ile bu sayı 2018 yılında 25'e çıkmıştır. Ardahan, Bingöl, Hakkâri, Iğdır ve Muş illerinde müze ve ören yeri bulunmamaktadır. Bölgede müze ve ören yeri ziyaretçi sayısı 2014 yılında yaklaşık 500 bin kişi iken; 2018 yılında yaklaşık 700 bin kişiye yükselmiştir. Bu dönemde Türkiye genelinde müze ve ören yeri ziyaretçi sayısı verileri azalışa rağmen bölgede bu veriler artış göstermiştir.

DAP Bölgesi'nde, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülüp yapımı tamamlanan 5 adet ve yapımı devam eden ise 5 adet koruma amaçlı imar planı bulunmaktadır.

Tablo 30. Yapımı Tamamlanan ve Devam Eden Koruma Amaçlı İmar Planları

Tamamlanan	Devam Eden
<ul style="list-style-type: none"> Kars Ani Şehri Koruma Amaçlı İmar Planı ve Çevre Düzenleme Projesi Elazığ, Harput Koruma Amaçlı İmar Planı Erzurum Üç Kümbetler ve Kale Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı Sivas Divriği Koruma Amaçlı İmar Planı 	<ul style="list-style-type: none"> Bitlis Merkez Koruma Amaçlı İmar Planı Erzurum Pasinler Kalesi 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Kars Merkez Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu Malatya Arapgir Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı

Tamamlanan	Devam Eden
<ul style="list-style-type: none"> Muş Malazgirt Kaleiçi ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı 	<ul style="list-style-type: none"> Sivas Divriği Hâlihazır Harita, Koruma Amaçlı İmar Planı ve Kentsel Tasarım Projeleri

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

DAP Bölgesi'nde UNESCO Dünya Miras Listesinde 2 adet ve Geçici Listesinde ise 9 adet kültür varlığı yer almaktadır.

Tablo 31. UNESCO Dünya Miras Listesi ve Geçici Liste

Miras Listesi	Geçici Liste
<ul style="list-style-type: none"> Ani Arkeolojik Alanı (Kars) [2016] Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Sivas) [1985] 	<ul style="list-style-type: none"> Ahlat Eski Yerleşimi ve Mezar Taşları (Bitlis) [2000] İshakpaşa Sarayı (Ağrı) [2000] Selçuklu Kervansarayları Denizli-Doğubayazıt Güzergâhı [2000] Arslantepe Arkeolojik Alanı (Malatya) [2014] Anadolu Selçuklu Medreseleri (Erzurum, Sivas, Kayseri, Konya ve Kırşehir) [2014] Akdamar Anıt Müzesi (Kilisesi) (Van) [2015] Anadolu Selçuklu Medreseleri (Erzurum, Sivas, Kayseri, Konya ve Kırşehir) [2014] Akdamar Anıt Müzesi (Kilisesi) (Van) [2015] Harput Tarihi Kenti (Elazığ) [2018]

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

6.5. Sağlık

DAP Bölgesi, 2013-2018 döneminde yapılan yatırımlar doğrultusunda özellikle sağlık altyapısı açısından önemli bir gelişim göstermiştir. Söz konusu altyapı iyileştirmeleri neticesinde sağlık hizmetlerine erişim daha kolaylaşmış ve sonuç olarak temel sağlık göstergeleri ülke ortalamalarına daha da yakınsamıştır.

2013-2018 yılları arasında muhtelif iller kapsamındaki yatırımlar hariç olmak üzere, bölgede sağlık sektöründe yapılan kamu yatırımlarının ülkemizdeki sağlık sektörü yatırımlarının içindeki payı yüzde 12,7'dir. Benzer şekilde bölgeye yapılan kamu yatırım tahsisleri içerisinde sağlık sektörünün payı bu dönemde yüzde 9,6 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 32. Hastane Kurum ve Yatak Sayısı

İller	Kurum Sayısı		Yatak Sayısı	
	2013	2018	2013	2018
Ağrı	11	10	821	878
Ardahan	4	3	250	200
Bingöl	8	8	658	690
Bitlis	9	8	795	959
Elazığ	13	11	2.907	2.991
Erzincan	11	10	644	540
Erzurum	24	23	3.586	3.623
Hakkâri	4	4	398	393
İğdır	4	4	296	313
Kars	7	8	772	738
Malatya	21	17	2.327	2.961
Muş	7	7	756	737
Sivas	21	20	2.445	2.613
Tunceli	5	6	187	150
Van	16	13	2.442	2.887
DAP Bölgesi	165	152	19.284	20.673
Türkiye	1.517	1.534	202.031	231.913

Kaynak: TÜİK

Sağlık altyapısı açısından önemli bir gelişme gösteren bölgede, 2013'te 19.284 olan hastane yatak sayısı, 2018'de 20.673'e yükselmiştir.

Tablo 33. Yüz Bin Kişi Başına Düşen Yatak Sayısı ve Nitelikli Yatak Sayısı Oranı (%)

İller	Yüz Bin Kişi Başına Düşen Yatak Sayısı*		Nitelikli Yatak Sayısı Oranı** (%)	
	2013	2018	2013	2018
Ağrı	149	163	71,1	89,1
Ardahan	243	202	81,6	100,0
Bingöl	248	245	35,0	74,2
Bitlis	236	274	58,7	67,1
Elazığ	512	502	53,7	70,4
Erzincan	293	229	59,9	65,0
Erzurum	468	472	65,3	71,6
Hakkâri	146	137	74,9	96,8
İğdır	155	159	34,9	89,9
Kars	257	255	60,9	83,3
Malatya	305	372	78,4	72,7
Muş	183	181	43,7	90,6
Sivas	392	404	36,5	54,4
Tunceli	219	170	95,9	100,0
Van	228	257	74,1	89,6
DAP Bölgesi***	295	308	60,5	81,0
Türkiye	264	283	52,6	71,9

Kaynak: * TÜİK, ** Sağlık Bakanlığı, *** İlgili veri kaynakları uyarınca hesaplanmıştır.

Bölgede yüz bin kişi başına düşen yatak sayısı ülke ortalamasının üzerindedir. 2013 yılında 295 olan yüz bin kişi başına düşen yatak sayısı, 2018 yılında 308'e yükselmiştir. Bölge illerinden Elazığ, Erzurum ve Sivas illeri yüz bin kişi başına düşen yatak sayısı bakımından oldukça iyi bir konumdadır.

Bölgedeki nitelikli yatak sayısı oranı, 2013 yılına göre yaklaşık yüzde 20,5 artarak 2018 yılında 81'e yükselmiş ve ülke ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Ardahan ve Tunceli illerinde bulunan yatakların tamamı nitelikli yatak kategorisindedir. Bitlis, Erzincan ve Sivas illerinin nitelikli yatak ihtiyacı olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 34. Hekim Sayısı ve Hekim Başına Düşen Kişi Sayısı

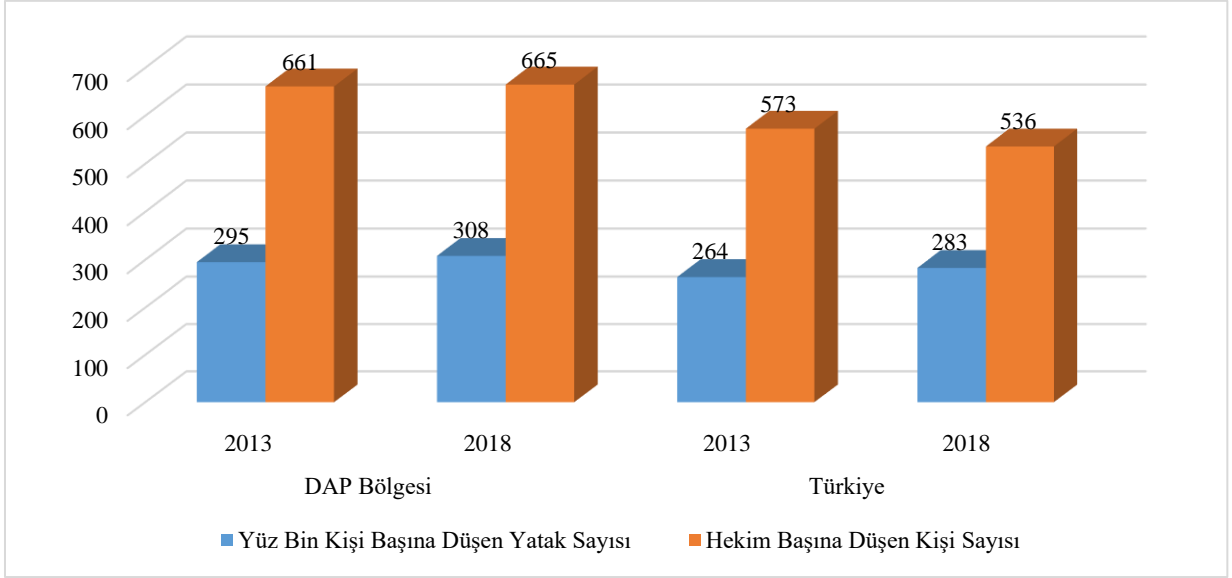
İller	Hekim Sayısı		Hekim Başına Düşen Kişi Sayısı*	
	2013	2018	2013	2018
Ağrı	522	506	1.056	1.067
Ardahan	144	134	714	738
Bingöl	288	317	922	887
Bitlis	344	401	980	871
Elazığ	1.216	975	467	611
Erzincan	294	418	748	565
Erzurum	1.598	1.586	480	484
Hakkâri	235	273	1.162	1.049
İğdır	175	205	1.088	963
Kars	426	411	706	703
Malatya	1.473	1.708	518	467
Muş	392	387	1.052	1.054
Sivas	1.207	1.207	517	536
Tunceli	118	147	724	600
Van	1.441	1.409	743	798
DAP Bölgesi	9.873	10.084	661	665
Türkiye	133.775	153.128	573	536

Kaynak: TÜİK

** TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.*

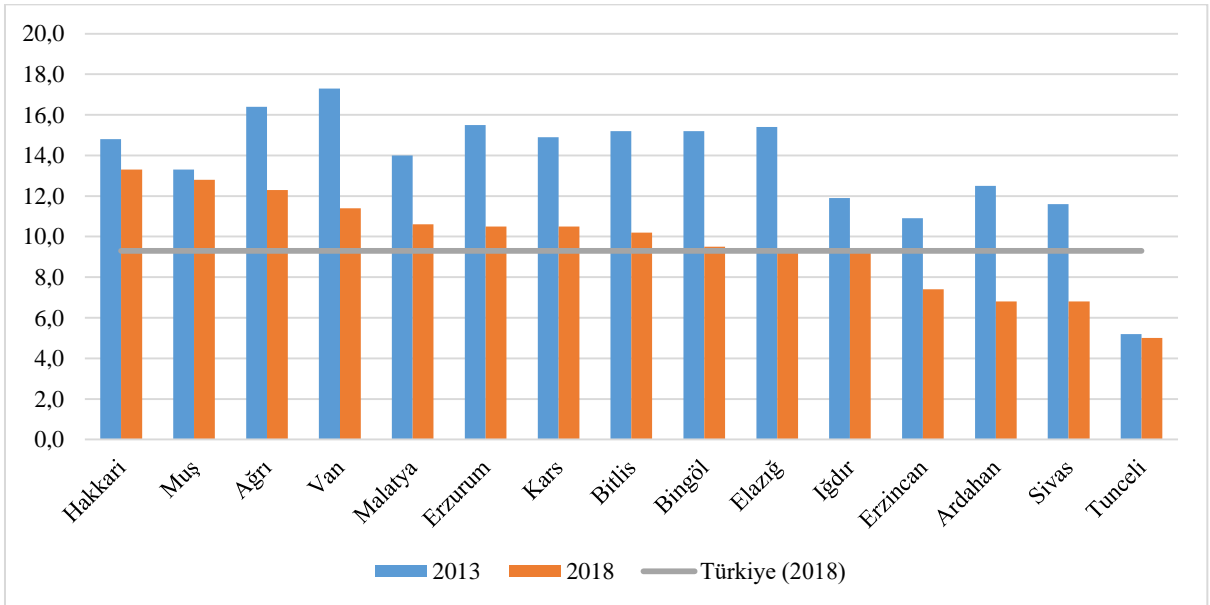
2013-2018 döneminde bölgedeki sağlık personeli sayısı 41.718 kişiden 50.092 kişiye yükselmiştir. Benzer şekilde 2013 yılında 9.873 olan toplam hekim sayısı, 2018 yılında 10.084 olmuştur.

Bölgede hekim başına düşen kişi sayısı ülke ortalamasının altında seyretmektedir. Tabloda yer alan Ağrı, Hakkâri ve Muş illerinde hekim başına düşen kişi sayısı görece fazla olduğundan, bu illerimizde hekim sayısının artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Grafik 33. Yüz Bin Kişi Başına Düşen Yatak Sayısı ve Hekim Başına Düşen Kişi Sayısı

Kaynak: TÜİK

Kalkınmaya ilişkin en önemli sağlık göstergelerinden birisi de bebek ölüm oranlarıdır. Her ne kadar sağlık altyapısına dair yatırımlar ve personel sayısının artırılması ile sağlık hizmetlerine erişim kolaylaşsa da bebek ölüm oranlarının düşürülmesinde anne eğitimi son derece önemlidir.

Grafik 34. Bebek Ölüm Hızı (binde)

Kaynak: TÜİK

2013-2018 döneminde bebek ölüm hızı bölge illerinde önemli ölçüde düşüş göstermiştir. 2018 yılı verilerine göre, bölge illeri arasında bebek ölüm hızının en fazla olduğu il binde 13,3 ile Hakkâri iken; en az olduğu il binde 5 ile Tunceli'dir.

6.6. Turizm

Bölge; kış turizmi, kültür ve inanç turizmi, termal turizm, eko-turizm (yayla turizmi, kuş gözetleme vb.), su sporları (kano, rafting vb.), dağ ve doğa turizmi, av turizmi gibi çok çeşitli turizm türlerinin geliştirilebileceği potansiyele sahiptir.

2023 Türkiye Turizm Stratejisi'ne göre; Erzincan, Erzurum, Ağrı, Kars ve Ardahan illeri “Kış Turizmi Gelişim Koridoru”, Bitlis ve Van illeri ise “Urartu Kültür Turizmi Gelişim Bölgesi” olarak belirlenmiştir.

Tablo 35. Turizm Yatak Sayısı Göstergeleri (2019)

İller	Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisi Göstergeleri						Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisi Göstergeleri		
	İşletme Belgeli Tesis Sayısı	İşletme Belgeli Oda Sayısı	İşletme Belgeli Yatak Sayısı	Yatırım Belgeli Tesis Sayısı	Yatırım Belgeli Oda Sayısı	Yatırım Belgeli Yatak Sayısı	Belediye Belgeli Tesis Sayısı	Belediye Belgeli Oda Sayısı	Belediye Belgeli Yatak Sayısı
Ağrı	29	1.006	1.933	3	221	442	10	400	725
Ardahan	12	333	590	0	0	0	16	301	628
Bingöl	3	177	374	0	0	0	7	192	336
Bitlis	9	429	867	1	45	90	17	538	1.053
Elazığ	20	1.096	2.226	3	189	442	18	454	854
Erzincan	12	546	1.056	1	8	27	32	795	1.559
Erzurum	21	1.380	2.782	5	887	1.872	102	2.748	5.540
Hakkâri	4	158	316	2	215	330	12	263	585
İğdir	3	149	270	2	95	190	11	426	829
Kars	30	1.213	2.457	4	228	510	19	522	1.036
Malatya	15	1.169	2.327	2	96	186	23	895	1.713
Muş	12	432	915	2	91	172	26	684	1.357
Sivas	16	818	1.648	3	401	882	56	1.788	4.231
Tunceli	5	136	272	1	24	48	3	48	83
Van	18	996	2.066	12	570	1.155	49	1.820	4.081
DAP Bölgesi	209	10.038	20.099	41	3.070	6.346	401	11.874	24.610
Türkiye	4.038	473.609	992.341	723	84.172	180.852	8.104	237.516	545.669
DAP/TR (%)	5,18	2,12	2,03	5,67	3,65	3,51	4,95	5,00	4,51

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

2019 yılında DAP Bölgesindeki bakanlık ve belediye belgeli tesislerde toplam yatak sayısı 44.709'dur. Bölgede turizmin en yoğun olduğu iller olan Erzurum ve Van'da yatak sayıları sırasıyla 8.322 ve 6.147'dir. Kış turizmi merkezi olan Kars ve Erzincan gibi illerde ise yatak sayılarının yetersiz kaldığı değerlendirilmektedir.

Tablo 36. Bölgedeki Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesislerine İlişkin Göstergeler

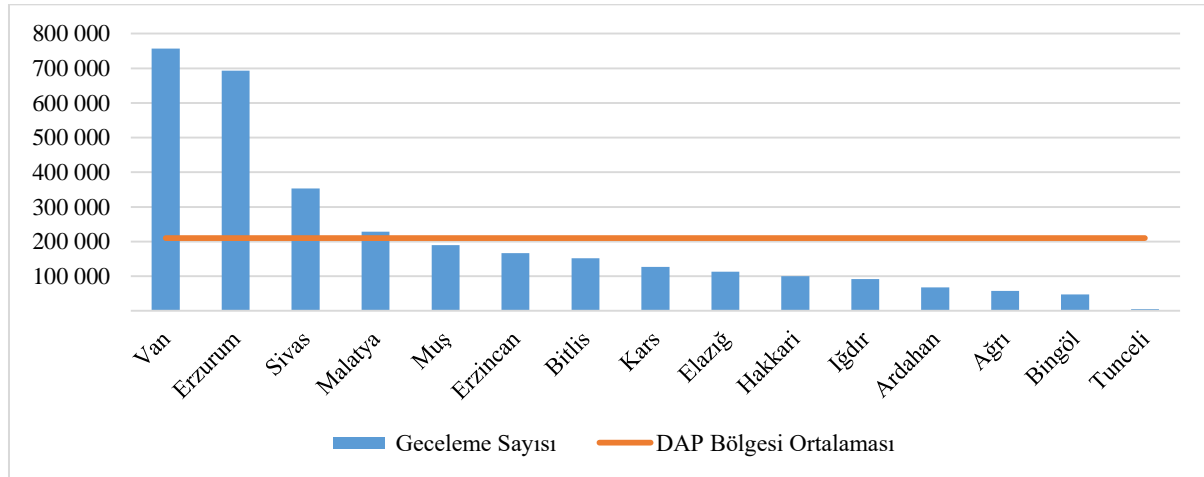
İller	2013			2019		
	Tesise Geliş Sayısı	Geceleme Sayısı	Ortalama Kalış Süresi*	Tesise Geliş Sayısı	Geceleme Sayısı	Ortalama Kalış Süresi*
Ağrı	14.369	50.234	3,5	31.022	58.093	1,87
Ardahan	35.077	57.955	1,7	31.916	67.962	2,13
Bingöl	24.307	24.364	1,0	35.267	47.880	1,36
Bitlis	52.712	67.918	1,3	81.592	151.937	1,86
Elazığ	64.586	81.238	1,3	61.457	112.690	1,83
Erzincan	116.680	123.411	1,1	97.973	167.115	1,71
Erzurum	262.280	288.075	1,1	434.433	693.662	1,60
Hakkâri	15.420	15.786	1,0	67.385	100.556	1,49
İğdir	13.915	15.998	1,1	69.417	92.062	1,33
Kars	88.971	144.370	1,6	80.507	127.063	1,58
Malatya	96.080	138.318	1,4	113.066	228.930	2,02
Muş	29.481	37.428	1,3	74.495	190.165	2,55
Sivas	284.752	719.305	2,5	218.452	353.168	1,62
Tunceli	16.380	21.791	1,3	3.507	4.781	1,36
Van	76.116	115.388	1,5	422.025	756.878	1,79
DAP Bölgesi	1.191.126	1.901.579	1,6	1.822.514	3.152.942	1,73
Türkiye	21.219.062	47.027.016	2,2	24.752.385	52.138.079	2,11
DAP/TR (%)	5,61	4,04	-	7,36	6,04	-

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

* Kültür ve Turizm Bakanlığı verileri uyarınca hesaplanmıştır.

2013-2019 döneminde, belediye ve turizm işletme belgeli tesislerine giriş yapan ziyaretçi sayılarındaki artış göze çarpmaktadır. Belediye ve turizm işletme belgeli tesislere geliş sayısı 2013 yılında yaklaşık 2 milyon iken, 2019 yılında 3 milyonu geçmiştir.

Grafik 35. Belediye İşletme Belgeli Tesislerde Geceleme Sayıları

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Belediye belgeli konaklama istatistiklerine bakıldığında ise Van, Erzurum, Sivas ve Malatya illerinin bölge ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Ortalamanın altında kalan illerin alternatif turizm faaliyetleri açısından potansiyelleri bulunmakta ve bu alanda geliştirilmeleri için çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Tablo 37. Bölgedeki Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerine İlişkin Göstergeler

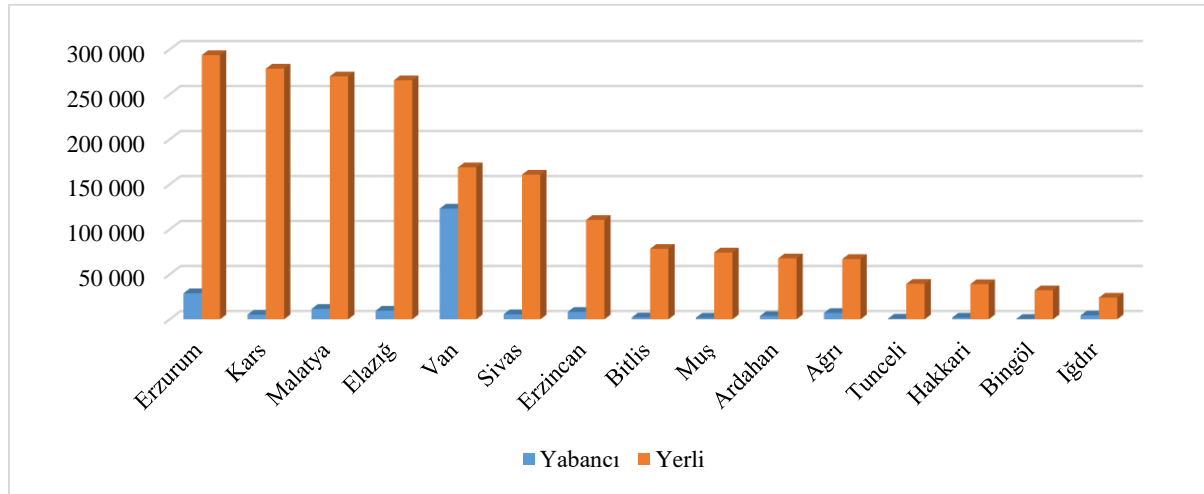
İller	2013			2019		
	Tesise Geliş Sayısı	Geceleme Sayısı	Ortalama Kalış Süresi*	Tesise Geliş Sayısı	Geceleme Sayısı	Ortalama Kalış Süresi*
Ağrı	38.001	48.686	1,28	47.653	74.101	1,56
Ardahan	36.287	39.060	1,08	28.288	71.512	2,53
Bingöl	17.282	21.752	1,26	23.867	32.787	1,37
Bitlis	25.526	39.738	1,56	66.565	80.522	1,21
Elazığ	72.804	105.432	1,45	179.614	275.163	1,53
Erzincan	36.196	48.635	1,34	90.903	118.771	1,31
Erzurum	184.390	310.726	1,69	186.496	322.585	1,73
Hakkâri	35.963	37.644	1,05	36.546	40.994	1,12
İğdır	53.315	61.941	1,16	19.506	28.428	1,46
Kars	42.938	91.696	2,14	138.697	283.837	2,05
Malatya	112.331	175.323	1,56	193.309	281.565	1,46
Muş	43.920	58.681	1,34	46.757	76.061	1,63
Sivas	73.583	125.015	1,70	114.566	166.438	1,45
Tunceli	19.624	32.023	1,63	30.657	40.304	1,31
Van	94.556	139.591	1,48	148.250	291.889	1,97
DAP Bölgesi	886.716	1.335.943	1,51	1.351.674	2.184.957	1,62
Türkiye	38.282.433	122.685.184	3,20	56.114.377	159.148.984	2,84
DAP/TR (%)	2,32	1,09	-	2,41	1,37	-

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

* Kültür ve Turizm Bakanlığı verileri uyarınca hesaplanmıştır.

2013-2019 döneminde bölgedeki turizm işletme belgeli tesislerde konaklama göstergeleri incelendiğinde; tesise geliş, geceleme ve ortalama kalış sürelerinde artış söz konusudur. Bölgedeki tesislerde ortalama kalış süresini artırmak için bölgenin ayrı ayrı değil, bir bütün olarak ele alınması ve bunun için turizmin çeşitlendirilerek bölgenin cazibesinin artırılmasına yönelik çalışmaların yapılması ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Grafik 36. Turizm İşletme Belgeli Tesislerde Geceleme Sayıları

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yerli ve yabancı turist sayılarına bakıldığında, yerli turist bakımından Erzurum bölgede birinci sırada yer almaktayken; Van, bölgede yabancı turist sayısı bakımından zirvededir. Özellikle Erzurum ve Van'ı ziyaret eden turistlerin, bölgenin tüm illerine yayılabile potansiyeli olduğu değerlendirilmektedir. Bundan dolayı, turizm faaliyetlerinin destinasyon yönetimi yaklaşımıyla paket olarak sunulması önem taşımaktadır.

DAP Bölgesi korunan alan varlığı açısından da oldukça zengindir. Nemrut Dağı, Munzur Vadisi, Hakkari Cilo ve Sat Dağları, Sarıkamış Allahuekber Dağları, Nenehatun, Ağrı Dağı Milli Parkları ile Kop Dağı Müdafaası ve Malazgirt Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkları; Karşıyaka, Canköy, Oymalık, Turgut Özal, Beydağı, Gölpınar, Dumanlı, Örenönü, Hazar Gölü, Yüzen Adalar, Sazlıkbaşı, Cemal Tural ve Soğuksu Tabiat Parkları ile Alanın Ardıcı ve Nemrut Kalderası Tabiat Anıtları bölge sınırları içinde yer alan korunan alanlar olup oldukça yüksek ziyaretçi potansiyeline sahiptir.

Alternatif turizm türlerinin doğru noktalarda değerlendirilmesi ve tanıtım faaliyetleri ile desteklenmesi, bölgedeki turizm faaliyetlerinin canlanmasını sağlamıştır. Yapılan çalışmalara rağmen bölgenin turizm potansiyeli göz önüne alındığında; ulaşım sorunları, altyapı eksiklikleri, tanıtım faaliyetlerinin yeterli düzeyde olmaması gibi nedenlerden dolayı bölgenin turizm gelirlerinden yeterince pay alamamakta ve potansiyelinin çok altında ziyaretçi ağırlamaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi ve bölge potansiyelinin ortaya konulması için çalışmaların yapılması gerekmektedir.

6.7. Tarım ve Ormanlık

6.7.1. Toprak, Su Kaynakları ve Sulama

Türkiye'nin yüzölçümünün yüzde 22,6'sını kapsayan bölgenin ana geçim kaynaklarının başında tarımsal faaliyetler gelmektedir. Bölgenin 2.172.628 hektarlık işlenen tarım arazisi varlığı, ülkemiz toplam işlenen tarım arazisi varlığının yüzde 1,4'ünü oluşturmaktadır. Bölgede uzun ömürlü bitkilerin toplam alanı 165.731 hektar olup, bunun yüzde 89'u meyve, içecek ve baharat bitkilerinden oluşmaktadır. Bölgede az miktarda da olsa üzüm üretimi yapılmaktadır.

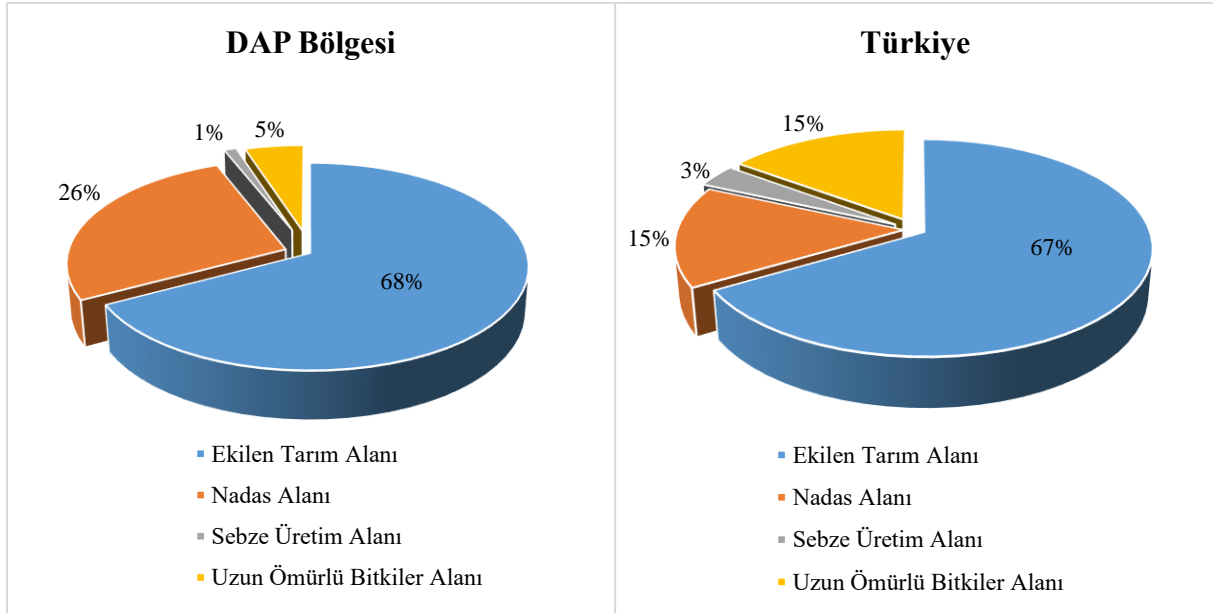
Tablo 38. Tarımsal Alan Kullanımı (2019)

İl Adı	İşlenen Toplam Tarım Alanı (hektar)				Uzun Ömürlü Bitkilerin Toplam Alanı (hektar)			Toplam İşlenen Tarım ve Uzun Ömürlü Bitkiler Alanı (hektar)
	Ekilen	Nadas	Sebze	Toplam	Meyve, İçecek ve Baharat Bitkileri Alanı	Bağ Alanı	Toplam	
Ağrı	234.544	117.901	516	352.963	201	0	201	353.164
Ardahan	36.701	4.152	11	40.865	47	0	47	40.912
Bingöl	19.969	7.242	1.175	28.387	3.125	259,5	3.385	31.772
Bitlis	113.891	5.870	3.485	123.246	6.516	500	7.016	130.262
Elazığ	109.412	40.576	7.161	157.150	16.855	11.084	27.939	185.105
Erzincan	89.702	29.275	3.104	122.081	2.715	950	3.665	125.747
Erzurum	240.166	104.333	997	345.497	1.705	6	1.712	347.210
Hakkâri	34.861	660	2.268	37.789	4.705	644	5.350	43.140

İl Adı	İşlenen Toplam Tarım Alanı (hektar)				Uzun Ömürlü Bitkilerin Toplam Alanı (hektar)			Toplam İşlenen Tarım ve Uzun Ömürlü Bitkiler Alanı (hektar)
	Ekilen	Nadas	Sebze	Toplam	Meyve, İçecek ve Baharat Bitkileri Alanı	Bağ Alanı	Toplam	
İğdır	65.874	21.789	3.467	91.130	5.908	8	5.917	97.048
Kars	216.159	1.036	0	217.196	1.828	0	1.828	219.025
Malatya	110.404	70.120	4.477	185.001	91.141	3.899	95.041	280.048
Muş	204.633	26.139	4.131	234.904	948	382	1.331	236.235
Sivas	483.551	302.367	1.049	786.967	3.885	194	4.080	791.047
Tunceli	29.465	15.734	471	45.671	2.131	252	2.383	48.055
Van	183.296	101.113	2.357	286.767	5.793	39	5.832	292.600
DAP	2.172.628	848.314	34.672	3.055.615	147.509	18.222	165.731	3.221.369
Türkiye	15.387.323	3.387.382	789.906	19.564.611	3.119.632	405.439	3.525.070	23.089.681
DAP/TR (%)	14,12	25,04	4,39	15,62	4,73	4,49	4,70	13,95

Kaynak: TÜİK

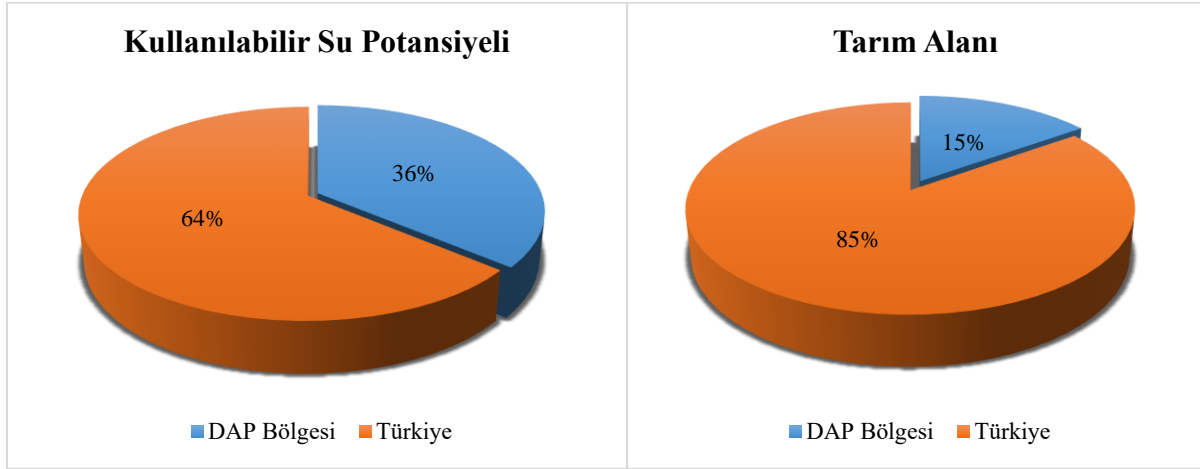
Grafik 37. Tarımsal Alan Kullanımı (2019)

Kaynak: TÜİK

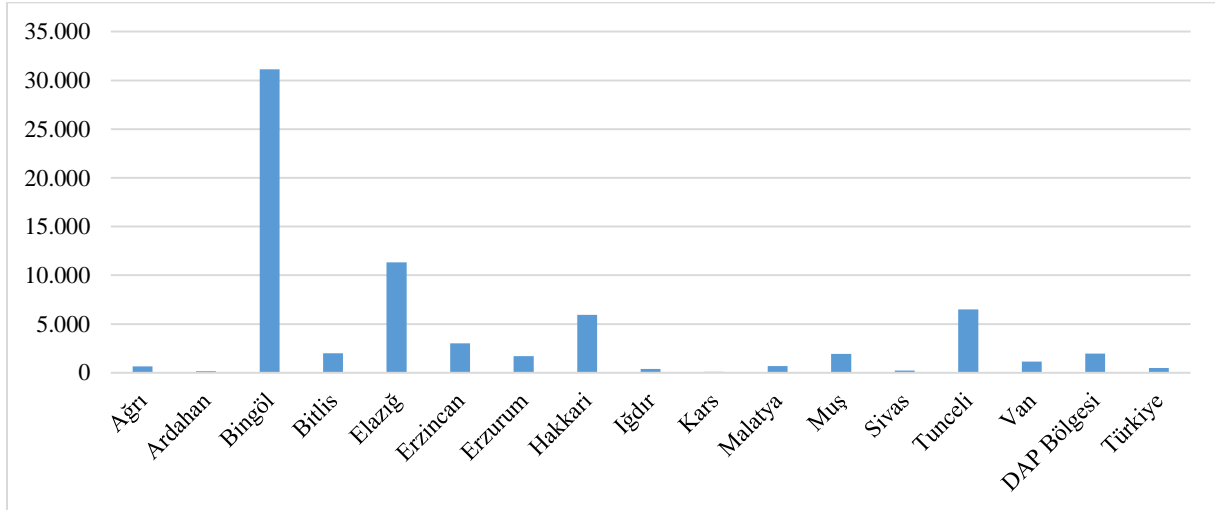
Bölgedeki tarımsal amaçlı kullanılan arazinin yüzde 68’inde ekim yapılırken; yüzde 26’sı nadasa bırakılmıştır. Nadasa bırakılan arazinin fazla olmasında; bölgenin yükseltisinin fazla, dağlık ve engebeli bir coğrafyaya sahip olması, vejetasyon periyodunun kısalığı ve köylerde kalan nüfusun yaşlı olması gibi nedenlerin olduğu düşünülmektedir.

Bölge, 55.838 hm³/yıl yer üstü su kaynağı ve 1.616 hm³/yıl yer altı su kaynağı olmak üzere toplam 57.454 hm³/yıl su kaynağına sahiptir. Türkiye’nin yüzde 15 tarım arazisine sahip olan bölge, Türkiye’nin kullanılabilir su potansiyelinin ise yüzde 36’sına sahiptir.

Grafik 38. Kullanılabilir Su Potansiyeli ve Tarım Alanlarının Türkiye İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: DSİ Genel Müdürlüğü

Bölgede tarım alanı (dekar) başına düşen kullanılabilir su potansiyeli en yüksek il Bingöl'dür. Bingöl'ü Elazığ, Tunceli ve Hakkâri illeri takip etmektedir. Bölgede Bingöl ilinin kullanılabilir su potansiyeli yüksek olmasına rağmen topoğrafik yapısı itibariyle tarım arazileri küçük olması nedeniyle mevcut su kaynakları etkin bir şekilde kullanılmamaktadır. Kaynakların etkin bir şekilde kullanılmamasının üç temel sebebi; mevcut sulama altyapısının bakım onarım yetersizliği nedeniyle işlevini yitirmiş olması, bazı tesislerin ekonomik ömrünü tamamlamış olması ve birçok alana ise sulama altyapısının ulaşmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Grafik 39. Tarım Alanı (dekar) Başına Düşen Kullanılabilir Su Potansiyeli (m3)

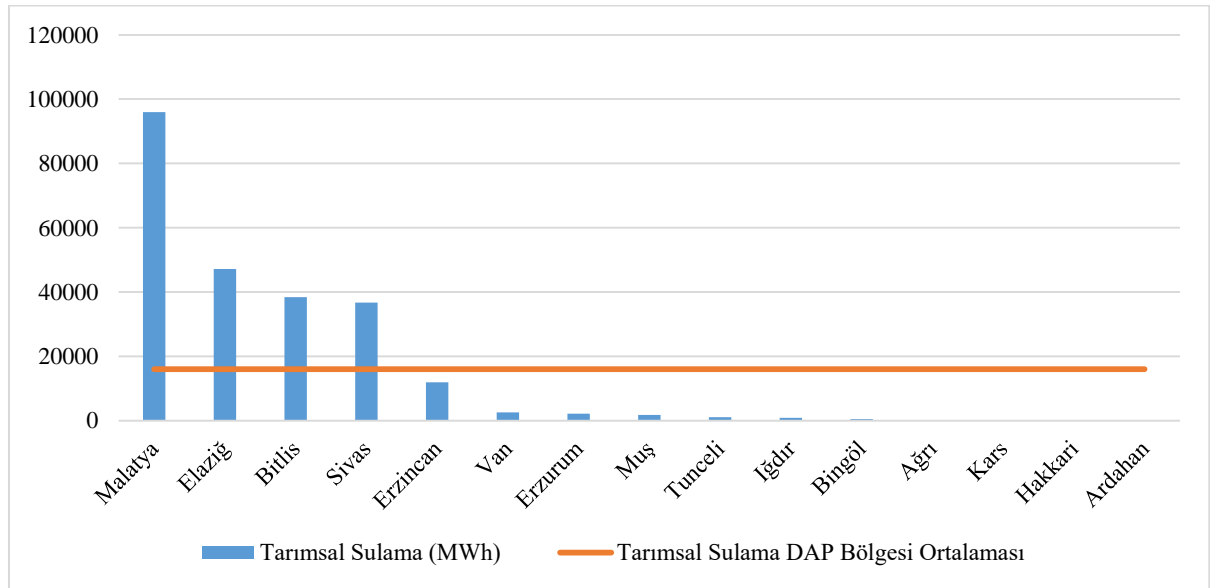
Kaynak: DSİ ve TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

DSİ tarafından "Büyük Su İşleri Programı" kapsamında, 1936-2018 yılları arasında, yapımı tamamlanan 79 sulama tesisi ile DAP Bölgesinde, brüt 441.174 hektar alan sulanmaktadır. Bu tesislerin 72 tanesi sadece sulama amaçlı iken; geri kalan 7 tesisten enerji üretimi ve içme suyu olarak faydalanılmaktadır.

Yağışlar, mevsimsel sıcaklık değişimleri gibi doğal durumlarla birlikte; yanlış arazi kullanımları, dere yataklarına yönelik yapılan yanlış müdahaleler gibi etkenler taşkın sorunlarına neden olmaktadır. Taşkınlar, bölgede özellikle tarımsal nitelikleri açısından önem taşıyan Iğdır ve Muş ovaları için büyük sorun teşkil etmektedir. Bu konuda DSİ tarafından yapılan çalışmalar kapsamında, bölgede işletme halinde olan tesisler 2014 yılında 1.397 iken; 2018 yılında 1.666'ya yükselmiştir. Taşkınlardan korunan alan ise 112.061 hektar alandan 2018 yılında 244.727 hektar alana çıkmıştır.

DAP Bölgesinde tarımsal sulamada enerji tüketiminin Malatya, Elazığ, Bitlis ve Sivas illerinde ortalamanın üzerinde bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bilhassa ortalamanın üzerinde çıkan bu illerde kullanılabilir su potansiyelinin tarımsal arazi varlığına göre düşük olması sebebiyle, tarımda yaygın olarak pompaj sulamaları kullanılmaktadır. Bu da enerji tüketimini artırmaktadır. Bir diğer sebep ise bu illerde meyveciliğin gelişmiş olması ve yamaç arazilerin değerlendirilmesi amacıyla bahçe tesislerinin bu alanlara kurulması sonucu suyun enerji tüketilerek kullanılması gerekliliğidir. Elazığ ilinde kullanılabilir su potansiyelinin yüksek olması, ilin çevresindeki baraj göllerinin varlığını göstermektedir. Bu potansiyele rağmen enerji tüketiminin yüksek olması ise baraj gölünden pompa üniteleri ile sulama yapılmasıdır.

Grafik 40. DAP Bölgesinde Tarımsal Sulamada Enerji Tüketimi (MWh)

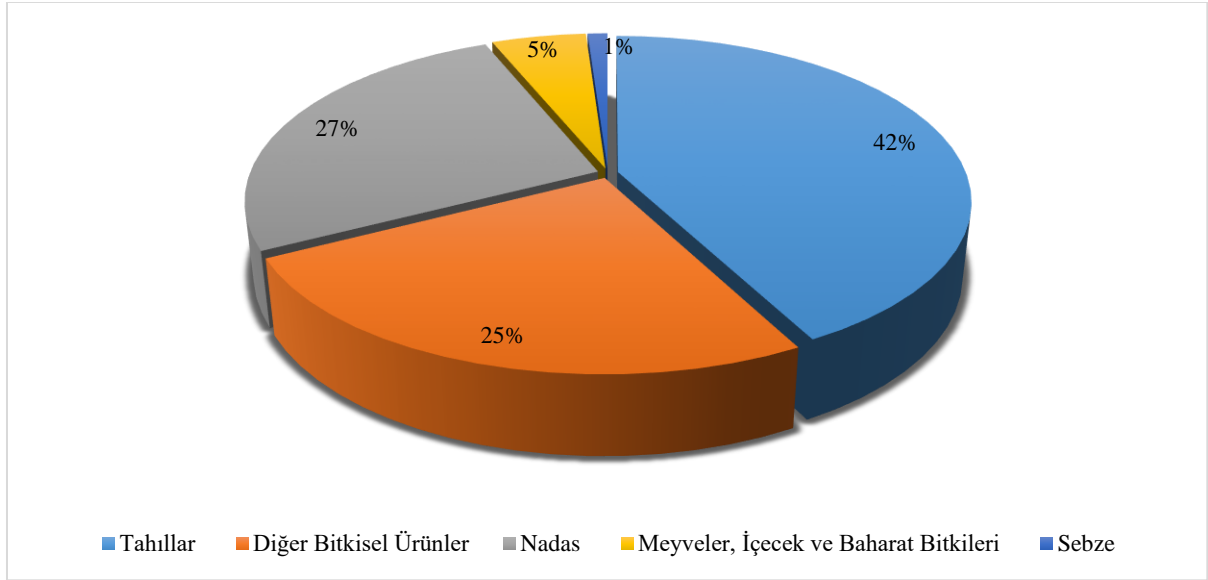
Kaynak: TÜİK

6.7.2. Bitkisel Üretim

Bölgenin sahip olduğu coğrafi koşullar ve iklim şartları sonucunda kısıtlı olan tarımsal ürün çeşitliliği ve veriminin yanı sıra, tarımsal arazi varlığının çok küçük parçalar halinde kullanılıyor olması tarım sektöründeki üretkenlik ve verimliliği azaltmaktadır. Bununla birlikte bölgenin diğer illerine kıyasen yükseltinin daha düşük olduğu Elazığ, Erzincan, Iğdır ve Malatya illeri başta meyve ve sebze üretiminde olmak üzere önemli bir potansiyel ihtiva etmektedir.

DAP Bölgesinde üretilen bitkisel ürünlerin toplam tarım alanı içindeki payına bakıldığında en yüksek oran yüzde 42 ile tahıllara ait olduğu görülmektedir. Ardından diğer bitkisel ürünler (yem bitkileri, endüstri bitkileri ve tıbbi bitkiler) yüzde 25 ile karşımıza çıkmaktadır. Bölgede en düşük oranda üretilen ürünler ise, meyve, içecek ve baharat bitkileri ile sebzedir. Buradan yola çıkarak, tarla bitkileri üretiminin yaygınlaştırılması amacıyla iklim, toprak, topografya, su kısıtı ve ekim nöbeti dikkate alınarak; hangi ürünün, hangi bölgede, ne kadar üretileceği belirlenerek, tarımsal hasılayı artıracak planlı üretim yapılmalıdır.

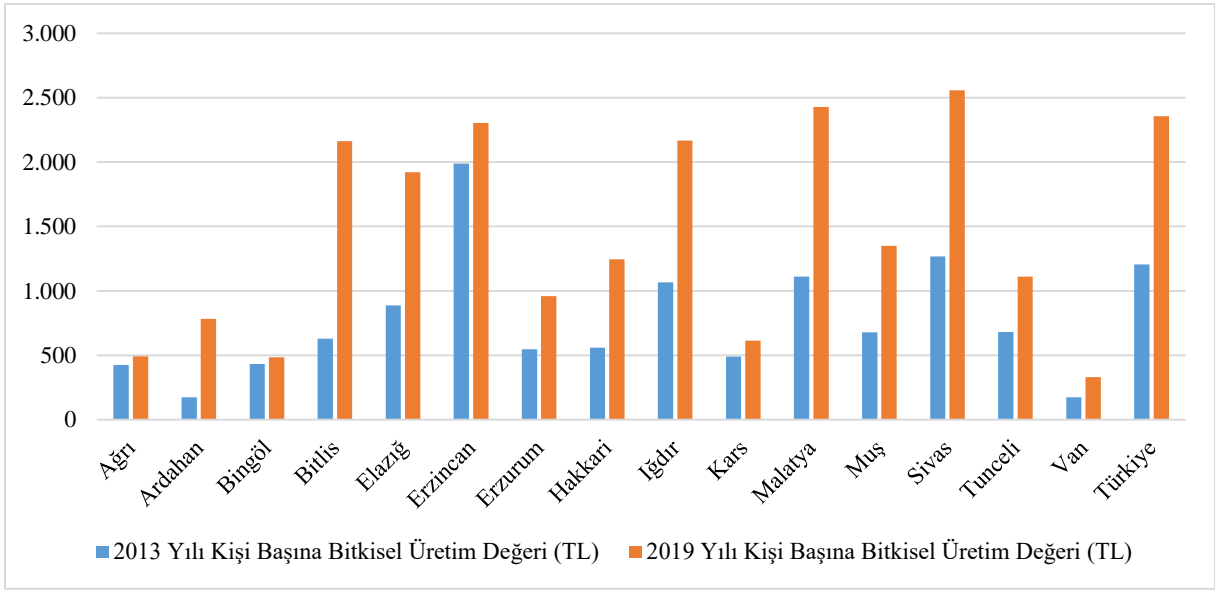
Grafik 41. DAP Bölgesinde Üretilen Bitkisel Ürünlerin Toplam Tarım Alanı İçindeki Payı (2019)

Kaynak: TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

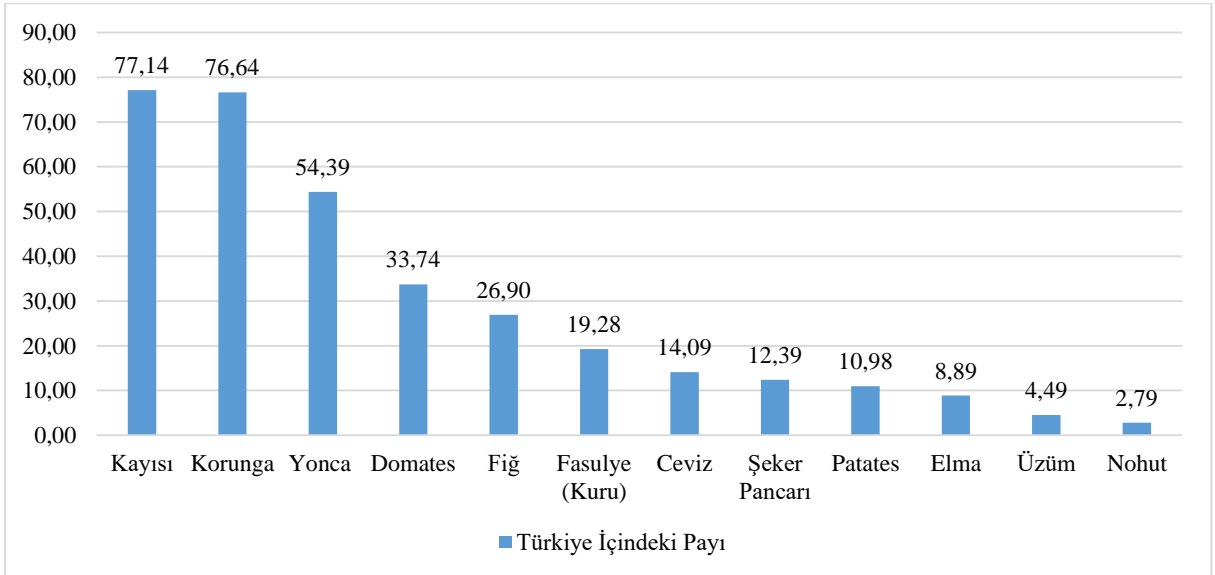
Kişi başına düşen bitkisel üretim değerine bakıldığında 2013 yılından 2019 yılına kadar bölgedeki tüm illerde artış sağlanmıştır. 2013 yılında en yüksek değer Erzincan ilinden elde edilirken; 2019 yılında Sivas ilinden elde edilmiştir.

Bölge illerinden Sivas, tarımsal arazi varlığı bakımından en fazla alana sahip il olmakla birlikte, bitkisel üretim değerleri açısından Malatya en fazla katma değer üreten il konumundadır. Bu durumun ortaya çıkmasında Malatya'da meyve üretiminin baskın olması yatmaktadır.

Grafik 42. 2013-2019 Yıllarında DAP Bölgesi Kişi Başına Bitkisel Üretim Değeri (TL)

Kaynak: TÜİK

Bitkisel üretim verilerinden anlaşılacağı üzere Türkiye içindeki en yüksek paya sahip olan ürün kayısı ve korunga olmuştur. Bunları yonca, domates ve fiğ üretimi takip etmektedir. Diğer taraftan, bölge yem bitkileri üretiminde Türkiye'nin yüzde 70'ine sahiptir. Bölgede hayvancılık potansiyeli yüksek olduğundan yem bitkileri üretimi de yüksektir.

Grafik 43. Bölge'de Üretilen Tahıl ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Türkiye Geneline Oranları (2019)

Kaynak: TÜİK

Bölge meyveciliği irdelendiğinde; Malatya ve Elazığ illerinin diğer illerden ayrıştırılarak incelenmesi gerekmektedir. Malatya ve Elazığ illeri bölgenin toplam kurulu meyve bahçesi alanının yüzde 74,6'sına sahip iken; Malatya tek başına bölgenin toplam kurulu meyve bahçesi alanının yüzde 57,1'ine sahip bulunmaktadır.

Malatya, Türkiye'nin en önemli kayısı üretim merkezi olması itibarıyla, kuru kayısı ihracatında özel bir önemi bulunmaktadır. Türkiye yaş kayısı üretiminin yarıdan fazlasını sağlayan ilde üretim yoğun olarak kuru kayısıcılığa yöneliktir. Ancak kurutulan kayısının yaklaşık yüzde 90-95'i ihraç edilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, gerek ağaç sayısı gerekse yaş ve kuru kayısı üretim miktarları ile Malatya sadece ülkemizin değil, bütün dünyanın kayısı üretim merkezi konumunda bulunmaktadır.

Bölgenin sebze üretimi kısıtlıdır. Sebze üretiminin artırılması için özellikle bölge şartlarında üretimi yapılabilen sebzelerin ekimi ve uygun alanlarda örtü altı sebze üretiminin teşvik edilmesi önem arz etmektedir.

6.7.3. Hayvancılık

DAP Bölgesindeki tarımsal faaliyetler içerisinde, gelir ve istihdam açısından hayvancılık en büyük paya sahiptir. Bölge, hayvan varlığı açısından, büyükbaş hayvancılıkta 2013 yılında yüzde 23,5, 2019 yılında yüzde 22,6; küçükbaş hayvancılıkta ise 2013 yılında yüzde 27,2, 2019 yılında yüzde 25,2 paya sahiptir. Bu rakamlarla bölge, ülkemizin bu iki hayvancılık alt sektöründe en fazla hayvan varlığına sahip bölgesi konumundadır.

Tablo 39. DAP Bölgesi Hayvan Sayıları (2019)

İller	Büyükbaş Hayvan Sayısı		Küçük Hayvan Sayısı	
	2013	2019	2013	2019
Ağrı	291.510	400.320	1.362.475	1.335.004
Ardahan	331.469	348.895	44.647	99.240
Bingöl	143.618	140.289	466.495	635.603
Bitlis	95.244	104.810	843.437	688.239
Elazığ	142.555	191.431	468.616	722.178
Erzincan	95.170	113.192	300.453	463.182
Erzurum	670.683	827.806	629.065	781.694
Hakkâri	36.382	47.052	711.269	666.588
Iğdır	87.687	155.719	682.141	1.149.668
Kars	519.645	596.966	346.821	468.501
Malatya	130.375	180.649	290.965	358.018
Muş	294.998	325.067	925.551	1.084.591
Sivas	352.227	385.612	506.757	636.582
Tunceli	32.179	37.791	428.672	404.484
Van	192.843	180.693	2.483.657	2.708.012
DAP Bölgesi	3.416.585	4.036.292	10.491.021	12.201.584
Türkiye	14.532.848	17.872.331	38.509.795	48.481.479
DAP/TR (%)	23,5	22,6	27,2	25,2

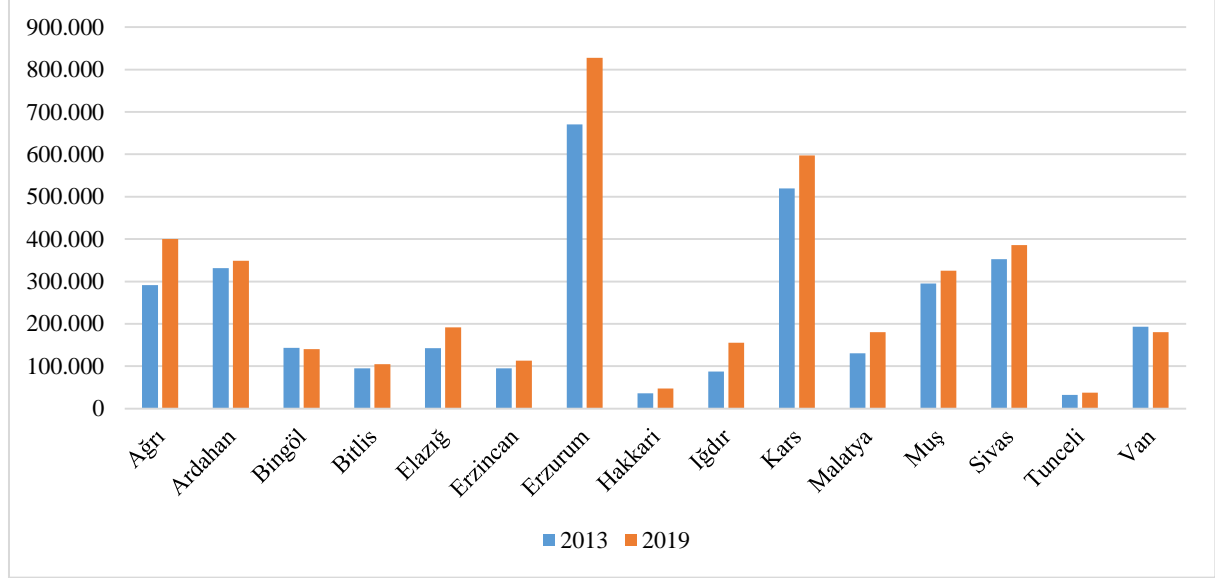
Kaynak: TÜİK

Not: At, katır, eşek, deve ve domuz sayılarına tabloda yer verilmemiştir.

DAP Bölgesinde Türkiye genelinde olduğu gibi, işletmeler küçük aile işletmeleri şeklindedir. Geçimlik işletmeler olarak nitelendirilebilecek bu aile işletmeleri daha çok kendi tüketimleri için üreten, 1-5 büyükbaş hayvanın yer aldığı işletmelerdir. Pazar için rasyonel üretim yapan ihtisaslaşmış hayvancılık işletmeleri bölgede yok denecek kadar azdır.

2013-2019 yılları büyükbaş hayvan sayılarına bakıldığında tüm illerde artış görülmektedir. Özellikle bölgede yem bitkileri üretiminin artırılması ile yem maliyetlerinin azalmasından dolayı hayvancılık sektörü yeniden canlanmaktadır.

Grafik 44. 2013-2019 Yıllarında DAP Bölgesi Büyükbaş Hayvan Sayısı

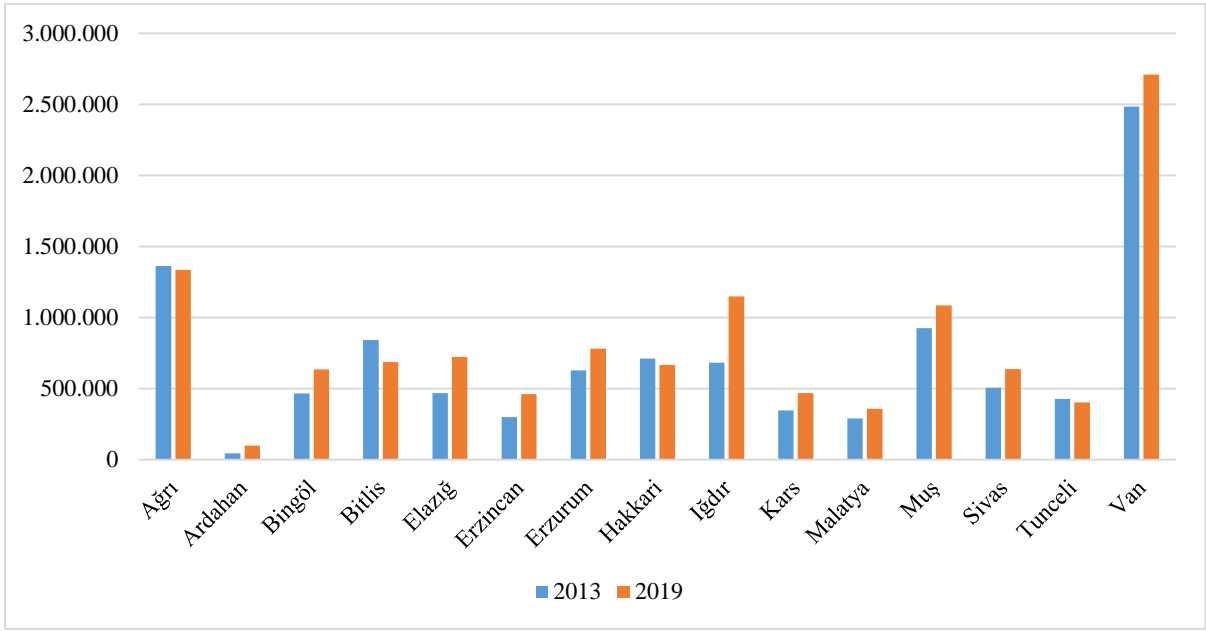

Kaynak: TÜİK

Türkiye genelindeki sığır varlığı içerisinde, et ve süt verimi bakımından daha iyi olan, kültür ırkı hayvanların oranı 2013-2019 döneminde artış göstermiş ve yüzde 41,3'den yüzde 49,4'e yükselmiştir. Buna karşılık görece düşük verimli yerli ırk hayvanların oranı yüzde 16,3'den yüzde 9,3'e düşmüştür. Kültür melezi hayvanların oranı ise aynı dönemde yüzde 42,4'den yüzde 41,2'e düşmüştür.

DAP Bölgesinde ise et ve süt verimi bakımından daha iyi olan kültür ırkı hayvanların oranı, Türkiye geneliyle paralellik göstererek, 2013-2019 döneminde artış göstermiş ve yüzde 16'dan yüzde 24,5'e yükselmiştir. Buna karşılık görece düşük verimli yerli ırk hayvanların oranı yüzde 24,6'dan yüzde 11,7'ye düşmüştür. Kültür melezi hayvanların oranı ise aynı dönemde yüzde 59,4'den yüzde 63,8'e düşüş göstermiştir. Türkiye'de ve DAP Bölgesinde ağırlıklı büyükbaş hayvan ırkının kültür ırkına doğru kaydığı görülmektedir.

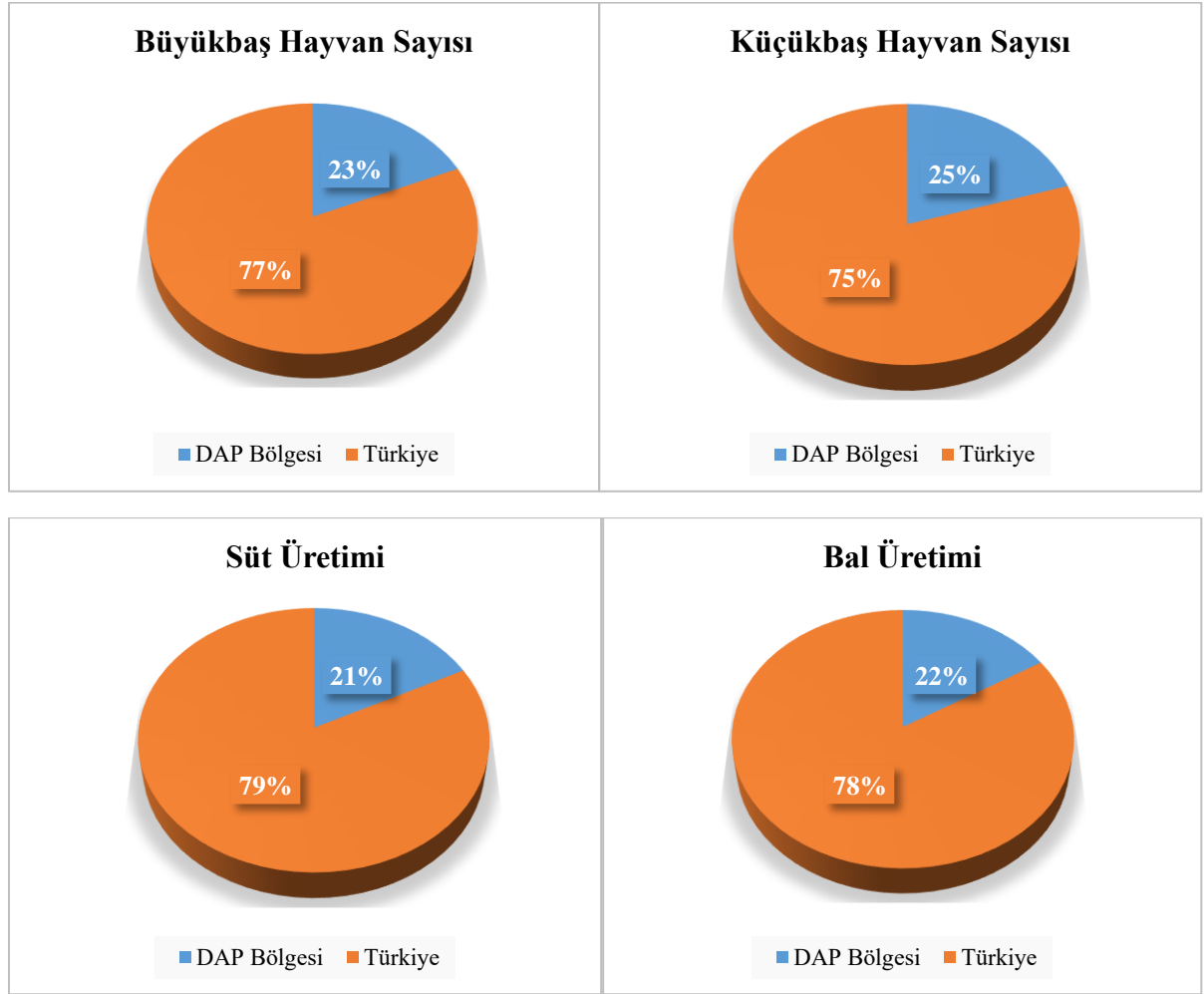
Küçükbaş hayvan sayısı bakımından bölgede en yüksek il Van olurken onu Ağrı ve Iğdır illeri takip etmektedir.

Grafik 45. 2013-2019 Yıllarında DAP Bölgesi Küçükbaş Hayvan Sayısı

Kaynak: TÜİK

Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık sektörü Türkiye'nin artan nüfusunun nitelikli gıda ihtiyacının karşılanabilmesi açısından önemli olduğu kadar, ekonomik kalkınmanın hızlandırılabilmesi ve ülke geneline yayılabilmesi açısından ayrıca stratejik bir fonksiyona sahiptir.

Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin temel çıktıları; et ve et ürünleri ile süt ve süt ürünleridir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık sektörlerinde faaliyet gösteren girişimcilerin temel gelir kaynakları olan et ve süt aynı zamanda gıda sanayinin gelişmesinde de son derece önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle hayvan başına elde edilen et ve süt miktarında yaşanan artış, çiftçi gelirini artırdığı gibi gıda sanayinin gelişmesine de katkı sunmaktadır. Bu çerçevede, modern hayvancılık metotlarının kullanımı yoluyla verimlilik ve ürün kalitesini artırma hedefine yönelik projelerin desteklenmesi gerekmektedir.

Grafik 46. Hayvansal Ürünler Bazında Bölge Üretimini Türkiye Üretimi İçindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK

Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılıkta fiyat dalgalanmalarının önüne geçilmesi, hayvan hareketlerinin kontrolü ile ekonomik olarak kayıplara neden olan hayvan hastalıkları ve insan sağlığını doğrudan etkileyen zoonoz hastalıklarının yayılmasının önlenmesi son derece önemlidir. Kasaplık küçükbaş ve büyükbaş hayvanların teknik ve hijyenik şartları uygun tesislerde kesilmesi, kasaplık hayvanlardan elde edilecek etlerin ve sakatatları; muayenesi, gerekli teknik ve hijyenik şartlarda üretilmesi, soğutulması, muhafazası ve nakledilmesi ile güvenli et ve ürünlerinin üretilmesi sağlanmalıdır. Bu çerçevede, hayvan hareketliliğinin kontrol altında tutulması adına, hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı illerde, hayvan pazarları/borsalarının kurulması ve güvenilir hijyenik kırmızı et tüketilmesinin sağlanması için kesimhaneler yapılmalıdır.

Bölge, 7.978.189 hektar çayır-mera alanı ile Türkiye çayır-mera alanının yüzde 54'üne sahiptir. Erzurum, Van, Sivas ve Ağrı illeri başta olmak üzere, bölgenin tamamının çayır-mera varlığı açısından oldukça zengin olması dolayısıyla Bölge, özellikle doğal hayvancılık ürünleri açısından yüksek potansiyel ihtiva etmektedir. Ancak sahip olunan potansiyelin kullanımı için ıslah çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Islah çalışmaları kapsamında meralarda drenaj, gübreleme, tohum ekimi gibi faaliyetler gerçekleştirilmesi ve bu doğrultuda meraların uzun

yıllar boyunca optimal şekilde kullanılması amacıyla çiftçilere mera yönetimi ile ilgili bilgilendirme çalışmaları yapılması ihtiyacı bulunmaktadır.

Tablo 40. DAP Bölgesi Çayır-Mera Alanı (hektar)

İller	Çayır-Mera Alanı	TR İçindeki Pay (%)
Ağrı	556.000	3,80
Ardahan	285.678	1,95
Bingöl	432.471	2,96
Bitlis	297.662	2,04
Elazığ	225.009	1,54
Erzincan	430.023	2,94
Erzurum	1.591.784	10,89
Hakkâri	369.610	2,53
Iğdır	146.571	1,00
Kars	404.757	2,77
Malatya	580.423	3,97
Muş	278.673	1,91
Sivas	734.475	5,02
Tunceli	268.138	1,83
Van	1.359.022	9,30
DAP Bölgesi	7.978.189	54,58
Türkiye	14.616.687	-

Kaynak: Tarım ve Orman İl Müdürlükleri - 2019

Geniş çayır-mera alanları yanı sıra, endemik bitki zenginliği de Bölgenin önemli bir avantaja sahip olmasını mümkün kılmaktadır. Arıcılıkta, ülkemiz toplam kovan sayısının yüzde 18,2'si ile bölge, Ege, Karadeniz ve Akdeniz Bölgeleri'nin ardından dördüncü sırada gelmektedir. 2013-2019 döneminde kovan sayısı 1,1 milyondan 1,5 milyona yükselmiştir. Bal üretiminin Türkiye içindeki payı 2013 yılında yüzde 17 iken; 2019 yılında yüzde 22 olmuştur.

Tablo 41. Arıcılık Göstergeleri

İller	Kovan Sayısı (adet)		Bal Üretimi (ton)		Bal Üretiminin Türkiye İçinde Payı (%)		Kovan Başına Verim (kg)		Balmumu Üretimi (ton)		Arıcılık Faaliyeti Yapan İşletme Sayısı	
	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019
Ağrı	34.726	23.756	812	284	0,86	0,30	23	12	10	6	214	274
Ardahan	47.525	36.958	173	298	0,18	0,31	4	8	4	4	770	483
Bingöl	110.043	131.790	1.294	1.531	1,37	1,62	12	12	24	32	380	715
Bitlis	93.636	168.888	1.524	2.125	1,61	2,24	16	13	65	115	530	761
Elazığ	58.764	73.319	453	517	0,48	0,55	8	7	23	35	735	791
Erzincan	75.431	98.028	1.085	1.480	1,15	1,56	14	15	41	36	1.449	1.004
Erzurum	119.358	142.085	1.328	1.207	1,40	1,27	11	8	64	62	2.053	2.041
Hakkâri	124.611	96.606	1.149	1.088	1,21	1,15	9	11	30	61	900	1.111

DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023)

İller	Kovan Sayısı (adet)		Bal Üretimi (ton)		Bal Üretiminin Türkiye İçinde Payı (%)		Kovan Başına Verim (kg)		Balmumu Üretimi (ton)		Arıcılık Faaliyeti Yapan İşletme Sayısı	
	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019	2013	2019
İğdır	10.568	16.181	117	168	0,12	0,18	11	10	3	9	128	241
Kars	73.519	90.969	353	1.819	0,37	1,92	5	20	34	34	582	682
Malatya	85.403	93.571	279	529	0,29	0,56	3	6	29	43	1.053	1.176
Muş	30.327	53.006	597	704	0,63	0,74	20	13	36	23	209	333
Sivas	190.290	243.673	3.309	5.029	3,49	5,31	17	21	277	419	4.027	2.985
Tunceli	55.638	67.149	552	391	0,58	0,41	10	6	30	19	633	398
Van	84.107	143.204	1.228	1.869	1,30	1,97	15	13	43	113	479	705
DAP	1.195.959	1.481.202	16.268	21.058	17,18	22,24	14	14	2.727	3.031	16.155	15.719
Türkiye	6.641.348	8.128.360	94.694	109.330	-	-	14	13	4.241	3.971	79.934	80.675

Kaynak: TÜİK

Bölgenin arıcılıkta yaşadığı sorunlar yalnızca bal üretiminde yaşanan kovan başına verim ile sınırlı değildir. Bal mumu, propolis, arı sütü, arı zehri gibi ilaç ve kozmetik sanayinin önemli girdileri arasında yer alan ürünler bölgede neredeyse hiç üretilmemektedir. Bu nedenle, bal verimliliğinin artırılması ve diğer arı ürünlerinin üretiminin yaygınlaştırılması amacıyla kovanların niteliğinin iyileştirilmesi ile eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerinin artırılması gerekmektedir.

Tablo 42. Bölge ve Türkiye Hayvansal Atık Miktarı (2018)

İller	Büyükbaş Hayvan Atığı		Küçükbaş Hayvan Atığı	
	(ton/yıl)	%	(ton/yıl)	%
Ağrı	2.019.246	1,84	1.433.991	3,46
Ardahan	2.061.102	1,87	78.313	0,19
Bingöl	932.393	0,85	567.106	1,37
Bitlis	447.368	0,41	681.232	1,64
Elazığ	1.095.278	1,00	529.511	1,28
Erzincan	707.188	0,64	442.704	1,07
Erzurum	4.513.421	4,10	740.648	1,78
Hakkâri	234.907	0,21	769.294	1,85
İğdır	773.059	0,70	960.081	2,31
Kars	3.195.622	2,91	604.949	1,46
Malatya	1.036.677	0,94	291.133	0,70
Muş	2.060.176	1,87	1.049.300	2,53
Sivas	2.055.307	1,87	484.493	1,17
Tunceli	236.415	0,21	415.111	1,00
Van	1.116.063	1,01	2.822.931	6,80
DAP Bölgesi	22.484.225	20,44	11.870.797	28,60
Türkiye	110.000.000	-	41.500.000	-

Kaynak: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

DAP Bölgesi, Türkiye'nin büyükbaş hayvan atığı miktarının yüzde 20'sini, küçükbaş hayvan atığı miktarının ise yüzde 28'ini üretmektedir.

6.7.4. Su Ürünleri

DAP Bölgesi birçok önemli doğal ve yapay gölü bünyesinde bulundurmasının yanı sıra, ülkemizin çok önemli akarsularının doğduğu bir bölge olarak, iç su potansiyeli ve su ürünleri açısından yurdumuzun ön plana çıkan bölgelerinden biridir. Bölgede yer alan Van Gölü yurdumuzun en derin ve en büyük gölüdür. Yurdumuzun en büyük baraj göllerinden Keban ve Karakaya Baraj gölleri yine bu bölgede yer almaktadır.

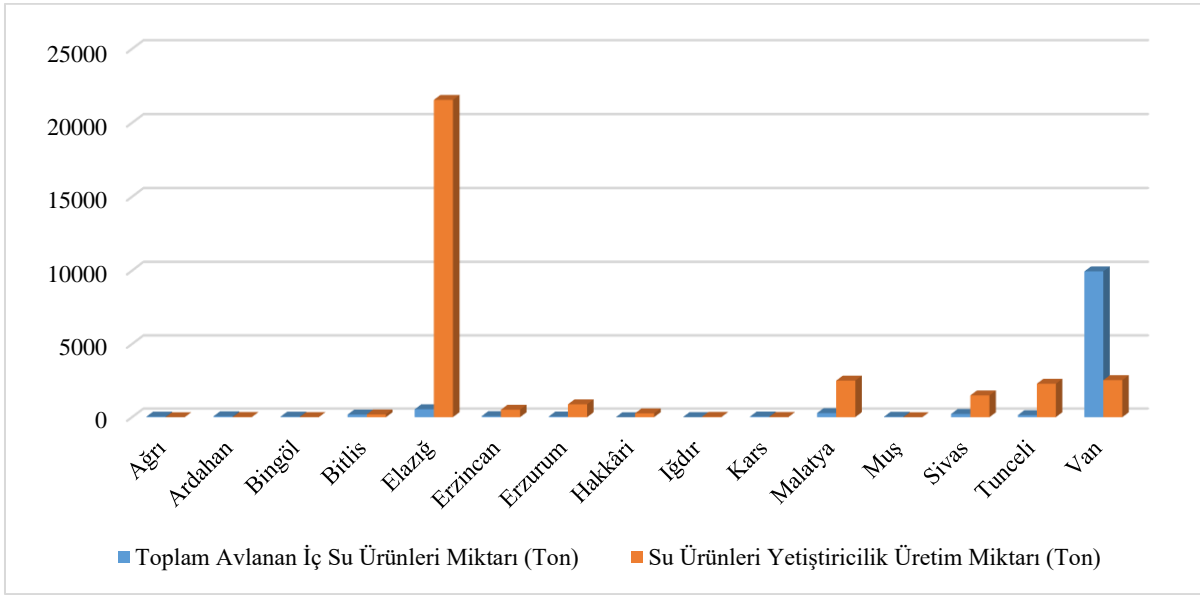
Tablo 43. Su Ürünleri İstatistikleri (2019)

İller	Toplam Avlanan İç Su Ürünleri Miktarı (Ton)	Su Ürünleri Yetiştiricilik Üretim Miktarı (Ton)
Ağrı	39	1
Ardahan	63	10
Bingöl	37	5
Bitlis	177	190
Elazığ	541	21.550
Erzincan	72	511
Erzurum	46	880
Hakkâri	1	260
Iğdır	6	25
Kars	43	11
Malatya	281	2.500
Muş	30	-
Sivas	108	1.487
Tunceli	137	2.284
Van	9.942	2.530
DAP Bölgesi	11.523	32.244
Türkiye	31.596	353.356
DAP/TR (%)	36,47	9,12

Kaynak: TÜİK

Van Gölü ve Keban Baraj Gölü, DAP Bölgesinin iç su balıkçılığı üretiminin yüksek olmasında önemli bir yere sahiptir. DAP Bölgesi, kültür balıkçılığı açısından ülkemiz toplam iç su üretiminin yüzde 9,12'sini ve iç sularda yapılan toplam avcılığın yüzde 36,47'sini karşılamaktadır. 2019 yılı verilerine göre bölgede avcılık ile elde edilen toplam 11.523 ton su ürününün 9.942 tonunu Van Gölü'nden elde edilen inci kefalî oluşturmaktadır. Kültür balıkçılığında ise 32.244 tonluk bölge üretiminin 21.550 tonu Elazığ'da üretilmektedir.

Grafik 47. Su Ürünleri İstatistikleri (2019)

Kaynak: TÜİK

6.7.5. Ormanlık

DAP Bölgesi orman varlığı, Türkiye toplam orman varlığının yüzde 12,9'unu (2,3 milyon hektar) oluşturmaktadır. Bölgedeki orman varlığının yüzde 30,3'ünü normal ormanlar, yüzde 69,7'sini ise bozuk ormanlar oluşturmaktadır.

Tablo 44. İl Bazında Orman Alanlarının Dağılımı (2019)

İller	İl Genel Alanı (hektar)	Toplam Ormanlık Alan (hektar)	Ormanlık Alan (%)
Ağrı	1.087.975	5.905	0,5
Ardahan	547.671	30.757	5,6
Bingöl	805.637	264.934	32,9
Bitlis	1.018.997	180.237	17,7
Elazığ	913.111	169.892	18,6
Erzincan	1.179.862	212.223	18,0
Erzurum	2.470.413	256.882	10,4
Hakkâri	753.662	179.847	23,9
Iğdır	534.005	161	0,0
Kars	808.808	34.441	4,3
Malatya	1.263.081	189.340	15,0
Muş	884.686	78.426	8,9
Sivas	2.819.148	405.281	14,4
Tunceli	775.188	245.536	31,7
Van	1.898.097	45.141	2,4
DAP	17.760.341	2.299.003	12,9
Türkiye	78.004.644	22.740.297	29,2

Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü

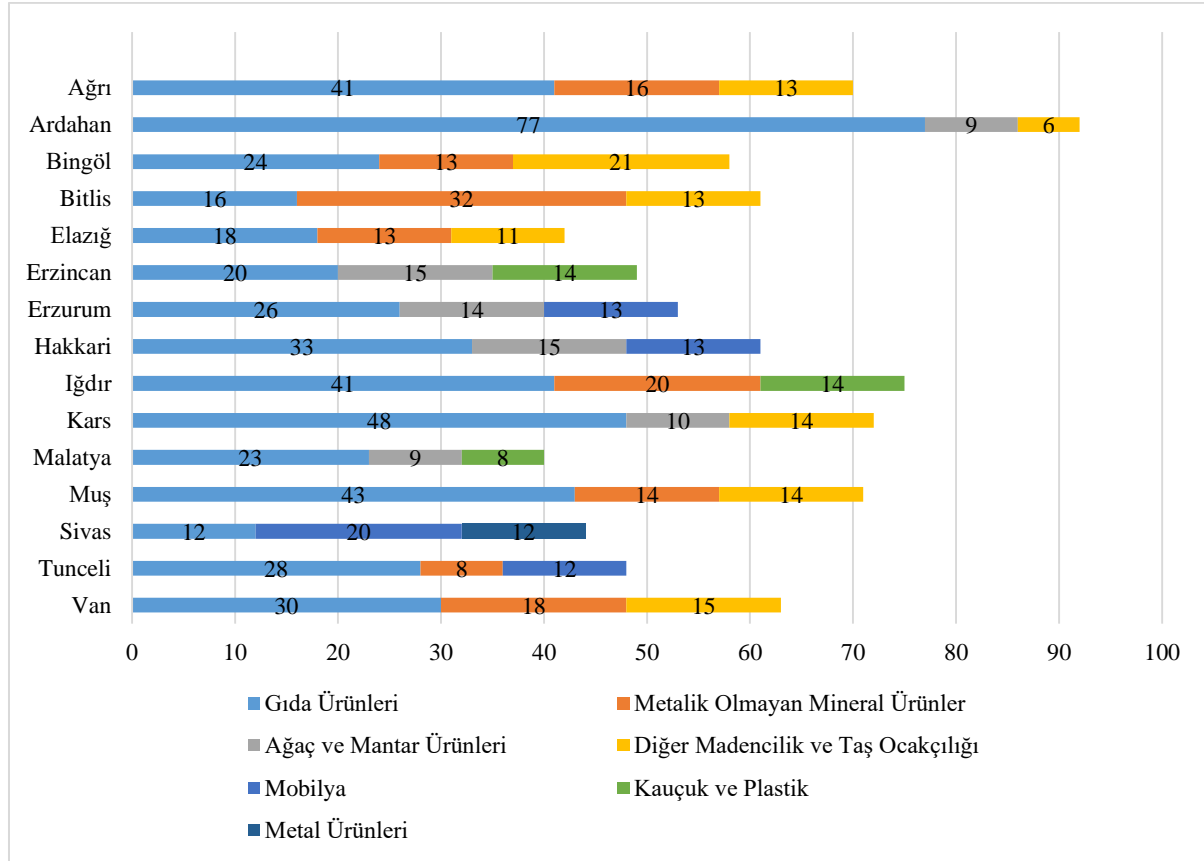
DAP Bölgesinde yer alan illerin orman varlıkları bölgenin iklimsel ve topoğrafik şartları nedeniyle nispeten kuraklığa ve soğuğa dayanıklı ağaçlardan oluşmaktadır. Bölge ormanlarındaki belli başlı ağaç türleri; meşe, karaçam ve ardıçtır.

Bölgede en az orman alanına sahip il Iğdır (161 hektar) iken en çok orman alanına sahip il ise Sivas'tır (405.281 hektar). Orman varlığının artırılması için bölgede ağaçlandırma ve bozuk ormanların rehabilitasyon çalışmalarının hızlandırılarak devam etmesi gerekmektedir.

6.8. Sanayi

Son yıllarda ülkemizde sanayi alanında önemli gelişmeler yaşanırken, DAP Bölgesi de bir gelişim göstermiştir. Bununla birlikte bölge sanayisinin mevcut durumunun sahip olduğu potansiyeli tam olarak yansıttığı söylenemez. Özellikle sektörel çeşitliliğin olmaması ve düşük teknoloji sektörlerdeki yoğunlaşma gibi sebepler bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.

Grafik 48. DAP İllerinde Sanayi Sektöründe İşletme Sayısı Bakımından İlk 3 Sektör

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018)

İşletme sayısı bakımından sektörel dağılıma bakıldığında, bölge illerinde ilk sırayı genellikle gıda ürünleri imalatı sektörünün aldığı görülmektedir. Metalik olmayan mineral ürünler ve diğer madencilik ve taş ocakçılığı sektörleri de bölgede öne çıkan diğer sektörlerdir. Bu sektörleri ağaç ve mantar ürünleri ile mobilya sektörü izlemektedir. Bölgede yaygın olarak imalat yapılan sektörlerin teknoloji yoğunluğuna göre düşük teknoloji sınıfında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 45. DAP İllerinde Sanayi Sektöründe İşyeri ve Sigortalı Sayısı

İller	İşyeri Sayısı		Sigortalı Sayısı	
	2013	2018	2013	2018
Ağrı	551	606	6.559	5.157
Ardahan	351	325	3.284	5.828
Bingöl	648	730	9.795	8.987
Bitlis	861	806	7.920	7.388
Elazığ	2.434	2.342	26.373	23.661
Erzincan	1.057	1.087	11.734	10.156
Erzurum	2.841	2.668	22.095	19.688
Hakkâri	291	419	4.238	6.118
Iğdır	472	427	4.273	3.713
Kars	721	700	6.632	6.126
Malatya	3.636	3.475	44.036	43.819
Muş	675	652	8.530	8.242
Sivas	3.019	2.967	32.724	29.825
Tunceli	358	332	3.196	2.826
Van	1.920	1.790	20.818	19.792
DAP Bölgesi	19.835	19.326	212.207	201.326
Türkiye	500.895	480.947	5.651.362	5.589.004
DAP/TR (%)	3,96	4,02	3,75	3,60

Kaynak: SGK

Sanayi sektöründe işyeri ve istihdam sayılarında, 2013-2018 yılları arasında, bir azalma olduğu görülmektedir. Benzer şekilde ülkemizde de sanayi sektörü işyeri ve istihdam sayıları azalma eğilimindedir. 2013 ve 2018 yılları karşılaştırıldığında, bölgenin işyeri sayısının oransal olarak Türkiye geneline göre arttığı ancak sanayi sektörü sigortalı sayısında, ülke geneline göre oransal olarak azaldığı görülmektedir.

Tablo 46. DAP İlleri OSB ve KSS Verileri

İller	OSB Sayısı*	OSB Doluluk Oranı* (Parsel, %)	KSS Sayısı**
Ağrı	1	33	5
Ardahan	1	3	1
Bingöl	1	96	4
Bitlis	1	91	5
Elazığ	3	35	3
Erzincan	2	50	6
Erzurum	3	65	8
Hakkâri	0	-	3
Iğdır	1	39	1
Kars	2	42	3
Malatya	4	88	5
Muş	1	48	5
Sivas	4	48	14

İller	OSB Sayısı*	OSB Doluluk Oranı* (Parsel, %)	KSS Sayısı**
Tunceli	1	50	1
Van	2	73	7
DAP Bölgesi	27	54	71

Kaynak: * OSBÜK Envanteri (2020)

** Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018)

DAP Bölgesinde sicil almış 27 adet Organize Sanayi Bölgesi (OSB) bulunmaktadır. Bölgede bulunan OSB'lerin toplam alanı 6.987 hektar olup, Türkiye'deki toplam OSB alanının yüzde 7'sini oluşturmaktadır. Bölgedeki OSB doluluk oranı yüzde 54 olup, Türkiye ortalaması olan yüzde 72'nin altındadır.

Bölgede Organize Sanayi Bölgesi bulunmayan tek il Hakkâri'dir. Hakkâri ili Yüksekova ilçesinde OSB kurulmasına ilişkin çalışmalar devam etmektedir. Bölgenin OSB doluluk oranlarında Bingöl, Bitlis, Malatya ve Van illeri öne çıkmaktadır. Erzurum 1. OSB doluluk oranı yüzde 100, Elazığ 1. OSB'de yüzde 93, Kars OSB'de yüzde 87, Malatya 1. OSB'de yüzde 89, Malatya 2. OSB'de yüzde 100, Sivas Merkez 1. OSB'de yüzde 89 ve Van OSB'de yüzde 86'dır.

DAP Bölgesinde yapımı tamamlanan toplam 71 adet küçük sanayi sitesi (KSS) bulunmaktadır. Yapımı devam eden KSS'ler ise; Bitlis, Erzincan, Kars, Sivas ve Tunceli illerinde birer adet, Bingöl, Erzurum ve Malatya illerinde ikişer adet, Van ilinde ise 3 adet olmak üzere toplam 14 adettir.

İstanbul Sanayi Odası tarafından yayınlanan 'Türkiye'nin ilk 500 ve ikinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu' araştırmasına göre 2013 yılında ilk 500 sanayi kuruluşu içerisinde Elazığ'dan bir (225. Sıra), Erzurum'dan bir (163. Sıra), Malatya'dan bir (481. Sıra), Sivas'tan iki (110 ve 216. Sıra) olmak üzere toplam beş firma yer almıştır.

2018 yılında ise ilk 500 sanayi kuruluşu içerisinde bölge illerinden Elazığ'dan 1 (264. Sıra), Erzurum'dan bir (290. Sıra), Malatya'dan bir (389. Sıra) ve Sivas'tan bir (247. Sıra) olmak üzere dört firma kendine yer bulmuştur. 2013 yılı ile 2018 yılları karşılaştırıldığında firmaların sıralamadaki yerlerinde bir düşüş olduğu göze çarpmaktadır.

İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu araştırmasına göre ise 2013 yılında; Elazığ'dan bir (308. Sıra) ve Muş'tan bir (269. Sıra) olmak üzere iki firma listeye girmeyi başarmıştır. Ancak bu firmalar 2018 yılına gelindiğinde sıralamada yer alamamışlardır. 2018 yılında bölgeden sadece Malatya ilinden bir (355. Sıra) firma sıralamaya girmeyi başarmıştır.

Tablo 47. DAP İlleri Bazında Yatırım Teşvik İstatistikleri (2014-2018)

İller	Yatırım Teşvik Belge Sayısı	Sabit Yatırım Tutarı (milyon TL)	İstihdam (kişi)
Ağrı	83	855	4.605
Ardahan	14	77	237
Bingöl	71	3.488	3.627
Bitlis	136	814	6.954
Elazığ	294	3.458	5.033
Erzincan	101	4.864	2.223

İller	Yatırım Teşvik Belge Sayısı	Sabit Yatırım Tutarı (milyon TL)	İstihdam (kişi)
Erzurum	181	1.412	5.071
Hakkâri	39	144	1.127
İğdır	48	205	2.409
Kars	57	1.036	2.669
Malatya	320	3.917	16.152
Muş	74	272	2.863
Sivas	255	2.171	4.538
Tunceli	28	247	967
Van	170	1.435	10.915
DAP Bölgesi	1.871	24.396	69.390
Türkiye	26.255	667.589	945.535
DAP/TR (%)	7,13	3,65	7,34

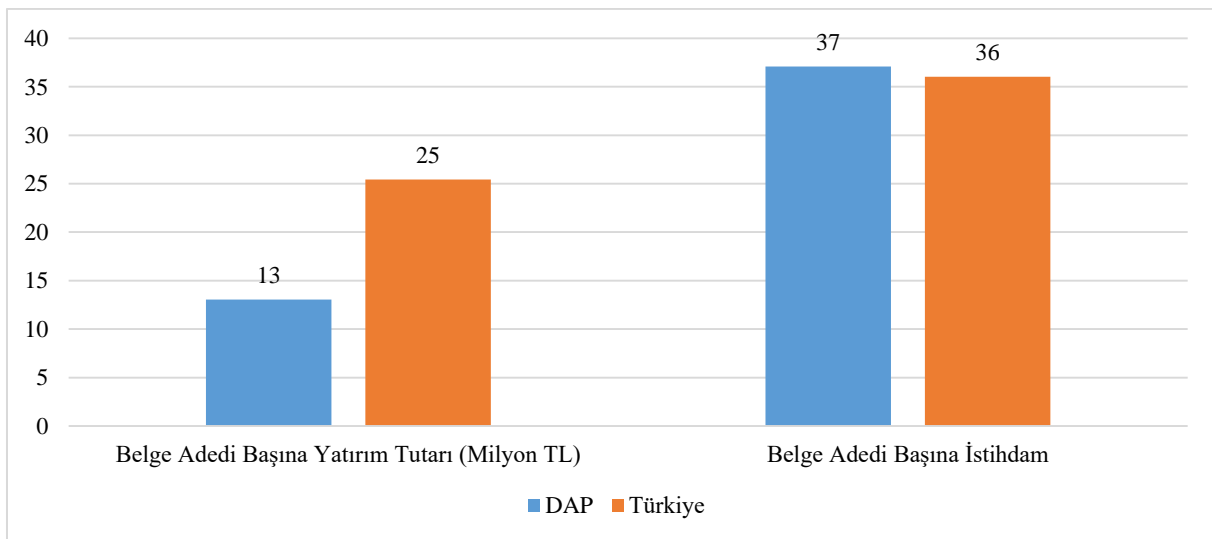
Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

2012 yılında yayınlanan “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı” uyarınca yatırım teşvik uygulamalarına göre bölge illerinden Elazığ, Erzincan, Malatya ve Sivas illeri 4. bölgede, Erzurum ve Tunceli illeri 5. bölgede diğer illerimiz ise 6. bölgede yer almaktadır.

2014- 2018 yılları arasında DAP Bölgesinde düzenlenen yatırım teşvik belge sayısı 1.871 adettir. Bu belgelere istinaden öngörülen sabit yatırım tutarı 24.396 milyon TL, öngörülen istihdam ise 69.300 kişidir. Bölge illerinden en fazla yatırım teşvik belgesi alan il 320 adet ile Malatya ili olmuştur. Malatya ili öngörülen istihdam sayısı bakımından da 16.152 kişi ile birinci sıradadır. Öngörülen sabit yatırım tutarına bakıldığında Erzincan ili 4.864 milyon TL ile ilk sıradadır. Ardahan ili ise bu üç kategoride de bölge illeri arasında son sırada yer almaktadır.

Alınan yatırım teşvik belgesi sayısı bakımından, bölge nüfusu da dikkate alınarak, DAP Bölgesi ile Türkiye geneli karşılaştırıldığında teşvik belgesi sayısı ve öngörülen istihdam sayısının Bölgenin nüfusuna paralel bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir.

Grafik 49. DAP Bölgesi ve Türkiye’de Yatırım Teşvik Bilgileri (2014-2018)

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

DAP Bölgesi yatırım teşvik belge adedi başına sabit yatırım tutarında 13 milyon TL ile Türkiye ortalamasının yarısına ulaşabilmektedir. Bölgenin belge adedi başına istihdam ortalaması ise Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Tablo 48. DAP İllerinde Sanayi Sektöründe Kişi Başına Üretilen Katma Değer (2018)

İller	Sanayi Sektörü Gayrisafi Katma Değeri* (bin TL)		Sanayi Sektörü Sigortalı Sayısı**		Sanayi Sektörü Kişi Başı Üretilen Katma Değer***	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Ağrı	590.814	869.620	6.559	5.157	90.077	168.629
Ardahan	140.025	286.358	3.284	5.828	42.639	49.135
Bingöl	622.813	1.428.940	9.795	8.987	63.585	159.001
Bitlis	839.365	860.806	7.920	7.388	105.980	116.514
Elazığ	1.898.363	3.632.204	26.373	23.661	71.981	153.510
Erzincan	1.213.730	2.474.269	11.734	10.156	103.437	243.626
Erzurum	1.586.313	3.370.386	22.095	19.688	71.795	171.190
Hakkâri	425.187	693.858	4.238	6.118	100.327	113.413
İğdır	219.046	333.549	4.273	3.713	51.263	89.833
Kars	441.651	801.816	6.632	6.126	66.594	130.887
Malatya	2.467.758	4.948.511	44.036	43.819	56.040	112.931
Muş	744.922	920.013	8.530	8.242	87.330	111.625
Sivas	2.303.737	4.866.418	32.724	29.825	70.399	163.166
Tunceli	255.907	356.791	3.196	2.826	80.071	126.253
Van	2.278.843	2.423.935	20.818	19.792	109.465	122.470
DAP Bölgesi	16.028.474	28.267.474	212.207	201.326	75.532	140.406
Türkiye	501.220.607	1.097.683.431	5.651.362	5.589.004	88.690	196.401

*Kaynak: * TÜİK, ** SGK, *** İlgili veri kaynakları uyarınca hesaplanmıştır.*

Sanayi sektöründe kişi başına katma değer üretiminde DAP Bölgesi 2013 yılında 75.532 TL ortalamaya sahiptir. 2018 yılında kişi başına üretilen katma değer 140.406 TL'ye ulaşmıştır. 2013 yılında Türkiye ortalaması 88.690 TL'dir. DAP Bölgesinde 2013 yılında kişi başına üretilen katma değer Türkiye ortalamasının yüzde 85'ine karşılık gelirken, 2018 yılında bu oran yüzde 71'e gerilemiştir.

Bölgede 2013 ve 2018 yıllarında sanayi sektöründe en fazla gayrisafi katma değer üreten il Malatya olmasına rağmen, kişi başına üretilen katma değer oranında 2013 yılında 109.465 TL ile Van ili; 2018 yılında ise, 243.626 TL ile Erzincan ili birinci sıradadır. Ardahan ili kişi başına üretilen katma değer oranında 2013 ve 2018 yıllarında bölgede son sırada yer almaktadır.

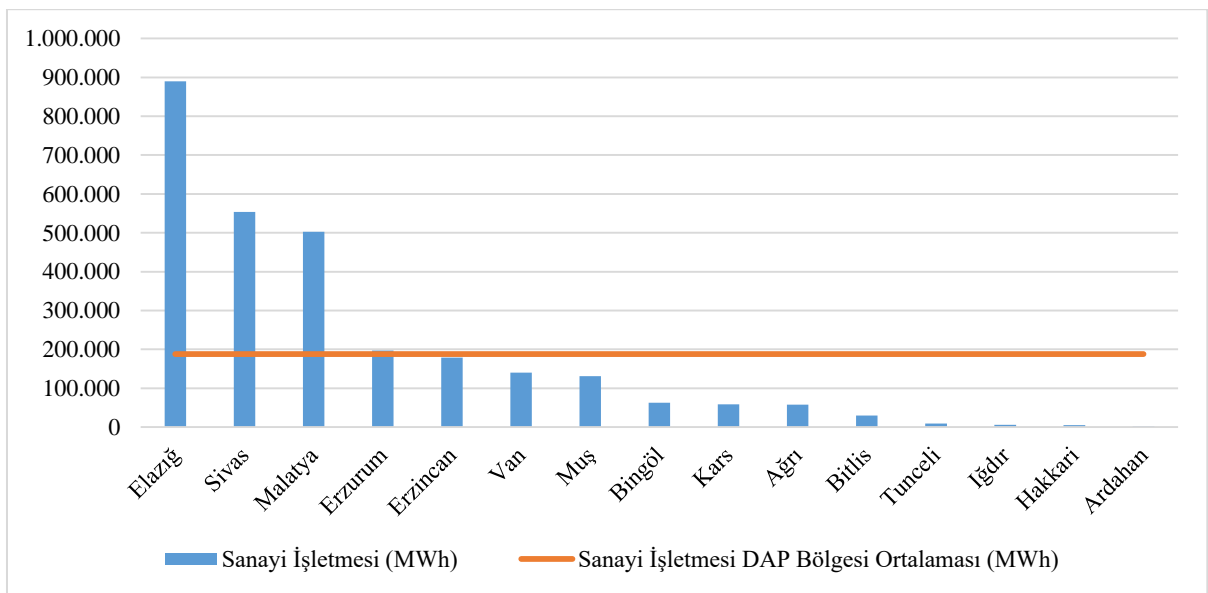
Tablo 49. Sanayide Elektrik Tüketimi

İller	Sanayi İşletmesi (MWh)		Kişi Başına Sanayi Elektrik Tüketimi (KWh)	
	2013	2018	2013	2018
Ağrı	22.576	57.911	41	107
Ardahan	11.628	2.069	113	21
Bingöl	24.870	63.117	94	224
Bitlis	28.195	29.511	84	84
Elazığ	810.963	889.646	1.427	1.494
Erzincan	89.850	178.941	408	758
Erzurum	258.998	197.473	338	257
Hakkâri	3.035	5.568	11	19
İğdır	10.807	6.021	57	30
Kars	73.685	58.317	245	202
Malatya	544.900	502.810	715	631
Muş	117.659	131.552	285	322
Sivas	643.291	553.661	1.031	856
Tunceli	9.714	9.426	114	107
Van	139.677	139.869	131	124
DAP Bölgesi	2.789.848	2.825.892	427	421
Türkiye	93.251.788	117.711.676	1.216	1.435

Kaynak: TÜİK

DAP Bölgesinin sanayide elektrik tüketimi miktarı 2013-2018 yılları arasında artmasına rağmen kişi başına sanayi elektrik tüketiminde düşüş yaşanmıştır. Bölgenin kişi başına sanayi elektrik tüketimi Türkiye ortalamasının çok altındadır. Bölge illeri arasında Elazığ, Türkiye ortalamasının üzerinde olan tek il; Hakkâri ise, kişi başına sanayi elektrik tüketiminde bölge illeri arasında son sırada yer almaktadır.

Grafik 50. DAP Bölgesinde Sanayide Elektrik Tüketimi (2018)

Kaynak: TÜİK

DAP illerinde sanayide elektrik tüketimi verilerinde Elazığ ili 889.646 MWh ile bölge ortalamasının çok üzerinde bir değere sahiptir. Sivas ve Malatya illeri de sanayi elektrik tüketiminde bölge ortalamasının üzerindedir. Erzurum ve Erzincan illeri ise bölge ortalamasına yakın bir tüketim değerine sahiptir.

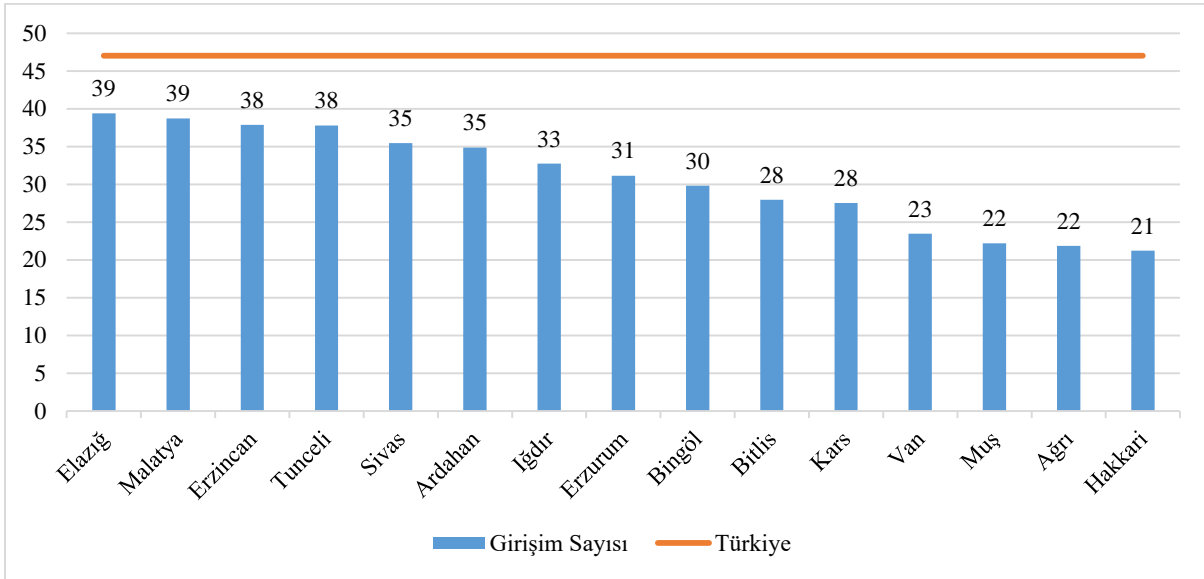
Tablo 50. DAP İllerinde İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları

İller	2013	2018
Ağrı	9.856	11.786
Ardahan	3.337	3.448
Bingöl	6.615	8.385
Bitlis	8.678	9.760
Elazığ	20.808	23.473
Erzincan	7.922	8.933
Erzurum	22.769	23.917
Hakkâri	5.248	6.078
İğdır	5.858	6.462
Kars	7.654	7.951
Malatya	27.300	30.858
Muş	8.422	9.054
Sivas	20.407	22.914
Tunceli	3.129	3.333
Van	24.925	26.364
DAP Bölgesi	182.928	202.716
Türkiye	3.397.724	3.845.951

Kaynak: TÜİK

Ekonomik kalkınmanın önemli göstergelerinden birisi de girişimci sayısıdır. Dünya Bankası tarafından yapılan “Mikro, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Ülke Göstergeleri Raporu”nda girişimci sayısının genellikle yüksek gelir seviyeli ülkelerde diğer ülkelere oranla daha fazla olduğu belirtilmektedir. Ülkemizde de son yıllarda girişimci sayısını artırmak üzere başta kalkınma ajansları ve KOSGEB olmak üzere çeşitli eğitim, bilinçlendirme faaliyetleri ve finansman desteği sağlanmaktadır.

İş kayıtlarına göre girişim sayılarında DAP Bölgesinde 2013-2018 yılları arasında yaklaşık yüzde 11’lik bir artış yaşanmıştır. Malatya girişimci sayısında belirtilen yıllarda bölge illeri arasında birinci sırada; Tunceli ise son sırada yer almaktadır. DAP Bölgesi girişimci sayısının Türkiye içerisindeki oranı 2013 yılında yüzde 5,38 iken, 2018 yılında bu oran yüzde 5,27’ye gerilemiştir.

Grafik 51. DAP İllerinde Bin Kişiye Düşen Girişim Sayısı (2018)

Kaynak: TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

TÜİK iş kayıtları girişim verilerine göre, 2018 yılında bölge illerinin tümü ülke ortalamasının (47) altında seyretmektedir. Bölge illerinden özellikle Hakkâri, Ağrı, Muş ve Van illeri oldukça düşük girişim sayısına sahip iken Elazığ, Malatya, Erzincan ve Tunceli illerinin nispeten ülke ortalamasına yakın olduğu gözlemlenmektedir.

Öte yandan bölgede kuruluş yıllarına göre sırasıyla Erzurum, Elazığ, Sivas, Malatya ve Van illerindeki üniversitelerde 5 adet Teknoloji Geliştirme Bölgesi (TGB) bulunmaktadır.

Girişim sayısını yükseltmek üzere uygulanan politikaların devam ettirilmesi ve yeni girişimcilerin ilk 5 yılında ayakta kalmalarını temin etmek üzere uygulanan “İş Geliştirme Merkezleri” politikasının yaygınlaştırılması gerekmektedir.

6.9. Enerji

Fosil yakıt kaynaklarının tükeniyor olması, çevre ve insan sağlığına verdiği zararlar, sera gazı emisyonunu artırmaları, yüksek ithalat giderlerine sebep olmalarından dolayı dünya üzerinde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı gitgide yaygınlaşmaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynakları yönünden Bölge; güneş, jeotermal ve biyogaz potansiyeli bakımından üst sıralarda yer almakta ve bu potansiyelin değerlendirilmesi hem ülkemiz açısından dışa bağımlılığın azaltılması yönünden, hem de bölge kalkınmasına sağlayacağı katkılar açısından faydalı görülmektedir.

DAP Bölgesinin toplam enerji üretim kurulu güç kapasitesi içerisinde, yenilenebilir enerji kaynakları yüzde 92,7 gibi yüksek bir orana sahiptir. Bölge illerinin tamamında yenilenebilir enerji kaynaklarından herhangi bir tanesi veya birkaçına bağlı olarak kurulu güç elde edilebilmektedir.

Tablo 51. DAP İlleri ve Türkiye Enerji Üretim Kurulu Güç Kapasitesi

İller	Birim	Yenilenebilir Enerji	Doğalgaz	Kömür	Diğer	Toplam
Ağrı	MW	14,6	9,5	0	0	24,1
	%	60,6	39,4	0	0	100,0
Ardahan	MW	237,6	0	0	0	237,6
	%	100,0	0	0	0	100,0
Bingöl	MW	1.029	0	0	0	1.029
	%	100,0	0	0	0	100,0
Bitlis	MW	57	0	0	0	57
	%	100,0	0	0	0	100,0
Elazığ	MW	2.624	4,5	0	3,6	2.632
	%	99,7	0,2	0	0,1	100,0
Erzincan	MW	354,8	4,0	0	0	358,8
	%	98,9	1,1	0	0	100,0
Erzurum	MW	872,8	10,9	0	0	883,7
	%	98,8	1,2	0	0	100,0
Hakkâri	MW	47,7	0	0	1	48,7
	%	97,9	0	0	2,1	100,0
İğdır	MW	24,3	0	0	0	24,3
	%	100,0	0	0	0	100,0
Kars	MW	154,4	0	0	6,0	160,4
	%	96,3	0	0	3,7	100,0
Malatya	MW	197,7	5,5	0	0	203,2
	%	97,3	2,7	0	0	100,0
Muş	MW	176,4	9,6	0	0	186
	%	94,8	5,2	0	0	100,0
Sivas	MW	593,8	0	457,0	0	1.051
	%	56,5	0	43,5	0	100,0
Tunceli	MW	107,8	0	0	0	107,8
	%	100,0	0	0	0	100,0
Van	MW	133,6	1,5	0	4,8	139,9
	%	95,5	1,1	0	3,4	100,0
DAP Bölgesi	MW	6.626,0	46,0	457,0	15,0	7.143
	%	92,7	0,6	6,4	0,2	100,0
Türkiye	MW	46.981	25.634	20.280	312,0	93.207
	%	50,4	27,5	21,8	0,3	100,0
DAP/TR (%)	%	14,1	0,2	2,3	4,9	7,7

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (Eylül 2020)

DAP Bölgesi yenilenebilir enerji kaynaklı güç kapasitesi 6.626 MW'tır. Bu kapasite ise, Türkiye toplam kurulu güç kapasitesinin yüzde 14,1'ine denk gelmektedir. En fazla kurulu güce sahip olan il 2.624 MW ile Elazığ'dır.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından 2021-2023 yılları yatırım programı kapsamında Muş, Malatya, Bingöl, Bitlis ve Sivas illerinde kömür arama ve rezerv geliştirmeye yönelik projeleri devam ettirilecektir.

Bölge akarsularının debilerinin ilkbahar ve yaz aylarında yükselmesi ve yükselti ile eğimlerinin fazla olması hidroelektrik enerji potansiyelini artırmaktadır. Dolayısıyla bölgedeki

hidroelektrik santrallerinin yenilenebilir enerji üretim kurulu gücündeki oranı yüzde 63,4 ile ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 52. DAP İlleri ve Türkiye Yenilenebilir Enerji Üretim Kurulu Güç Kapasitesi

İller	Birim	HES	Rüzgâr	Güneş	Jeotermal	Biyokütle+ Atık Isı	Toplam
Ağrı	MW	0	0	14,6	0	0	14,6
	%	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0
Ardahan	MW	235,9	0	1,7	0	0	237,6
	%	99,3	0,0	0,7	0,0	0,0	100,0
Bingöl	MW	1005,3	0	22,5	0	1,4	1029,2
	%	97,7	0,0	2,2	0,0	0,1	100,0
Bitlis	MW	30,8	0	24,8	0	1,4	57,0
	%	54,0	0,0	43,5	0,0	2,5	100,0
Elazığ	MW	2.445	0	173	0	6	2623,8
	%	93,2	0,0	6,6	0,0	0,2	100,0
Erzincan	MW	303,7	0	42,5	0	8,6	354,8
	%	85,6	0,0	12,0	0,0	2,4	100,0
Erzurum	MW	767	0	97,9	0	7,9	872,8
	%	87,9	0,0	11,2	0,0	0,9	100,0
Hakkâri	MW	47,7	0	0	0	0	47,7
	%	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
İğdır	MW	22,6	0	0,5	0	1,2	24,3
	%	93,0	0,0	2,1	0,0	4,9	100,0
Kars	MW	148,7	0	5,7	0	0	154,4
	%	96,3	0,0	3,7	0,0	0,0	100,0
Malatya	MW	62,7	10	116,2	0	8,8	197,7
	%	31,7	5,1	58,8	0,0	4,5	100,0
Muş	MW	173,1	0	3,3	0	0	176,4
	%	98,1	0,0	1,9	0,0	0,0	100,0
Sivas	MW	354,7	150	84,3	0	4,8	593,8
	%	59,7	25,3	14,2	0,0	0,8	100,0
Tunceli	MW	106,9	0	0,9	0	0	107,8
	%	99,2	0,0	0,8	0,0	0,0	100,0
Van	MW	67	0	60,8	0	5,8	133,6
	%	50,1	0,0	45,5	0,0	4,3	100,0
DAP Bölgesi	MW	5.771	160	649	0	46	6.626
	%	87,1	2,4	9,8	0,0	0,7	100,0
Türkiye	MW	29.790,0	8.077,0	6.361,0	1.515,0	1.238,0	46.981,0
	%	63,4	17,2	13,5	3,2	2,6	100,0
DAP/TR (%)	%	19,4	2,0	10,2	0,0	3,7	14,1

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (Eylül 2020)

Diğer yenilenebilir enerji kaynakları olan güneş, biyogaz ve jeotermal değerlendirildiğinde de Bölgenin önemli bir potansiyele sahip olduğu gözlenmektedir. Enerji İşleri Genel Müdürlüğü 2018 yılı verilerine göre, özellikle global radyasyon değerleri açısından Hakkâri ve Van illeri yıllık 1.700-1.800 kWh/m² ile Karaman ve Antalya illerinin ardından 3. sırada yer almaktadır. Bölgenin özellikle Hakkâri ve Van illerinde sahip olduğu güneş enerjisi potansiyelinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 53. DAP İlleri ve Türkiye Toplam Elektrik Tüketimi

İller	Toplam Tüketim (MWh)		Kişi Başına Toplam Elektrik Tüketimi (KWh)	
	2013	2018	2013	2018
Ağrı	259.592	424.047	471	786
Ardahan	94.097	126.156	916	1.275
Bingöl	194.374	305.542	732	1.087
Bitlis	265.789	356.961	788	1.022
Elazığ	1.424.682	1.646.677	2.507	2.765
Erzincan	310.065	475.800	1.409	2.016
Erzurum	889.278	1.002.362	1.160	1.305
Hakkâri	141.681	244.627	519	854
İğdır	136.453	192.251	717	974
Kars	269.064	320.821	894	1.111
Malatya	1.347.144	1.585.763	1.767	1.990
Muş	340.575	358.492	826	879
Tunceli	100.332	123.204	1.174	1.397
Sivas	1.227.276	1.323.015	1.967	2.046
Van	702.027	966.977	656	860
DAP Bölgesi	7.702.429	9.452.695	1.100	1.358
Türkiye (MWh)	198.045.181	258.232.177	2.583	3.149
DAP/TR (%)	3,89	36,60	0,43	0,43

Kaynak: TÜİK

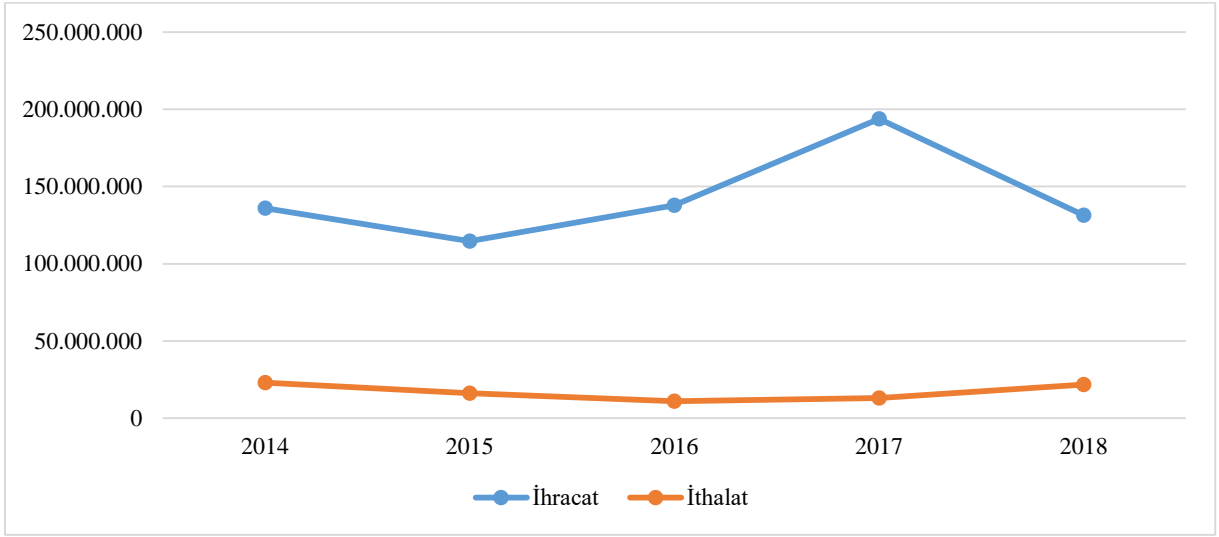
TÜİK 2018 yılı verilerine göre Türkiye yıllık toplam elektrik enerjisi tüketiminin sadece yüzde 3,89'u Doğu Anadolu Bölgesinde tüketilmektedir. Kişi başına toplam elektrik enerjisi tüketiminde de bölge illeri son sıralarda gelmektedir. Kişi başına düşen toplam elektrik tüketiminde Elazığ ili 2.765 kWh ile ilk sırada yer alırken, Ağrı ili 786 kWh ile son sırada yer almaktadır.

6.10. Madencilik

Volkanik ve metamorfik olaylara uğraması sonucu DAP Bölgesi ve özellikle Yukarı Fırat Bölümü, ülkemizin maden çeşitliliği ve kaynağının (miktar) en fazla olduğu bölgesidir. Özellikle demir, krom, bakır, kurşun-çinko, linyit, Oltu taşı, barit, kaya tuzu, perlit, pomza, Nadir Toprak Elementleri (NTE), feldspat, mermer, altın, profillit gibi ekonomik olarak rekabet gücü yüksek madenlerin önemli bir kısmı DAP Bölgesinde bulunmaktadır.

Kaynak bakımından Bölgenin en zengin olduğu madenler pomza ve perlittir. Pomza kaynakları açısından DAP Bölgesi ülke maden kaynaklarının yaklaşık yüzde 55'ine ve Bitlis ili tek başına yaklaşık yüzde 50'sine sahiptir. Türkiye'deki pomza kaynağı, dünya pomza kaynağının yaklaşık yüzde 16'sına karşılık gelmekte iken Türkiye'nin dünya üretimindeki payı yaklaşık yüzde 24'tür.

Bölgenin bir diğer zengin madeni ise kromdur. Krom madeninde ülkemizin toplam kaynağının yüzde 45'ine sahiptir. Krom ihracatının yaklaşık yüzde 50'si bölge illerinden Elazığ'dan (Guleman) sağlanmaktadır.

Grafik 52: Bölgede Madencilik ve Taş Ocaklığı İhracat ve İthalat Rakamları (ABD Doları)

Kaynak: TÜİK

2014-2018 döneminde bölgede madencilik ve taş ocaklığı sektöründe ihracat değerlerinin ithalat değerlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir.

Ülkemizin madencilik geleceği açısından, çıkarılan madenlerin herhangi bir katma değer eklenmeksizin doğrudan satışa konu edilmesinden ziyade, katma değeri yüksek madencilik ürünlerinin üretilmesine ve işlenmiş ürün kapasitesinin, ürün çeşitliliğinin ve ürün kalitesinin geliştirilmesine yönelik entegre madencilik yatırımlarının desteklenmesine önem verilmesi gerekmektedir.

Başta pomza ve krom olmak üzere bölgedeki başlıca metalik madenler, endüstriyel hammaddeler ve enerji ham maddeleri kaynaklarına ilişkin arama, araştırma ve haritalandırma çalışmalarına önem ve öncelik verilmelidir.

Bu çerçevede, güncel tutulacak envanterler sayesinde bölge madenciliğinin ekonomimize katkısının artırılması, istikrarlı bir büyümenin sağlanması ve istihdamın artırılması gibi sosyal yararların elde edilmesi için, arama ve işletme süreçleri başta olmak üzere tüm madencilik yatırımları ve faaliyetleri daha fazla teşvik edilmelidir.

Ekonomik rekabet gücü yüksek madenlerin önemli bir kısmı DAP Bölgesinde yer almasına rağmen Bölgedeki kamu yatırımları içerisinde yüzde 0,25 ile en az yatırım yapılan sektör olmuştur. Bölgede çıkarılan madenlerin katma değeri yüksek ürünler haline getirilerek pazarlanmasına ilişkin yatırımların artırılması, bölge madenciliğinin gelişimi açısından önem arz etmektedir.

6.11. Kentleşme ve Altyapı

6.11.1. Kentleşme

DAP Bölgesinin, yüksek göç veren bir bölge olması ve bölge nüfusunun kırsal alanda yoğunlaşması, kentleşme oranının ülke ortalamasına göre düşük bir seviyede kalmasına neden olmuştur. 6360 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından Erzurum, Malatya ve Van büyükşehirlerinin idari sınırlarının aynı zamanda il sınırı olarak tespit edilmesi dolayısıyla kentsel nüfus oranı yükselmiştir.

Tablo 54. Bölge İllerinde Şehirleşme Oranı

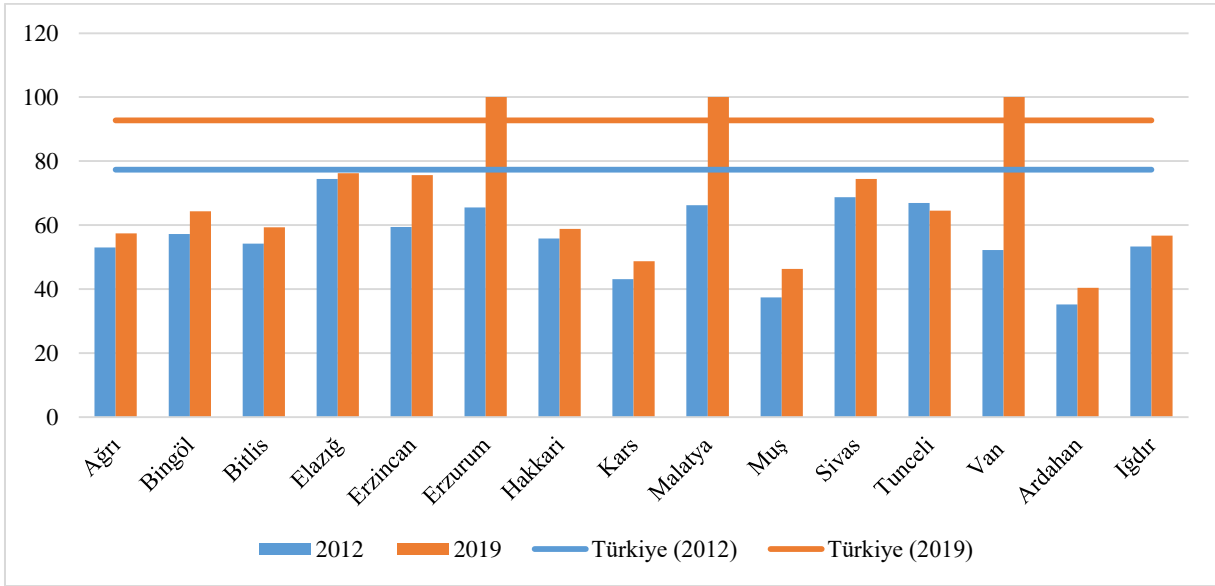
İller	İl ve İlçe Merkezi Nüfusları (kişi)		Belde ve Köy Nüfusu (kişi)		Toplam (kişi)		Şehirleşme Oranı* (%)	
	2012	2019	2012	2019	2012	2019	2012	2019
Ağrı	292.525	307.539	259.879	228.660	552.404	536.199	53	57
Ardahan	37.522	39.272	69.121	58.047	106.643	97.319	35	40
Bingöl	150.166	179.821	112.341	99.991	262.507	279.812	57	64
Bitlis	182.939	206.402	154.314	141.713	337.253	348.115	54	59
Elazığ	418.991	450.551	143.712	140.547	562.703	591.098	74	76
Erzincan	129.439	177.564	88.447	57.183	217.886	234.747	59	76
Erzurum	509.474	762.062	268.721	-	778.195	762.062	65	100
Hakkâri	156.109	165.140	123.873	115.851	279.982	280.991	56	59
İğdır	101.483	113.134	88.926	86.308	190.409	199.442	53	57
Kars	131.235	138.934	173.586	146.476	304.821	285.410	43	49
Malatya	504.793	800.165	257.573	-	762.366	800.165	66	100
Muş	154.472	189.102	258.788	219.707	413.260	408.809	37	46
Sivas	428.426	475.643	195.109	163.313	623.535	638.956	69	74
Tunceli	57.737	54.595	28.539	30.065	86.276	84.660	67	64
Van	548.717	1.136.757	503.258	-	1.051.975	1.136.757	52	100
DAP Bölgesi	3.806.040	5.198.700	2.728.199	1.489.880	6.532.227	6.686.561	58	78
Türkiye	58.448.431	77.151.280	17.178.953	6.003.717	75.627.384	83.154.997	77	93

Kaynak: TÜİK

* TÜİK verileri uyarınca hesaplanmıştır.

2012-2019 yılları arasında bölge illerinin şehirleşme oranlarının yükseldiği görülse de ülke ortalamasının altında kalmıştır. 6360 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından Erzurum, Malatya ve Van büyükşehirlerinin idari sınırlarının aynı zamanda il sınırı olarak tespit edilmesi dolayısıyla illerde şehirleşme oranları yüzde 100 olmuştur. Bu illerin ardından şehirleşme oranının en yüksek olduğu iller Elazığ, Erzincan ve Sivas olurken en düşük olduğu iller ise Kars ve Muş'tur. Bölgede yüzde 58 olan kentsel nüfus oranı 6360 sayılı Kanun ile 2019 yılı itibarıyla göre yüzde 78'e yükselmiştir.

Grafik 53. DAP Bölgesi Şehirleşme Oranı (2019, %)

Kaynak: TÜİK

Özellikle tarım sektöründeki çözümler ve kentlerde geliştirilmeye çalışılan istihdam olanakları kırdan kente göçü artırarak, kentleşme oranının yükselmesini sağlamıştır.

Bölgede kontrolsüz ve plansız kentleşmeye bağlı olarak altyapı yetersizliği ve çevre sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle tarihi, kültürel ve çevresel değerleri korumayı, toplum ihtiyaçlarını ve ortak kullanım alanlarını artırmayı amaçlayan sürdürülebilir, planlı bir kentleşme şehirlerimizi çekim merkezi haline getirecektir.

6.11.2. Ulaşım Altyapısı

Bölgenin 2013 yılında 4.008 km olan toplam bölünmüş yol uzunluğu, 2019 yılında 4.331 km'ye ulaşmıştır. Bölünmüş yol uzunluğunun artması sürüş emniyetini artırması yanı sıra, seyahat sürelerinin de kısalmasını sağlamıştır. Gelecek dönemde de bölünmüş karayolu yapımı çalışmalarının sürdürülmesi önem taşımaktadır.

Tablo 55. Bölgede Karayolu Uzunlukları

Yıllar	2013			2019		
	İl ve Devlet Yolu* (km)	Bölünmüş Yol** (km)	Köy Yolu* (km)	İl ve Devlet Yolu** (km)	Bölünmüş Yol** (km)	Köy Yolu*** (km)
Ağrı	564	301	4.205	17	357	4.740
Ardahan	384	60	2.407	385	100	2.434
Bingöl	612	155	3.856	602	214	5.405
Bitlis	661	272	2.320	698	269	2.342
Elazığ	827	346	4.570	817	299	4.577
Erzincan	843	291	4.174	855	312	4.174
Erzurum	1.689	531	6.816	1.724	577	-
Hakkâri	580	65	1.860	958	66	2.334
Iğdır	206	168	889	212	164	900

DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023)

Yıllar	2013			2019		
	İl ve Devlet Yolu* (km)	Bölünmüş Yol** (km)	Köy Yolu* (km)	İl ve Devlet Yolu** (km)	Bölünmüş Yol** (km)	Köy Yolu*** (km)
Kars	753	174	3.151	945	180	3.068
Malatya	1.104	313	6.601	1.173	385	-
Muş	617	107	2.696	690	104	2.792
Sivas	2.086	713	7.964	2.444	740	7.380
Tunceli	629	42	3.336	632	39	3.340
Van	1.124	471	5.758	1.135	527	-
DAP	12.679	4.008	60.603	13.287	4.331	43.485
Türkiye	63.496	23.051	323.043	65.174	26.642	182.500
DAP/TR (%)	19,97	17,39	18,76	20,39	16,26	23,9

*Kaynak: * TÜİK ** Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı *** KÖYDES verileri*

Not: Erzurum, Malatya ve Van illerinin büyükşehir statüsünden dolayı 2013 yılından itibaren köy yolu verileri verilmemektedir.

Bölgede bölünmüş karayolu uzunluğu en fazla olan il 739 km ile Sivas, en az olan il 38 km ile Tunceli'dir.

Karayolu ulaşımında önemli olan bir diğer husus karayolu ağının niteliğidir. Bölgede mevcut yolların yüzde 87,9 asfalt, yüzde 7,3'ü geçit vermez, yüzde 2,6'sı stabilize, yüzde 1,7'si toprak, yüzde 0,6'sı parke yollardan oluşmaktadır.

Ülke genelindeki stabilize ve toprak yolların önemli bir kısmının bölgede yer alması ilçe ve köy yollarının iyileştirilmesi ve kalite standartlarının artırılması gerekliliğini göstermektedir.

Bölgede demiryolu ile ulaşım Ağrı, Hakkâri ve Iğdır illeri dışındaki illerde sağlanabilmektedir. Bu illere giden toplam hat uzunluğu 2013 yılında 2.062 km iken bu rakam 2019 yılında 2.366'ya çıkmıştır. Bu sayı, Türkiye'deki toplam konvansiyonel hatların yüzde 20,5'ini oluşturmaktadır. Yapımı devam etmekte olan 400 km'lik "Ankara-Sivas Yüksek Hızlı Tren Projesi" nin ise 2020 yılı içerisinde işletmeye alınarak açılması planlanmaktadır.

Tablo 56. Bölgede Demiryolu Hat Uzunlukları, Yolcu Sayısı ve Taşınan Yük Miktarı

İller	Konvansiyonel Hatlar (km)		Yolcu Taşıma* (kişi)		Yük Taşıma* (ton)	
	2013	2019	2013	2019	2013	2019
Ağrı	-	-	-	-	-	-
Ardahan	-	13	-	-	-	-
Bingöl	96	105	21.422	27.140	150.174	1.226.283
Bitlis	53	63	3.172	32.013	117.002	59.330
Elazığ	288	314	108.605	196.599	1.121.434	2.216.961
Erzincan	226	258	362.128	281.385	324.045	656.456
Erzurum	211	246	171.836	142.284	254.994	220.918
Hakkâri	-	-	-	-	-	-
Iğdır	-	-	-	-	-	-
Kars	172	258	186.577	304.320	391.829	56.917
Malatya	238	259	255.821	310.774	1.711.331	1.574.147
Muş	86	95	7.214	15.749	77.706	91.862
Sivas	570	618	596.502	371.165	3.593.053	1.364.671

DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023)

İller	Konvansiyonel Hatlar (km)		Yolcu Taşıma* (kişi)		Yük Taşıma* (ton)	
	2013	2019	2013	2019	2013	2019
Tunceli	5	6	128	6.674	-	-
Van	117	131	8.916	-	188.489	337.372
DAP Bölgesi	2.062	2.366	1.722.321	1.688.103	7.930.057	7.804.917
Türkiye	9.718	11.590	41.781.676	51.569.528	51.481.392	56.035.931

Kaynak: TCDD Genel Müdürlüğü

* Gelen ve giden yolcu verileri ile gelen ve giden yük verileri toplamını göstermektedir.

2007 yılında temeli atılan Türkiye – Gürcistan – Azerbaycan (Kars-Tiflis-Bakü) bir diğer adıyla İpek Demiryolu Projesi 2017 yılında açılmıştır. Proje ile Avrupa'dan Çin'e kadar demiryolu ile kesintisiz yük taşınması sağlanacak ve böylece Avrupa ile Orta Asya arasındaki yük taşımacılığının bir kısmı demiryolu ile yapılacaktır.

Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Hattı Projesi'nin yanı sıra taşımacılık açısından bölge illerinin limanlara demiryolları vasıtasıyla erişiminin iyileştirilmesi başta madencilik olmak üzere bölge sanayisinin gelişimine olumlu katkıları olacaktır.

Tablo 57. Havayolu Yolcu Sayısı, Taşınan Yük Miktarı ve Uçak Trafik Sayısı

İller	Yolcu Sayısı (kişi)		Bagaj+Kargo+Posta (Yük miktarı, ton)		Uçak Trafik Sayısı	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Ağrı	181.921	326.720	1.784	2.883	1.576	2.408
Ardahan	-	-	-	-	7.296	-
Bingöl	29.443	225.477	297	1.966	300	1.648
Bitlis	-	-	-	-	-	-
Elazığ	837.355	1.039.178	8.252	9.092	6.808	6.971
Erzincan	281.502	500.627	2.779	3.858	2.609	3.657
Erzurum	876.121	1.334.796	8.293	9.674	7.296	9.498
Hakkâri	-	190.666	-	1.839	-	1.658
İğdir	216.715	289.251	2.419	3.017	1.730	2.136
Kars	430.175	577.562	4.565	5.149	3.657	4.059
Malatya	639.807	871.515	6.347	7.148	7.140	6.645
Muş	268.154	459.863	2.731	3.975	2.175	3.042
Sivas	338.730	581.367	3.295	4.667	2.965	4.220
Tunceli	-	-	-	-	-	-
Van	1.124.740	1.547.838	10.203	12.535	9.504	14.396
DAP Bölgesi	5.224.663	7.944.860	50.965	65.803	53.056	60.338
Türkiye	149.430.421	210.498.164	2.595.317	3.855.231	1.223.795	1.544.169

Kaynak: DHMİ Genel Müdürlüğü

Bölgede Ardahan, Bitlis ve Tunceli dışında tüm illerde havaalanı bulunmaktadır. Tamamlanan havaalanlarıyla birlikte 2013 yılında yaklaşık 53.056 olan uçak trafiği sayısı, 2018 yılında 60.338'e yükselmiştir. Benzer şekilde aynı dönemde taşınan yolcu sayısı 5,2 milyon kişiden 7,9 milyon kişiye yükselmiştir. Bu durum, bölgenin erişilebilirliğinin arttığını gösteren önemli bir veridir.

Bölgede havayolu ulaşımı önemli oranda gelişme kaydetmekle birlikte, mevcut havaalanlarının fiziksel altyapısında birtakım iyileştirmeler yapılarak daha kaliteli hizmet verilmesi sağlanabilecektir. Özellikle turizm açısından önemli çekim merkezi olan kentlere erişimin kolaylaştırılması için tesis ve pistlerde kapasite artırımı, karayolu ile ulaşım kolaylıklarının sağlanması gibi konularda çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Bölgenin sahip olduğu diğer bir ulaşım türü ise su yolu ulaşımıdır. Bölgede su yolu ulaşımı Van Gölü, Keban Baraj Gölü ve Karakaya Baraj Gölü üzerinde yapılmaktadır. Keban Baraj Gölü üzerinde Elazığ - Pertek, Elazığ - Çemişgezek, Elazığ - Ağın ve Karakaya Baraj Gölü üzerinde Elazığ (Baskil) – Malatya (Battalgazi) arasında feribot seferleri yapılmaktadır. Ayrıca, Tatvan - Van arasında 2018 yılında 509 adet sefer ile 319.445 ton yük ve 760 yolcu taşınmıştır. Bu bakımdan Bölgede su yolu potansiyelinin kullanılmasına yönelik projelerin artırılması gerekmektedir.

Bölgenin ulaşım altyapısının güçlendirilmesi; turizm değerlerine, hammadde kaynaklarına ve pazarlara olan erişimi artıracak ve bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesine katkı sağlayacaktır.

6.11.3. Bilişim Altyapısı

DAP Bölgesi genel olarak bilişim sistemleri altyapısı ve iletişim araçları kullanıma oranı açısından Türkiye ortalamasının altındadır. 2013-2018 döneminde bölgede sabit geniş bant internet abone yoğunluğu yüzde 4,5'ten 7,7'ye, mobil geniş bant abone yoğunluğu ise ciddi bir artış kaydederek yüzde 24,5'ten 60,5'e yükselmiştir. Benzer şekilde fiber optik kablo uzunluğu 2018 yılına gelindiğinde 41.436 km'ye ulaşmıştır.

Tablo 58. Bilişim Altyapısı Göstergeleri

İller	Sabit Genişbant Abone Yoğunluğu (%)		Mobil Genişbant Abone Yoğunluğu (%)		Fiber Optik Kablo Uzunluğu (km)	
	2013	2018	2013	2018	2013	2018
Ağrı	2,1	3,4	23,8	68,5	1.996	2.752
Ardahan	5,3	8,2	27,6	76,0	889	1.123
Bingöl	3,3	6,1	25,9	61,0	1.069	1.740
Bitlis	3,1	5,2	21,8	51,5	1.883	1.637
Elazığ	6,5	10,4	29,1	63,5	2.294	3.730
Erzincan	7,6	12,6	28,5	61,3	2.344	3.008
Erzurum	5,9	9,8	26,8	62,0	4.852	6.203
Hakkâri	2,9	4,4	20,9	61,6	935	1.481
Iğdır	4,3	7,1	23,4	57,3	752	1.068
Kars	4,3	6,9	23,1	57,8	1.391	2.580
Malatya	6,5	11,6	25,2	64,7	2.842	4.264
Muş	2,0	3,6	18,0	50,2	821	1.232
Sivas	6,8	12,0	28,7	64,5	4.244	5.365
Tunceli	7,7	10,7	27,2	55,5	871	1.190
Van	2,3	4,3	20,8	55,0	2.706	4.064
DAP Bölgesi	4,5	7,7	24,5	60,5	29.890	41.436
Türkiye	10,9	16,3	31,5	74,5	227.413	355.028

Kaynak: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu

Bölge insanının bilgiye erişiminin kolaylaştırılması ve iletişim araçlarını kullanma oranının artırılması için altyapı eksikliklerinin tamamlanması ve kalitesinin artırılması gerekmektedir.

6.11.4. İçme Suyu, Atık Su ve Katı Atık

2018 yılı TÜİK verilerine göre Bölgedeki belediyelerden içme ve kullanma suyu hizmeti alan nüfusun, toplam belediye nüfusuna oranı yüzde 97'dir. Bölge illerine yıllık 319,8 milyon m³ su dağıtımı yapılmaktadır. Bu rakam Türkiye'de dağıtımı yapılan su miktarının yaklaşık yüzde 7,9'unu oluşturmaktadır. Bölgede su tüketiminin az olmasının temel nedeni nüfusun diğer bölgelere göre az olması ve sanayi sektörünün gelişmemiş olmasıdır.

Bölgede Ağrı (3 adet), Bitlis, Elazığ, Erzurum (3 adet), Kars (2 adet), Sivas (5 adet) ve Van (2 adet) illerinde olmak üzere toplam 18 adet içme ve kullanma suyu arıtma tesisi bulunmaktadır. Bu tesislerin toplam kapasitesi 194.109 m³/yıl ve toplam arıtılan su miktarı ise 123.987 bin m³/yıldır. Bölgede içme suyu arıtma tesisi olmayan illerde ihtiyaç tespitinin yapılması, mevcut tesislerin ise tam kapasiteyle arıtım yapabilmesini sağlayacak yatırımların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Tablo 59. İçme/Kullanma Suyu Şebekesi ve Arıtma Tesisleri Durumu (2018)

İller	İçme Ve Kullanma Suyu Şebekesi İle Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)	İçme Ve Kullanma Suyu Arıtma Tesisi İle Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)	Belediyelerde Kişi Başına Çekilen Günlük Su Miktarı (Litre/Kişi-Gün)	Belediyelerde İçme Ve Kullanma Suyu Şebekesi İçin Çekilen Yeraltı Suyunun Toplam Çekilen Su Miktarı İçindeki Oranı (%)
Ağrı	95	57	260	50
Ardahan	99	-	382	100
Bingöl	97	-	231	100
Bitlis	100	1	349	99
Elazığ	99	1	292	99
Erzincan	100	1	238	100
Erzurum	100	60	345	41
Hakkâri	92	-	117	100
İğdır	92	-	130	100
Kars	98	41	461	54
Malatya	100	-	326	100
Muş	97	-	328	100
Sivas	100	50	283	59
Tunceli	98	-	279	100
Van	99	17	212	100
Türkiye	99	60	224	46

Kaynak: TÜİK

Bölgede içme ve kullanma suyu ihtiyacı genellikle yer altı sularından karşılanmaktadır. Bölgedeki arıtma tesisi hizmeti verilen nüfusun oranı Türkiye ortalamasının çok altındadır.

Tablo 60. Belediye Atık Su İstatistikleri (2018)

İller	Kanalizasyon Şebekesi İle Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı (%)	Belediyelerde Kişi Başı Günlük Atık Su Miktarı (Litre/Kişi-Gün)	Belediyelerde Kanalizasyon Şebekesinden Deşarj Edilen Atık Su Miktarı (1000 M3/Yıl)	Belediyeler Tarafından Arıtılan Atık Su Miktarı (1000 M3/Yıl)	Atık Su Arıtma Tesisi İle Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Belediye Nüfusu İçindeki Payı (%)	Belediyelerdeki Toplam Atık Su Arıtma Tesisi Sayısı
Ağrı	88	127	12.803	-	88	-
Ardahan	86	154	2.006	156	86	1
Bingöl	98	131	8.268	6.398	98	2
Bitlis	93	181	13.975	5.453	93	4
Elazığ	97	232	38.640	25.970	97	2
Erzincan	95	187	11.912	9.419	95	7
Erzurum	80	141	31.620	30.703	80	7
Hakkâri	31	158	3.172	-	31	-
İğdır	90	67	2.766	-	90	-
Kars	95	181	8.804	1.024	95	1
Malatya	88	184	47.071	46.797	88	7
Muş	82	166	11.252	-	82	-
Sivas	98	207	36.053	28.181	98	13
Tunceli	92	189	3.678	2.471	92	1
Van	68	167	46.462	31.225	68	5
Türkiye	91	188	4.795.130	4.236.419	79	991

Kaynak: TÜİK

DAP illerine bakıldığında belediyelerdeki toplam atık su tesisi sayısının 50 olduğu ve bu sayının Türkiye'deki toplam tesis sayısının yüzde 5'ini oluşturduğu görülmektedir. Bölge illerinde belediye tarafından en çok Malatya'da atık su arıtılırken; Ağrı, Hakkâri, İğdır ve Muş illerinde tesis eksikliği dikkat çekmektedir. 2018 yılı verilerine göre bölgede kanalizasyon hizmeti alan nüfusun, toplam belediye nüfusuna oranı yüzde 85'dir. Kanalizasyon ve atık su arıtma tesisi hizmeti alan nüfusun, toplam belediye nüfusuna oranının yükseltilerek ülke ortalamasına yaklaştırılması gerekmektedir.

Tablo 61. Belediye Katı Atık İstatistikleri (2018)

İller	Kişi Başı Ortalama Belediye Katı Atık Miktarı (Kg/kişi-gün)	Katı Atık Hizmeti Verilen Nüfusun Toplam Nüfus İçinde Oranı (%)	Katı Atık Hizmeti Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçinde Oranı (%)	Toplanan Katı Atık Miktarı (bin ton)	Çöp Depolama Sahalarında Bertaraf Edilen Belediye Katı Atık Miktarı (bin ton)	Diğer Bertaraf (Çöp Depolama Sahası ve Yakma Tesisi Hariç) (bin ton)
Ağrı	1,42	57	98	158.742	150.553	8.189
Ardahan	1,70	41	98	25.358	25.350	8
Bingöl	0,82	62	98	52.215	5.015	47.200
Bitlis	0,76	65	100	63.258	24.878	38.380
Elazığ	0,97	78	99	164.985	41.387	123.598
Erzincan	1,42	78	100	95.309	15.835	79.189
Erzurum	0,85	88	88	209.400	63.234	141.186
Hakkâri	0,77	62	100	50.128	50.128	-
Iğdır	1,21	64	100	55.362	13.662	41.700
Kars	1,69	49	100	86.295	86.295	-
Malatya	0,94	99	99	270.530	53.842	216.688
Muş	0,85	55	99	69.638	54.757	14.881
Sivas	1,09	75	100	193.399	59.348	134.051
Tunceli	1,14	64	97	23.437	23.137	300
Van	1,30	100	100	530.543	457.644	72.899
Türkiye	1,16	93	99	32.209	32.014	195

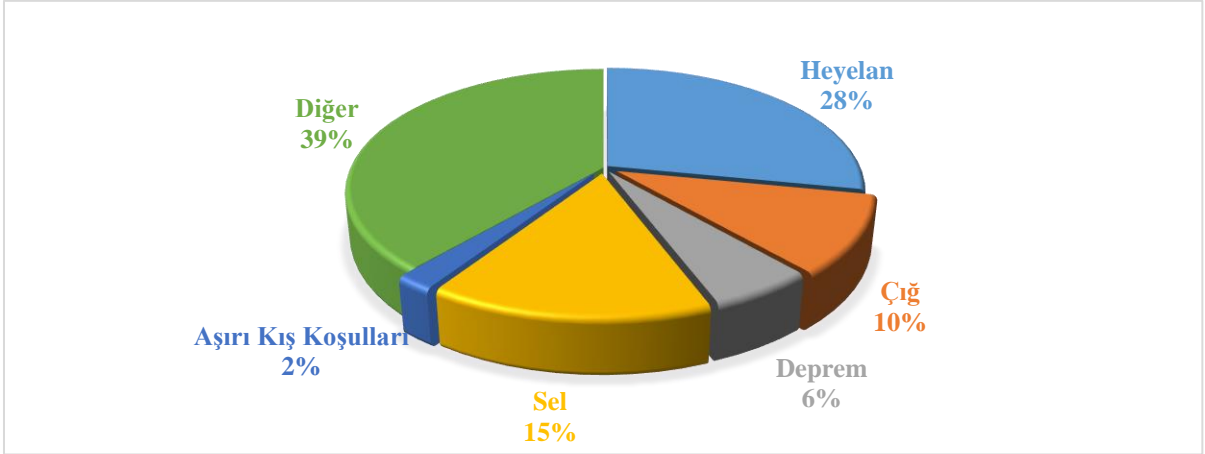
Kaynak: TÜİK

DAP illerinde toplanan katı atık miktarlarına bakıldığında bunun 1.125 bin tonunun çöp depolama sahalarında bertaraf edildiği görülürken; 918 bin tonunun düzenli depolama ile depolandığı görülmektedir. Katı atık hizmeti verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı, Türkiye ortalamasına yaklaşmış görünüyorken; bunun toplam nüfus içindeki oranı Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Katı atık düzenli depolama tesisi projeleri ile bölgede katı atıkların vahşi depolanmasının önüne geçilerek hem yeraltı sularının kirlenmesinin önlenmesi hem de sağlıklı ve temiz alanların oluşturulması önem arz etmektedir.

6.11.5. Afet Durumu

DAP Bölgesi, farklı afet türlerinin görüldüğü ve bu afetlerin yoğun yaşandığı bölgelerden biridir. Özellikle bölge illerinden Bingöl, Bitlis, Elazığ, Malatya, Erzincan, Erzurum, Hakkâri ve Muş illeri yüksek derecede tehlikeli deprem bölgesi olan Doğu Anadolu Fay Hattı kuşağında yer almaktadır.

Grafik 54. Bölgede Öne Çıkan Afet Türlerine İlişkin Dağılım

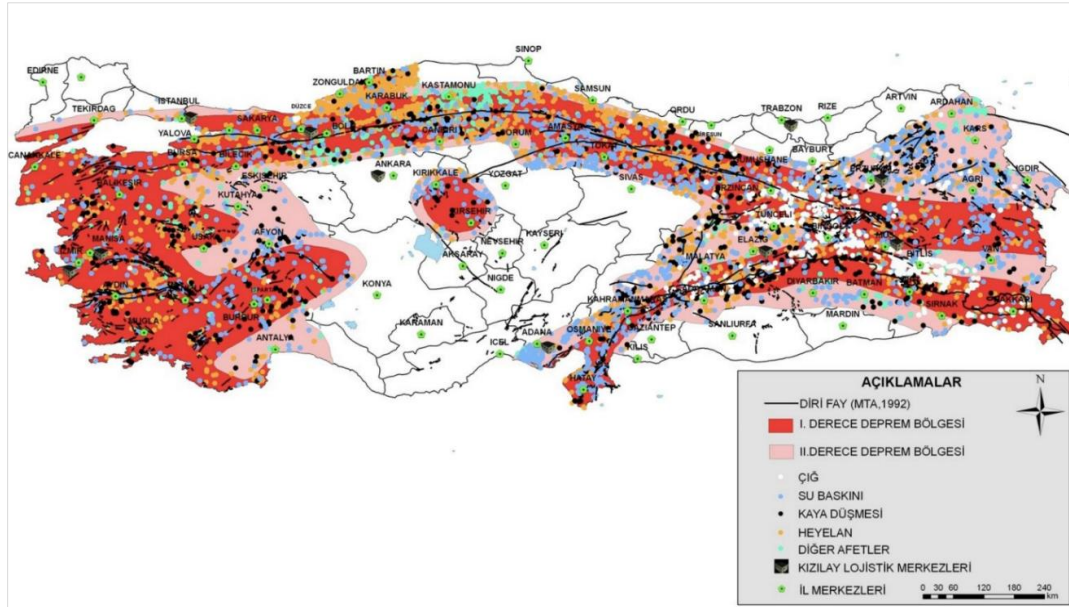

Kaynak: <https://tabb-analiz.afad.gov.tr/Genel/Raporlar.aspx>, (31.12.2019)

AFAD Türkiye Afet Bilgi Bankası verilerine göre, bölgede öne çıkan afet türlerine bakıldığında sırasıyla yüzde 28 heyelan, yüzde 15 sel, yüzde 10 çığ, yüzde 6 deprem ve yüzde 2 aşırı kış koşulları olarak gözlemlenmiştir. Diğer kategorisinde yer alan afet türleri kentsel yangın, fırtına, vb. türleridir.

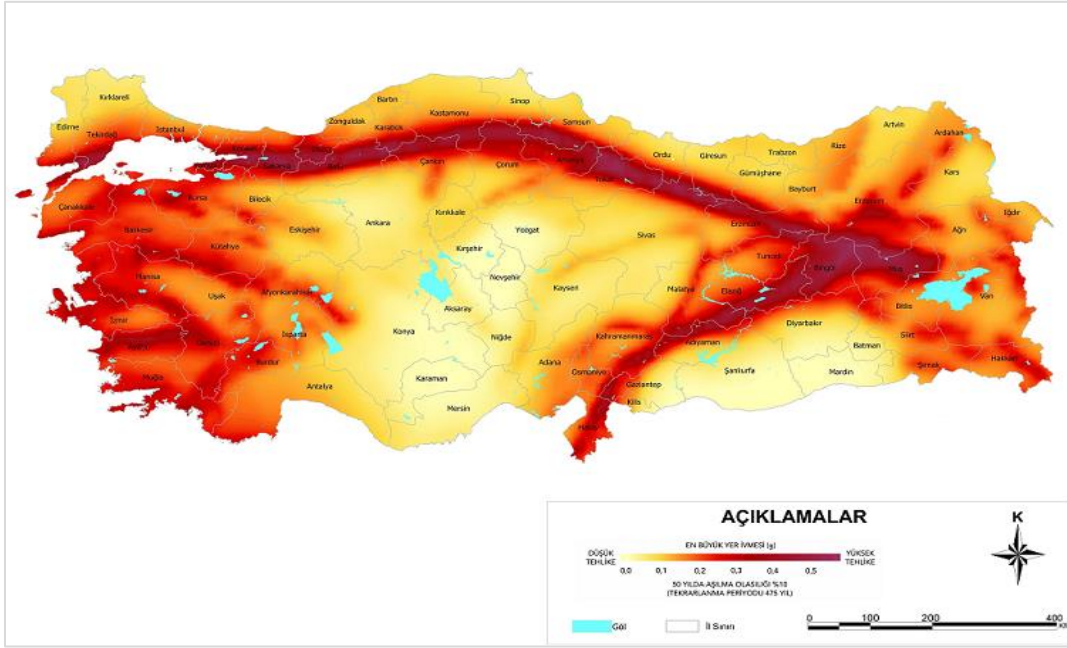
Bölgede özellikle depreme karşı dayanıksız yapı stokunun dönüştürülmesi yönünde çalışmalar teşvik edilmelidir. Kent merkezlerinde meydana gelebilecek sel tehlikesine karşı drenaj altyapıları güçlendirilmeli, taşkın riski bulunan alanlarda dere ıslahı ve taşkın önleme setleri yapılmalıdır.

Harita 2. Türkiye Afet Haritası

Kaynak: AFAD

Harita 3. Türkiye Deprem Tehlike Haritası

Kaynak: AFAD

7. İL BAZINDA ÖNE ÇIKAN SEKTÖRLER

DAP Bölgesi illerinde mevcut ve potansiyel vadeden sektörler bölge illerinin görev alanlarında olan kalkınma ajansları çalışma grubunun da katkılarıyla oluşturulmuştur.

DAP Bölgesi illerinde ortak eğilimin tarım ve turizm sektörleri yönünde olduğu görülmektedir. Bazı illerde sanayi sektörü de ön plana çıkmaktadır. Fakat alt sektörler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, büyükbaş hayvancılık kuzeydoğu illerinde öne çıkarken küçükbaş hayvancılık iklimin nispeten yumuşak olduğu bölgelerde daha etkindir. Bitkisel üretim bazında büyük mera ve çayırılara sahip alanların olduğu illerde yem bitkileri üretimi ön planda iken iklimin daha yumuşak ve yeryüzü şekillerinin (dağ, göl, ova, vb.) daha çeşitli olduğu illerde meyve ve sebze üretim potansiyeli daha yüksektir. Benzer şekilde inanç ve kültür turizmi alt sektörünün hemen hemen her ilde potansiyeli belirli bir seviyede iken kış turizmi alt sektörü ise Kars-Erzurum-Erzincan koridorunda daha çok öne çıkmıştır.

Sanayi sektörünün ise Elazığ, Malatya, Sivas ve Van illerinde diğer illere nazaran daha ağırlıkta olduğu görülmektedir. Fakat alt sektörler çeşitlilik arz etmektedir. Tarıma ve madencilğe dayalı sanayi potansiyeli daha baskın olmakla beraber bölgede var olan genç işgücü ve teşvik avantajları sayesinde tekstil ve hazır giyim alt sektörü de bölgede gelişim sağlayabilecek önemli sanayi sektörleri arasında yer almıştır.

Ağrı'da çayır ve meraların geniş alanlar kaplaması sebebiyle meraya dayalı hayvancılık yoğun bir şekilde yapılmaktadır. İklimin de elverişli olmasıyla yem bitkisi üretimi hayvancılıkla beraber gelişmiştir. İlin büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığının yüksek olması ve hayvancılığın ilde önde gelen sektör olması biyogaz, deri ve deri ürünleri imalatı yatırımları için hammadde potansiyeli barındırmaktadır. İlde "Tekstilkent Projesi" kapsamında tamamı 4 etap olmak üzere tekstil alanında faaliyet gösteren firmalara altyapı imkânları sağlanmasıyla hâlihazırda 4 adet firma ihracat odaklı üretim yapmaktadır. İl genelinde yer alan mineralli su, pomza ve perlit varlığı ile Diyadin ilçesindeki mermer üretim yapılacak sektörler için potansiyel barındırmaktadır.

Ardahan, geniş meraları ve hayvancılık için uygun iklimi ile büyükbaş hayvancılık, arıcılık ve kaz yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı bir ildir. Arıcılık ve kazcılık aile işletmeciliği seviyesinde yapılmaktadır. İlde tarım, hayvancılık için girdi olan yem bitkilerinin üretilmesi amacıyla yapılmaktadır. Hammadde kaynaklarına bağlı olarak süt ürünleri ve orman ürünleri üretimi ve mobilyacılık sektörü gelişmiştir. Özellikle Ardahan kaşarının ve balının ülke genelinde oldukça meşhur olmasıyla üretim gelişme kaydetmektedir. Ardahan'ın kış, doğa ve kültür turizmi potansiyeli oldukça yüksektir. Ardahan, Yalnızçam Kayak Merkezi, Posof Doğal Hayatı Koruma Sahası, Akçakale Adası, Çıldır ve Aktaş Gölleri, 55 adet çeşitli büyüklükte kale ve kuleleri ile çok çeşitli tarihi ve doğal güzelliklere sahiptir. Bu sebeple il, doğa ve kış turizmi için yüksek potansiyel barındırmaktadır.

Bingöl'ün sahip olduğu doğal güzellikleri, yer altı kaynakları, mera hayvancılığına uygun sahaları, hayvancılık sektöründe yetişmiş insan gücü ve coğrafi konumu ilin kalkınmada öne çıkan unsurlarıdır. İlde tarım, tekstil, inşaat malzemeleri, madencilik, enerji, turizm ve imalat sanayi sektörleri yatırım fırsatları sunan temel sektörler olarak ön plana çıkmaktadır. Tarım alanlarının büyük kısmında tarla bitkileri yetiştirilmektedir. İlde özel sektör tarafından,

süt ve süt ürünleri üretimine yönelik yapılan entegre tesis yatırımlarına da bağlı olarak son yıllarda kurulan entegre damızlık sığırcılık yetiştiriciliği tesisleri ve kooperatif süt sığırcılığı projelerinin artması ile beraber süt üretiminin artması beklenmektedir. Bu yatırımla beraber yem bitkileri üretimi ve buna bağlı sanayinin de gelişmesi öngörülmektedir. İlde bal üretimi kırsal alanda önemli geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Hesarek Kayak merkezi, 4-5 ay süren kayak sezonu ile Türkiye'nin en uzun kayak sezonuna sahip olan kayak merkezlerinden biri konumundadır. Termal turizm ile birleştiğinde kış turizmi de ilde yüksek potansiyele sahiptir.

Bitlis, bitki varlığının uygun olduğu Merkez, Hizan ve Mutki ilçeleri başta olmak üzere arıcılığın yoğun olarak yapıldığı bir ildir. Hem iklim hem de toprak yapısının uygun olması sebebiyle meyve sebze üretiminde gittikçe cazibesini artıran il özellikle turfanda sebze ve meyve üretiminde ciddi bir artış göstermektedir. Bitlis jeotermal enerji kaynağı potansiyeli yüksek olan bir il konumundadır. Nemrut ve Süphan dağlarının volkanik özellikte olmaları sebebiyle birçok noktada sıcak su çıkışları doğal yollardan olmaktadır. Termal su varlığı seracılık ve termal turizm faaliyetlerine olanak sağlamaktadır. Türkiye pomza rezervinin yüzde 50'den fazlasının Bitlis'te olduğu bilinmektedir. İlde pomza ve perlitin katma değerli bir ürüne dönüştürülmesi ile madencilğe dayalı sanayinin gelişme potansiyeli bulunmaktadır. İl, Van Gölü'nde uzun bir kıyı şeridine sahiptir. Ahlat ve diğer ilçelerdeki mimari, tarihi ve kültürel yapıtlar, Nemrut Dağı'nın doğal ve rekreatif değerleri, Van Gölü kıyılarının kıyı turizmi olanakları ildeki başlıca çekici unsurlardır. Bu unsurlar özellikle ilin kültür turizmi potansiyelini artırmaktadır.

Elazığ ilinin ekonomik yapısı imalat, tarım, yer altı kaynakları, sanayi ve ticarete dayalıdır. Madencilğe bağlı (metal) sanayisinin ildeki payı oldukça yüksektir. Bunun yanı sıra il, su ürünleri, gıda ürünleri ve içecek imalatı, tekstil ve mobilya gibi çeşitli sektörlerde de faaliyet göstermektedir. Yeraltı kaynakları bakımından zengin sayılabilecek olan ilde çıkarılan madenlerin başlıcaları; mermer, bakır, krom, florid, bakırlı prit, çinko, kurşun, manganez, molibden, demir ve volframdır. Türkiye'de bulunan iki ferrokrom tesisinden biri Alacakaya (Guleman)'da yer almaktadır. İl genelinde aktif 22 adet krom sahası bulunmaktadır. Elazığ Türkiye mermer rezervinin yüzde 8'ine sahiptir. Elazığ'da üretilen mermerin yüzde 90'ı blok olarak başta Irak ve Çin olmak üzere ABD ve Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir. Bu açıdan mermerin işlenmesi konusu yatırımcılar için potansiyeli yüksek bir alandır. İlde tarım arazilerinin büyük kısmında tarla bitkileri yetiştirilmesine karşın sulanabilir arazi miktarlarının (Kuzova Sulama Projesi) artması neticesinde sanayi tipi sebze yetiştiriciliği cazibe kazanmaktadır. Komşu il Bingöl'de süt ve süt ürünlerine yönelik yapılan entegre tesisin faaliyete geçmesi ile birlikte çok sayıda süt sığırcılığı yatırımının hayata geçmesi öngörülmektedir. Barındırdığı baraj gölleri, doğal göller ve akarsularla ülkenin en zengin su potansiyeline sahip ilde alabalık üretimi önde olmak üzere su ürünleri sektöründe hem yetiştiricilik, hem de avcılık yoluyla ciddi bir üretim yapılmaktadır. Tarihi Harput Şehri, Sivrice Hazar Gölü, Hazarbaba Kayak Merkezi, Karakoçan Golan Kaplıcası, Keban Barajı ve Gölü gibi birçok tarihi ve doğal değer ve birçok evliya türbesi sayesinde ilde kültür ve inanç turizmi öne çıkmaktadır.

Erzincan'da temel gelişim eksenlerinin tarım, tarıma ve diğer tabii kaynaklara dayalı imalat sanayi ve enerji sektörleri, doğa, spor ve kültür öğeleri başta olmak üzere turizm

eksenlerinin olduğu görülmektedir. Son dönemdeki tekstil firmalarının Erzincan OSB’de yaptıkları yatırımlar ve diğer yatırım talepleri de değerlendirildiğinde tekstil imalatı sektörünün de Erzincan için önemli sektörler arasında yer alacağı değerlendirilmektedir. Meyve sebzenin işlenmesine yönelik gıda imalatı yatırımları bulunmakla birlikte hem birincil tarım ürünleri üretiminde hem de ikincil tarım ürünleri üretiminde artış yönünde gelişmeler yaşanmaktadır. Türkiye’nin doğusunda en etkin çalışan soğuk süt zinciri Erzincan’da bulunmaktadır. Et ve Süt Kurumu’nun Türkiye’deki tek tavuk kombinası Erzincan’da yer almaktadır. Bu kombina son yıllarda Erzincan ve çevresinde besi tavukçuluğunda önemli bir artış yaşanmasını tetiklemiştir. Erzincan’ın bir diğer önemli gelişim eksenini olan turizm sektörü, tarih ve doğa turizmi olarak kendini gösterirken doğa turizmi konusunda doğa sporları önemli bir yer tutmaktadır.

Erzurum ili için gelişme eksenleri olarak tarım, hayvancılık ve turizm sektörleri öne çıkmaktadır. Tarım sektöründe tarıma dayalı sanayi alt başlığında gıda ürünlerinin imalatı (et ve süt ürünleri, un ve yem sanayi, arıcılık) öne çıkmaktadır. Erzurum ili, Türkiye iller sıralamasında büyükbaş hayvan sayısı bakımından ikinci, büyükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarı bakımından ise üst sıralarda yer almaktadır. Erzurum, iklimi, doğal yapısı ve gelişen altyapısı nedeniyle başta kış turizmi olmak üzere kültür ve inanç turizmi, yüksek irtifa kamp turizmi, doğa, macera, eko-agro, sağlık ve kongre turizmi gibi alanlarda çok ciddi bir potansiyel barındırmaktadır. Erzurum, sağlık altyapısı bakımından oldukça ileri bir durumdadır. Şehir hastanesinin faaliyete başlamasıyla il ve ülke dışından gelecek ziyaretçilerde gözle görülüş bir artış ve sağlık turizmine katkı yapması beklenmektedir. İlde kış turizminin yanı sıra Tortum Gölü, Tortum Şelalesi, Narman Peri Bacaları, Çoruh Nehri, Uzundere Sakin Şehir gibi doğal güzelliklerle doğa turizmi de önemli potansiyel barındırmaktadır. İlde tekstil/hazır giyim gibi emek yoğun sektörlerle yapılacak yatırımla birlikte, yatırım teşvik sisteminde sağlanan cazip altıncı bölge destekleri sonrası tekstil/hazır giyim sektörünün de kısa vadede ilin üretim, istihdam ve ihracat potansiyeline ciddi katkılar sunan başat sektörlerden birisi haline geleceği değerlendirilmektedir.

Hakkâri’de iklim, arazi ve kültürel alışkanlıklar bakımından en önemli ekonomik faaliyet meyveciliktir. Hakkâri hem doğal nitelik hem de elde edilen ürün miktarı bakımından Türkiye’deki en önemli arıcılık bölgelerindedir. Coğrafi şartlar ve bitki varlığı arıcılık faaliyetlerine çok elverişlidir. Madencilik alanında mevcut tesislerden elde edilen çinko ve kurşun ham olarak ihraç edilmektedir. Kış ve doğa turizmi potansiyellerini barındıran il, kayak tesisi ve otel yatırımları ile hem yakın bir mesafede bulunan İran ve Irak’ın belli şehirlerinde ilgili gruplara ulaşmak, hem de iç turizmde alternatif oluşturmak adına turizm açısından cazip bir merkeze dönüştürülebilir. Çok sayıda İranlı turistinin yakın zamanda bölgeye seyahat etmeye başlamasıyla İran sınırına 40 km mesafede bulunan Yüksekova ilçesine yapılacak uygun alışveriş ve eğlenme-dinlenme mekânları ilçeyi günübirlik ziyaretler bakımından çok cazip hale getirebilir.

Iğdır’ın başlıca geçim kaynağı tarım sektörüdür. Sektörün yapısına bakıldığında hububat, yem bitkileri, meyve-sebze üretimi ile hayvancılık ve arıcılık faaliyetleri öne çıkmaktadır. Son dönemde seracılık, örtü altı üretimi ve kanatlı hayvancılık faaliyetleri de gerçekleştirilmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi’nde mikro klima özelliği gösteren, çevresindeki illere göre yaklaşık 800 metre aşağıda bulunması ve verimli sulanabilir ovaları sayesinde

meyve-sebze üretimi yaygındır. Iğdır kayısı yaş olarak Rusya'ya votka ve kompot (rus tatlısı) yapımında kullanılmak üzere genellikle Trabzon üzerinden ihraç edilmektedir. Mera alanları geniş olmasına karşın ilde mera hayvancılığından ziyade çiftlik hayvancılığının yaygınlaştığı görülmektedir. İl, ışınım değeri ve ortalama güneşlenme süresi dikkate alındığında güneş enerjisi yatırımları için de uygun bir ildir.

Kars ilinin gelişme eksenleri olarak turizm, hizmet, tarım ve hayvancılık sektörleri ön plana çıkmaktadır. 2017 yılında tamamlanan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ile Londra'dan Pekin'e uzanacak İpek Demiryolu ile Çin'de gerçekleştirilen üretimin tüketim merkezi olan Avrupa'ya taşınması hedeflenmektedir. Bu durum, Kars'ın da içinde bulunduğu Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan ticaret ve lojistik köprüsü haline gelmesine olanak verecektir. İldeki en önemli sektör durumunda olan tarım ve hayvancılığın başlıca alt dalları peynir üretimi, et ürünleri (şarküteri), kaz yetiştiriciliği, arıcılık, damızlık sığır yetiştiriciliği ve süt sığırcılığıdır. İlde süt ve süt ürünleri imalatı irili ufaklı birçok mandıra tarafından yapılmaktadır. İl sanayisinin önemli kısmını oluşturan bu işletmeler mevsimsel olarak çalışmaktadır. Kars geniş meraları ve yazın uygun olan ikliminin yanı sıra Kafkas Arı Irkının da doğal yaşam alanıdır. Kars balının coğrafi işaret alması ile markalaşma yolunda önemli bir adım atılmıştır. İlde, geçimlik düzeyde yapılan kaz yetiştiriciliğinin önemli bir pazar olanağı bulunmaktadır. Son yıllarda, Doğu Ekspresi'nin de etkisi ile şehre kültür turizmi için gelen turist sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Sarıkamış Kayak Merkezi ve çevresindeki otellerin kapasitelerini geliştirmeye yönelik çalışmalar ise kayak turizmi için gelen turist sayısında artışa neden olmuştur. Diğer yandan önümüzdeki yıllarda faaliyete geçecek olan Bakü-Tiflis-Kars hızlı tren hattı ile hem yerli hem de yabancı turistlerin ilgi göstermesi ve büyük bir turizm hareketliliğinin yaşanması beklenmektedir.

Malatya tarımdan gıdaya, tekstilden sağlığa kadar oldukça geniş bir sektör yelpazesine sahiptir. Tarımsal üretimin ekonomide ağırlıklı olduğu ilde özellikle kayısı üretimi öne çıkmaktadır. Dünya kuru kayısı ihracatının önemli bir kısmı Malatya ve civar ilçelerde yetişen kurutmalığa uygun türde kayısı yetiştiriciliği ile sağlanmaktadır. Malatya ilinde sanayi sektöründe istihdamda ilk sırada tekstil ürünleri sektörü, ikinci sırada giyim eşyaları sektörü, üçüncü sırada gıda ürünleri sektörü yer almaktadır. Gıda sektörü Malatya'da çeşitli faaliyetleriyle ön planda olan sektörlerden biridir. OSB'lerde faaliyet gösteren firmaların yaklaşık yüzde 35'i gıda sektöründedir. Faaliyet gösteren firmaların üretim alanları da oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Lokum ve şekerleme ürünleri, helva, reçel, tahin, pekmez vb. ürünler, pestil, sucuk tarzı ürünler, dondurma üretimi, bakliyat ve kuru yemiş paketleme, süt ve peynir, yağ, ayran gibi süt ürünleri üreten çok sayıda firma bulunmaktadır. Malatya'da iplik, örme, dokuma, boya-apre ve konfeksiyon dallarında birçok firma faaliyet göstermektedir. Tekstil ve hazır giyim sektörleri Malatya'da da istihdam sağlamada lokomotif konumundadır. Malatya'da kayıtlı istihdamın yaklaşık yarısı tekstil sektöründedir. Tekstil alanında küçük birçok atölye bulunmakla birlikte ünü ülke sınırlarını aşmış önemli tekstil işletmeleri de faaliyet göstermektedir. Sektör Malatya'nın ihracatında ikinci sıradadır. İl, ulusal ve uluslararası piyasaya hitap eden makine ve teçhizat sektörü oldukça gelişmiştir. Metalik maden açısından da Malatya demir ve bakır yönüyle zengindir. Türkiye'nin en önemli demir yataklarından biri olan Hekimhan-Hasan Çelebi demir yatakları Malatya'dadır. Bir adet entegre pik demir üretim tesisi devreye alınmış ve bir adet demir cevheri zenginleştirme ve peletleme tesisi kurulum

çalışmaları devam etmektedir. Mermer, Malatya'nın Akçadağ ilçesinde önemli bir ekonomik değerdir. Festival ve fuarların şehre hayat kattığı Malatya; arkeolojik merkezler, cami ve türbeler, kiliseler, kervansaraylar, kale ve köprüler, konaklar, kanyon-vadi-mağara gibi tabiat varlıklarının çeşitlendirdiği oldukça geniş bir yelpazede tarihi ve kültürel değerlere sahiptir. Bu sayede tarih, doğa, inanç, kış ve sağlık turizmine yönelik imkânlara sahip olan Malatya'nın turizmi her geçen yıl gelişmektedir.

Muş, Türkiye'nin en büyük üçüncü ovasına sahiptir. Toplam arazi varlığı içerisinde mera ve çayırın büyük paya sahip olması hayvancılık potansiyeli açısından önemlidir. İl büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı bakımından ülkede üst sıralarda yer almaktadır. İl, yıllık yonca üretim miktarı ile ülkede birinci sırada yer almaktadır. Manda yetiştiriciliği ilde önemli bir paya sahiptir. Ayrıca ildeki canlı kaz varlığı Kars'tan sonra ikinci sırada yer almaktadır; Bulanık ilçesi bu konuda öne çıkmaktadır. Alparslan 2. Barajı ile birlikte ilde elektrik enerjisi üretimi ve sulama alanında önemli bir artış gerçekleşecektir. İlde Tarım Alet ve Makineleri İhtisas Sanayi Sitesi (TARMİSS) kurulmuş ve hâlihazırda tarım makineleri üretimi yapılmaktadır. Tekstil kent yatırımları ile beraber tekstil ve hazır giyim sektörü ilde her geçen gün büyüme kaydetmektedir. İlde alçıtaşı, barit, kuvarsit ve çimento hammaddeleri bulunmaktadır. Barit rezervi bakımından il dünyada dördüncü sıradadır. Mercimekkale, Kızılağaç ve Varto ilçelerinde yer alan jeotermal kaynaklar ilin jeotermal enerji üretimi, seracılık ve termal turizm potansiyelini artırmaktadır.

Sivas ilinde işgücünün sektörel dağılımına bakıldığında, tarım ve hayvancılık öne çıkmaktadır. İl, hububat, yem bitkileri, endüstri bitkileri ve yemeklik baklagiller olmak üzere dört ana grup altında zengin bir tarımsal ürün çeşitliliği sunan tarımsal alanları ile önemli bir bitkisel üretim merkezidir. Sivas ilinde hayvancılık büyükbaş, küçükbaş, tek tırnaklı, kanatlı hayvanlar ve arılar olarak beş ana grupta yapılmakta olup büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği başı çekmektedir. Sanayi sektörü açısından gıda ürünleri imalatı, madencilik ve taş ocakçılığı, mineral ürün imalatı, kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı, mobilya imalatı, metal cevheri madenciliği, giyim eşyası imalatı şehrin lokomotif üretim alanlarıdır. Gıda sanayi, Sivas'ın önemli bir hububat merkezi olması, hayvancılık konusunda Türkiye'nin önde gelen şehirlerinden biri olması gibi nedenlerle ağırlıklı bir değere sahiptir. Hastane yatakları gibi uluslararası standartlar gerektiren medikal ürünler de dâhil olmak üzere mobilya alanında son yıllarda hızlı bir ivme gösteren mobilya sanayi, hem küçük hem büyük ölçekli işletmelerle şehrin önde gelen sektörlerinden biri haline gelmiş durumdadır. İplik, çorap ve hazır giyim üzerine yoğunlaşan tekstil sektörü, şehirde istihdam sağlayan bir diğer önemli sanayi koludur. Sahip olduğu yeraltı zenginlikleri (demir, krom, kurşun-çinko, çimento ve tuğla hammaddeleri, traverten, sölestin, kaolen, barit, talk, tuz ve linyit) sebebiyle genel anlamıyla madencilik sektörünün yoğun olduğu Sivas, yeni yatakların tespit edilmesi ve bu kaynakların yüksek katma değerli ürüne dönüştürülebilmesi bakımından önemli bir potansiyeli barındırmaktadır. Kış turizmi kapsamında Yıldız Dağı dünya standartlarında kayak sporu yapılabilecek niteliklere sahiptir. Yıldız Dağı, Sıcak Çermik kaplıca bölgesine yakın olması nedeniyle her iki potansiyelin birlikte değerlendirilmesine de olanak sunmaktadır. Sivas, Selçuklu ve Osmanlı dönemi eserleri başta olmak üzere tarihi camileri, kiliseleri, hanları, hamamları ve türbeleriyle inanç ve kültür turizmine yönelik girişimler açısından zengin bir yelpaze sunmaktadır.

Tunceli’de ekonomik faaliyetler temel olarak organik tarım, küçük ölçekte hayvancılık, inşaat sektörü, küçük ölçekli imalat sanayi, hizmet sektörü, su ürünleri ve doğa ve kültür turizmi alanlarına yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu faaliyetlerden ön plana çıkan iki sektör tarım ve doğa-kültür turizmidir. Tarım alanlarının büyük kısmında tarla bitkileri yetiştirilmektedir. Nüfusuna oranla 300 bini aşan küçükbaş hayvan varlığı dikkat çekmektedir. Tunceli’de hayvancılık halkın temel geçim kaynağını teşkil etmektedir. Besi hayvancılığı işletmeciliği gelişmemiştir. Sığır, koyun ve kıl keçisi yetiştirilmektedir. Zengin endemik bitki varlığı, Tunceli’de arıcılık faaliyetlerinin ülke genelinde önemli bir pazara sahip olmasını sağlamıştır. Bu sektörde azımsanmayacak sayıda yetiştirici bulunmaktadır. Doğa sporları ve açık hava faaliyetleri açısından Türkiye’nin önemli şehirlerinden biri olan Tunceli’de, özellikle rafting, doğa yürüyüşü (trekking), zipline, yamaç paraşütü gibi aktiviteler konusunda önemli yatırım fırsatları bulunmaktadır. Tunceli, inanç turizmi açısından da ülkemizde önemli bir yere sahiptir.

Van ilinde hayvancılık sektörü, ilin en önemli iktisadi sektörü olma potansiyeline sahiptir. Küçükbaş hayvan sayısı bakımından Van, Türkiye’de birinci sıradadır. Van ili geniş mera varlığı ile koyunculuk için önemli bir potansiyel taşımaktadır. Van Gölü, kendisine has bir tür olan inci kefali balığı ile Türkiye'nin iç su balık üretiminin üçte birini karşılamaktadır. Van’ın yeraltı kaynakları açısından ilk sırada endüstriyel hammaddelerden pomza, ikinci sırada mermer gurubu oluşumları ve üçüncü sırada jeotermal enerji alanları yer almaktadır. Ayrıca, hizmet sektörünün alt sektörleri olarak temizlik, yemek ve güvenlik; tarım sektörünün alt sektörleri olarak ise un-yem, süt ve süt ürünleri, yumurta ve beyaz-kırmızı et üretimleri öne çıkmaktadır. Birinci etabın 32 adet fabrika binasından oluştuğu tekstilkentte hâlihazırda 2.000 kişilik istihdam sağlanmaktadır. Birinci etabın tamamen faaliyete geçmesi ile 2.500-3.000 kişilik istihdamın sağlanması hedeflenmektedir. Hizmete açılan Kapıköy sınır kapısının, Türkiye-İran ticaretinde önemli bir rol oynaması beklenmektedir. İl; Van Gölü, Akdamar Kilisesi, ‘Kaleler Kenti’ olarak anılmasını sağlayan kaleleri, dünyaca ünlü kedisi ve pek çok turizm aktivitesine olanak veren coğrafyası ile Doğu Anadolu’nun önemli bir turizm merkezidir.

Tablo 62. DAP Bölgesi İllerinde Öne Çıkan Sektörler

İller	Öne Çıkan Sektörler
Ağrı	Tarım (Büyükbaş ve küçükbaş yetiştiriciliği, Arıcılık, Yem bitkileri üretimi)
	Sanayi (Tekstil)
	Turizm (Kültür turizmi)
Ardahan	Tarım (Büyükbaş ve kaz yetiştiriciliği, Arıcılık, Yem bitkileri üretimi)
	Sanayi (Mobilya, Orman ürünleri ve Süt ve süt ürünleri)
	Turizm (Kış ve Doğa Turizmi)
Bingöl	Tarım (Büyükbaş ve küçükbaş yetiştiriciliği, Arıcılık, Sebze-meyve ve yem, tarla bitkileri üretimi)
	Sanayi (Tekstil, Süt ve süt ürünleri)
Bitlis	Tarım (Arıcılık, sebze-meyve üretimi)
	Sanayi (Tekstil)
	Turizm (İnanç ve kültür turizmi)
Elazığ	Tarım (Kanatlı hayvan yetiştiriciliği, Su ürünleri üretimi, Yem bitkileri ve sebze-meyve üretimi)
	Sanayi (Madencilğe dayalı üretim, Gıda üretimi)

	Turizm (İnanç ve kültür turizmi)
Erzincan	Tarım (Büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvan yetiştiriciliği, Sebze-meyve üretimi)
	Sanayi (Tekstil, Gıda üretimi)
	Turizm (Kış ve doğa turizmi)
Erzurum	Tarım (Büyükbaş yetiştiriciliği, Arıcılık, Yem bitkileri üretimi)
	Sanayi (Et ürünleri üretimi, Süt ve süt ürünleri üretimi, Tekstil)
	Turizm (Kış, kültür ve doğa turizmi)
Hakkâri	Tarım (Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, Arıcılık, Sebze-meyve üretimi)
	Turizm (Doğa turizmi)
Iğdır	Tarım (Büyükbaş ve küçükbaş yetiştiriciliği, Arıcılık, Yem bitkileri, hububat ve sebze-meyve üretimi)
	Sanayi (Tarıma dayalı gıda üretimi)
Kars	Tarım (Büyükbaş ve kaz yetiştiriciliği, Arıcılık, Yem bitkileri üretimi)
	Sanayi (Süt ve süt ürünleri üretimi)
	Turizm (Kış ve Kültür Turizmi)
Malatya	Tarım (Büyükbaş yetiştiriciliği, Su ürünleri üretimi, Sebze-meyve, tahıl ve tarla bitkileri üretimi)
	Sanayi (Gıda üretimi, Tekstil, Konfeksiyon, Madencilğe dayalı üretim)
	Turizm (İnanç ve kültür turizmi)
Muş	Tarım (Büyükbaş, küçükbaş ve kaz yetiştiriciliği, Yem bitkileri üretimi)
	Sanayi (Tekstil, Konfeksiyon, Tarım makineleri üretimi)
Sivas	Tarım (Büyükbaş ve küçükbaş yetiştiriciliği, Arıcılık, Yem bitkileri, hububat ve tarla bitkileri üretimi)
	Sanayi (Madencilğe dayalı üretim, Gıda üretimi)
	Turizm (Kış ve termal turizm)
Tunceli	Tarım (Küçükbaş yetiştiriciliği, Arıcılık, Yem bitkileri üretimi, Organik tarım)
	Turizm (Doğa ve inanç turizmi)
Van	Tarım (Büyükbaş ve küçükbaş yetiştiriciliği, Arıcılık, Hububat ve yem bitkileri üretimi)
	Sanayi (Tekstil, Et ürünleri imalatı, Süt ve süt ürünleri imalatı)
	Turizm (Kültür turizmi)

8. BÖLGE KALKINMA PROGRAMI STRATEJİK ÇERÇEVESİ

8.1. Amaç, Hedef ve Sektörel Operasyonel Programlar (SOP)

2021-2023 DAP Bölge Kalkınma Programında uygulanmak üzere 3 adet amaç belirlenmiştir:

1. Tarımsal Üretimde Katma Değerin Artırılması ve Kırsal Kalkınma,
2. Sanayi Ekosisteminin Geliştirilmesi,
3. Beşeri ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi.

“Tarımsal Üretimde Katma Değerin Artırılması ve Kırsal Kalkınma” amacı kapsamında;

- Meralarda hayvanların fazla enerji sarf etmeden temiz suya ulaşması için meralara su iletim hatlarının yapılması, ya da yeraltı su kaynağı bulunan alanlarda GES destekli su depolarının tesis edilmesi desteklenecektir.
- Meralarda bilhassa göçerlerin yoğunlukla bulunduğu alanlarda insan ve hayvan refahının iyileştirilmesi amacıyla güneş enerjili banyo, WC, gölgelik, sıvat, tuzluk, kaşınma kazığı vb. yapıların kurulumu desteklenecektir.
- Bölgede vasfını yitirmiş meralarda ıslah çalışmaları desteklenecektir.
- DSİ yatırımlarının dışında kalan sulamaya elverişli tarım arazilerinde küçük ölçekli tarımsal sulama kanallarının rehabilitasyonu ve inşasını yaptırmak suretiyle bitkisel üretimde verimliliği ve katma değeri artıracak faaliyetlere destek sağlanacaktır.
- Bölgede meyvecilik havzalarında en az 10 da en fazla 30 da olmak üzere kapama meyve bahçeleri, fidan üretim merkezleri, işleme tesisleri ve soğuk hava depoları kurulumu desteklenecektir.
- Bölgede yenilenebilir enerji potansiyeli olan alanlarda sera kurulumu desteklenecektir.
- Bölgede sulama altyapısı iyileştirilen alanlarda bitkisel üretim çeşitliliğinin artırılması amacıyla tohum ve makine-ekipman desteği sağlanacaktır.
- Bölgede yetişen ürünlerin pazarlanabilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla işleme, muhafaza ve pazarlamaya yönelik yöresel ürün çarşıları/pazarları kurulumu desteklenecektir.
- Hayvansal ürünlerin katma değerini artırmaya yönelik üreticilerin birlikte hareket etmesini sağlayan projeler desteklenecektir.
- Bölgede arı yetiştiriciliği, organik bal üretimi ve ikincil ürünlerin üretimi artırılabilecektir.
- Su tutmaya başlayan baraj ve göletlerde su ürünleri üretiminin başlamasına yönelik çalışmalar yürütülecek, su ürünleri üretimi desteklenecektir.

“Sanayi Ekosisteminin Geliştirilmesi” amacı kapsamında;

- Bölgede faaliyette bulunan sanayi işletmelerine yönelik araştırma-geliştirme, fizibilite ve projelendirme konularında destekler verilecektir.
- Bölgede yer alan KSS'lere yönelik altyapı proje desteği sağlanacaktır.

“Beşeri ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi” amacı kapsamında;

- İlk ve ortaöğretim öğrencileri başta olmak üzere tüm yaş gruplarında bireylere bilimsel, eleştirel ve deneyimsel düşünce yapısını kazandıracak, yaratıcılıklarını ve üretkenliklerini uygulamalı olarak geliştirecek atölyeler yaygınlaştırılacaktır.
- Kırsalda bulunan ve DAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından belirlenecek ilköğretim okullarının ihtiyaçları tespit edilerek rehabilitasyonu sağlanacaktır.
- Bölgede bulunan ve DAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından desteklenmesi uygun görülen mesleki ve teknik liselerin eğitimine yönelik atölye, laboratuvar vb. altyapı ihtiyaçları desteklenecek ve makine-teçhizat eksiklikleri giderilecektir.
- Bölgede yapılacak olan çeşitli kültür sanat etkinlikleri desteklenecektir.
- Özel gereksinimli bireylerin topluma kazandırılmasına yönelik projeler desteklenecektir.
- Kadına yönelik projeler desteklenecektir.
- Bölgede öne çıkan sektörlerde mesleki kapasiteyi ve hizmet kalitesini artırmaya yönelik eğitimler desteklenecektir.

Tablo 63. Amaç, Hedef ve Sektörel Operasyonel Programlar

Amaç	Hedef	Sektörel Operasyonel Program	Açıklama
Tarımsal Üretimde Katma Değerin Artırılması ve Kırsal Kalkınma	Bitkisel Üretim Artırılacaktır.	S1. Sulama Programı	Program kapsamında Küçük Ölçekli Tarımsal Sulama Projeleri ve Hayvan İçme Suyu projeleri desteklenecektir.
		S2. Yem Bitkileri Üretiminin Artırılması Programı	Bölgede yem bitkileri üretiminin yaygınlaştırılması için gereken makine-ekipman, iklim şartlarına uygun sertifikalı tohum geliştirilmesi ve hayvancılık için önemli girdi maliyeti olan silajlık veya kaba yem ihtiyacının karşılanmasına yönelik projeler desteklenecektir.
		S3. Havza Bazlı Meyvecilik ve Endüstri Bitkileri Üretiminin Artırılması Programı	Meyvecilik ile endüstri bitkilerin üretiminin artırılması için işleme ve paketlenme tesisleri ve meyve bahçeleri kurulması ile makine ekipman desteğine yönelik projeler desteklenecektir.
	Hayvansal Üretimde Katma Değer Artırılacaktır.	S4. Et ve Süt Hayvancılığının Geliştirilmesi Programı	Program kapsamında soğuk süt zinciri modernizasyonu ve oluşturulması, hayvan hastalıklarının azaltılması ile et ve süt verimliliğinin ve kârlılığının artırılmasına yönelik projeler desteklenecektir.

Amaç	Hedef	Sektörel Operasyonel Program	Açıklama
		S5. Mera Destekleme Programı	Bölgede tarım dışı alanlarda ve vasfı bozulmuş meralarda suni mera kurulmasını teşvik etmek ve bu sayede çiftçimizin daha fazla araziden faydalanması, mera ve yaylaklarda otlatmayı kolaylaştırıcı yapı ve tesis yapılmasını sağlayan projeler (gölgelik, suluk, tuzluk, kaşınma kazıkları, mera çitleri, hayvan barınakları, göçerlerin yaşam şartlarının iyileştirilmesine yönelik projeler, otlatmayı kolaylaştırıcı tesislerin ve meralarda hayvanların sevk ve idaresini sağlayan mera yollarının yapımı) ile çayır ve mera alanlarında mera bitkilerinin üretimini ve besin değerini artırmak, bitki örtüsü sıklığını sağlamak amacıyla, toprak analizleriyle toprak yapısına, meranın doğal yapısına uygun gübre çeşidi belirlenerek gübreleme çalışmalarını kapsayan projeler desteklenecektir.
		S6. Arıcılığın Geliştirilmesi Programı	Program kapsamında arı ürünlerinin üretim ve pazarlanması, arı ürünleri üretim ormanı, damızlık ana arı üretim merkezleri, arı yetiştiriciliğinde kışlatma, arı ürünlerinin AB standartlarında paketlenmesi ve pazarlanması, arı ırklarının ıslahı, kovan malzemesi üretimi, üretilen balın kalite ve standardizasyonunun artırılması ve organik arıcılık yetiştiriciliğine yönelik projeler desteklenecektir.

Amaç	Hedef	Sektörel Operasyonel Program	Açıklama
	Kırsal Nüfusun Geliri ve Yaşam Kalitesi İyileştirilecektir.	S7. Kırsal Kalkınma, Tarımsal Örgütlenme ve Yöresel Ürünlerin Üretim-Satış ve Pazarlamasının Desteklenmesi Programı	Kırsal kalkınmanın oluşturulması ve yöresel ürünlerin üretimi, satışı ve pazarlanmasına yönelik projeler desteklenecektir.
		S8. Tarımsal Eğitim ve Yayım Programı	Üniversiteler ve MEB'e bağlı meslek liselerinin bitkisel ve hayvansal üretimde verimliliğin ve kalitenin artırılması, toprak ve su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması amacıyla eğitim ve yayım faaliyetlerine yönelik projeleri desteklenecektir.
Sanayi Ekosisteminin Geliştirilmesi	Sanayi -Girişimcilik ve Ar-Ge Desteklenecektir.	S9. Sanayi Ekosisteminin Güçlendirilmesi Programı	Bölgede faaliyette bulunan sanayi işletmelerine yönelik araştırma-geliştirme, fizibilite, projelendirme konularında destekler verilecektir. Bölgede yer alan KSS'lere yönelik altyapı proje desteği sağlanacaktır.
Beşeri ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi	Beşeri Kapasitenin Artışına Yönelik Faaliyetler Yürütülecektir.	S10. Yerel Kurumların Kapasitesinin Geliştirilmesi Programı	Bölgede mesleki kapasiteyi ve hizmet kalitesini artırmaya yönelik eğitimler, idare ve kuruluşların proje yönetimi kapasitelerinin artırılmasını hedefleyen projeler desteklenecektir.
	Dezavantajlı Grupların Sosyal Hayata Katılımı Artırılacaktır.	S11. Özel Gereksinimi Olan Bireylerin Desteklenmesi Programı	Özel gereksinimli bireylerin eğitim gördüğü kurumların rehabilitasyonuna yönelik projeler desteklenecektir. Hipoterapi merkezlerinin rehabilitasyonuna yönelik projeler ve özel gereksinimli olan bireylerin istihdamına yönelik projeler desteklenecektir. Özel gereksinimli bireylerin bilişsel, fiziksel, psikolojik ve sosyal gelişimlerinin desteklenmesi, sosyal yaşama katılımlarının sağlanması, öz bakım becerilerinin

Amaç	Hedef	Sektörel Operasyonel Program	Açıklama
			artırılması, istihdam olanaklarından faydalanması sağlanacaktır.
		S12. Kadın Dostu İlçeler Programı	Kadınların işgücü piyasasına daha fazla katılımlarını sağlayan projeler, kadınların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştıran projeler, kadının toplumsal statüsünün güçlendirilmesine yönelik projeler desteklenecektir.
	Sosyal ve Kültürel Hayat Desteklenecektir.	S13. Eğitim-Kültür-Sanat Faaliyetlerinin Desteklenmesi Programı	İlk ve ortaöğretimde teknoloji sınıfı kuruluşu projeleri desteklenecektir. İlk ve ortaöğretim öğrencileri başta olmak üzere tüm yaş gruplarında bireylere bilimsel, eleştirel ve deneyimsel düşünce yapısını kazandıracak, yaratıcılıklarını ve üretkenliklerini uygulamalı olarak geliştirecek atölyeler yaygınlaştırılacaktır. Bölgede bulunan mesleki ve teknik liselerin eğitime yönelik atölye, laboratuvar, vb. altyapı ihtiyaçları desteklenecek ve makine-teçhizat eksiklikleri giderilecektir. Pilot iller başta olmak üzere kırsalda bulunan ilköğretim okullarının ihtiyaçları tespit edilerek rehabilitasyonu sağlanacaktır.

8.2. Uygulama Detayları

Belirlenmiş olan stratejik operasyonel programlar kapsamında bölge illerinde yer alan uygulayıcı kuruluşlar tarafından teklif edilecek programlarla uyumlu projeler 2021-2023 yılları arasında desteklenecektir. Uygulama aşamasında her program için uygulayıcı kuruluşlar belirlenmiştir. Bu uygulayıcı kuruluşlar ile ortak çalışmalar yapılarak programlar tamamlanacaktır. Her program için belirli hedef göstergesi ortaya konmuştur. Hedef göstergeleri için uygulamaya devam edilen projelerde 2021 yılbaşı gösterge değeri, yeni programlarda ise başlangıç değeri 0 olarak kabul edilmiştir. Hedeflerde ulaşılmak istenen değer kümülatif olarak programın uygulama süre sonu olan 2023 yıl sonu hedefi alınarak belirlenmiştir.

Tablo 64. Uygulama Detayları

Amaç	Hedef	Sektörel Operasyonel Program	İşbirliği Yapılacak Kurum/Kuruluşlar	Uygulama Yeri	Başlama-Bitiş Tarihi
Tarımsal Üretimde Katma Değerin Arttırılması ve Kırsal Kalkınma	Bitkisel Üretim Artırılacaktır.	S1. Sulama Programı	İl Özel İdareleri, Büyükşehir Belediye Başkanlıkları	DAP İlleri	2021-2023
		S2. Yem Bitkileri Üretiminin Artırılması Programı	İl/İlçe Tarım ve Orman Müdürlükleri, Belediyeler, Tarımsal Araştırma Enstitüleri, Üniversiteler, Kalkınma Ajansları	DAP İlleri	2021-2023
		S3. Havza Bazlı Meyvecilik ve Endüstri Bitkileri Üretiminin Artırılması Programı	İl/İlçe Tarım ve Orman Müdürlükleri, Belediyeler, Tarımsal Araştırma Enstitüleri, Üniversiteler, Kalkınma Ajansları	DAP İlleri	2021-2023
	Hayvansal Üretimde Katma Değer Artırılacaktır.	S4. Et ve Süt Hayvancılığının Geliştirilmesi Programı	İl/İlçe Tarım ve Orman Müdürlükleri, Belediyeler, Tarımsal Araştırma Enstitüleri, Üniversiteler, Kalkınma Ajansları	DAP İlleri	2021-2023
		S5. Mera Destekleme Programı	İl/İlçe Tarım ve Orman Müdürlükleri	DAP İlleri	2021-2023

Amaç	Hedef	Sektörel Operasyonel Program	İşbirliği Yapılacak Kurum/Kuruluşlar	Uygulama Yeri	Başlama-Bitiş Tarihi
		S6. Arıcılığın Geliştirilmesi Programı	İl/İlçe Tarım ve Orman Müdürlükleri, Belediyeler, Tarımsal Araştırma Enstitüleri, Üniversiteler, Kalkınma Ajansları	DAP İlleri	2021-2023
	Kırsal Nüfusun Geliri ve Yaşam Kalitesi İyileştirilecektir.	S7. Kırsal Kalkınma, Tarımsal Örgütlenme ve Yöresel Ürünlerin Üretim-Satış ve Pazarlamasının Desteklenmesi Programı	İl/İlçe Tarım ve Orman Müdürlükleri, Belediyeler, Tarımsal Araştırma Enstitüleri, Üniversiteler, Kalkınma Ajansları	DAP İlleri	2021-2023
		S8. Tarımsal Eğitim ve Yayım Programı	Üniversiteler ve MEB bağlı meslek liseleri	DAP İlleri	2021-2023
Sanayi Ekosisteminin Geliştirilmesi	Sanayi -Girişimcilik ve Ar-Ge Desteklenecektir.	S9. Sanayi Ekosisteminin Güçlendirilmesi Programı	İl Özel İdareleri, Büyükşehir Belediye Başkanlıkları, İl ve İlçe Belediye Başkanlıkları, Kalkınma Ajansları	DAP İlleri	2021-2023
Beşeri ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi	Beşeri Kapasitenin Artışına Yönelik Faaliyetler Yürütülecektir.	S10. Yerel Kurumların Kapasitesinin Geliştirilmesi Programı	Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri, İl ve İlçe Belediyeleri, İl Özel İdareleri	DAP İlleri	2021-2023
	Dezavantajlı Grupların Sosyal Hayata Katılımı Artırılacaktır.	S11. Özel Gereksinimi Olan Bireylerin Desteklenmesi Programı	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri, Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri, İl ve İlçe	DAP İlleri	2021-2023

Amaç	Hedef	Sektörel Operasyonel Program	İşbirliği Yapılacak Kurum/Kuruluşlar	Uygulama Yeri	Başlama-Bitiş Tarihi
			Belediyeleri, Milli Eğitim Müdürlükleri		
		S12. Kadın Dostu İlçeler Programı	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri, Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri, İl ve İlçe Belediyeleri	DAP İlleri	2021-2023
	Sosyal ve Kültürel Hayat Desteklenecektir.	S13. Eğitim-Kültür-Sanat Faaliyetlerinin Desteklenmesi Programı	İl Özel İdareler, İl ve İlçe Belediyeleri, İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri, Kaymakamlıklar	DAP İlleri	2021-2023

Tablo 65. Gösterge Değerleri

Sektörel Operasyonel Program	Gösterge	Ölçüm Birimi	Başlangıç Değeri	Başlangıç Yılı	Hedef Değeri	Veri Kaynağı
S1. Sulama Programı	Sulamaya Açılan Alan	ha	165.792	2021	225.792	DAP BKİ
	Yapılan HİS Tesisi Sayısı	adet	240	2021	315	DAP BKİ
S2. Yem Bitkileri Üretimini Artırılması Programı	Dağıtılan Makine Sayısı	adet	119	2021	149	DAP BKİ
	Üretim Yapılan Alan Miktarı	da	40.000	2021	55.000	DAP BKİ
S3. Havza Bazlı Meyvecilik ve Endüstri Bitkileri Üretimini Artırılması Programı	Yapılan Kapama Meyve Bahçesi Alanı	da	3.585	2021	6.585	DAP BKİ
	Dağıtılan Makine Sayısı	adet	92	2021	122	DAP BKİ
S4. Et ve Süt Hayvancılığının Geliştirilmesi Programı	Desteklenen Proje Sayısı	adet	9	2021	24	DAP BKİ
S5. Mera Destekleme Programı	Hizmet Götürülen Mera Sayısı	adet	44	2021	74	DAP BKİ
S6. Arıcılığın Geliştirilmesi Programı	Desteklenen Proje Sayısı	adet	6	2021	21	DAP BKİ
S7. Kırsal Kalkınma, Tarımsal Örgütlenme ve Yöresel Ürünlerin Üretim-Satış ve Pazarlamasının Desteklenmesi Programı	Kurulan Yöresel Ürün Pazarı Sayısı	adet	4	2021	19	DAP BKİ
	Desteklenen Kırsal Kalkınma Proje Sayısı	adet	1	2021	13	DAP BKİ
S8. Tarımsal Eğitim ve Yayım Programı	Verilen Eğitim Sayısı	adet	502	2021	652	DAP BKİ

Sektörel Operasyonel Program	Gösterge	Ölçüm Birimi	Başlangıç Değeri	Başlangıç Yılı	Hedef Değeri	Veri Kaynağı
S9. Sanayi Ekosisteminin Güçlendirilmesi Programı	Yapılan Çalışma Sayısı	adet	0	2021	10	DAP BKİ
	Destek Verilen KSS Sayısı	adet	0	2021	10	DAP BKİ
S10. Yerel Kurumların Kapasitesinin Geliştirilmesi Programı	Verilen Kurumsal Eğitim Sayısı	adet	0	2021	5	DAP BKİ
	Desteklenen Proje Sayısı	adet	0	2021	5	DAP BKİ
S11. Özel Gereksinimi Olan Bireylerin Desteklenmesi Programı	Desteklenen Proje Sayısı	adet	0	2021	10	DAP BKİ
S12. Kadın Dostu İlçeler Programı	Desteklenen Proje Sayısı	adet	0	2021	10	DAP BKİ
S13. Eğitim-Kültür-Sanat Faaliyetlerinin Desteklenmesi Programı	Rehabilitasyonu Yapılan Okul Sayısı	adet	0	2021	15	DAP BKİ
	Açılan Teknoloji Sınıfı Sayısı	adet	0	2021	15	DAP BKİ

8.3. Bölge Kalkınma Programı Finansmanı ve Kamu Yatırım Programı İle İlişkisi

2021-2023 yılları arasında uygulanacak olan DAP Bölge Kalkınma Programı'nın finansmanı, Kamu Yatırım Programı'ndan DAP Bölge Kalkınma İdaresine tahsis edilecek ödenekler ile gerçekleştirilecektir.

Bu kapsamda DAP Bölge Kalkınma Programı kapsamında uygulanacak olan Sektörel Operasyonel Programlar (SOP) ile Kamu Yatırım Programı ilişkisi (2021 Yılı Yatırım Programı için) aşağıdaki tablodaki gibi kurulmuştur. 2022 ve 2023 yıllarında Kamu Yatırım Programı'nın 2021 yılı Yatırım Programı'ndaki projelerle sürdürülmesi beklenmektedir. Kamu Yatırım Programı'ndaki projelerde değişiklik olması durumunda, uygulanacak olan SOP'ların Kamu Yatırım Programı ile ilişkisi yeni duruma göre güncellenecektir.

DAP Bölge Kalkınma Programı'nda belirlenen amaçlara ulaşılabilmesi için, 2021-2023 döneminde Kamu Yatırım Programı'nda yıllar itibarıyla Tablo 66'daki gibi bir ödenek tahsisinin yapılması planlanmaktadır. Söz konusu yıllardaki tahsislerin il/ilçe dağılımları alt projeler belirlendikten sonra yıllık olarak nihayetlendirilerek kamuoyu ile paylaşılacaktır. Buna göre 3 yıllık dönemde DAP Bölge Kalkınma Programı'na 387 milyon 600 bin TL ödeneğin tahsisi öngörülmektedir.

Tablo 66. 2020 Kamu Yatırım Programı ve SOP İlişkisi (Bin TL)

Proje No	Proje Adı	Sektörü	Finanse Edilecek SOP	2021	2022	2023	TOPLAM
2020A01-150074	Hayvan İçme Suyu	Tarım / Sulama	S1	8.000	5.000	7.000	20.000
2020A01-150082	Küçük Ölçekli Tarımsal Sulama İşleri	Tarım / Sulama	S1	29.308	42.000	45.000	116.308
2020A02-150078	Bitkisel Üretim Altyapısının Geliştirilmesi Projesi	Tarım / Bitkisel Üretim	S2 S3 S5 S7	S2: 5.434 S3: 5.000 S5: 4.000 S7: 6.546	S2: 7.000 S3: 8.000 S5: 9.500 S7: 9.500	S2: 7.500 S3: 8.500 S5: 11.000 S7: 11.000	S2: 19.934 S3: 21.500 S5: 24.500 S7: 27.046
2020A03-150080	Hayvancılık Altyapısının Geliştirilmesi Projesi	Tarım / Hayvancılık	S4 S6	S4: 8.367 S6: 2.420	S4: 13.500 S6: 5.500	S4: 15.000 S6: 6.000	S4: 36.867 S6: 13.920
2020A02-142199	Tarımsal Eğitim ve Yayım Projesi	Tarım / Bitkisel Üretim	S8	5.000	8.000	8.500	21.500
2020C33-149697	Bölgesel Sanayi Ekosisteminin Güçlendirilmesi	İmalat / Kobi ve Girişimcilik	S9	1.013	5.000	6.000	12.013
2016H04-2715	DAP Bölgesinde Okuma Kültürünün Geliştirilmesi	Eğitim / Kültür	S13	7.512	4.500	5.000	17.012
2020H04-150328	DAP İdaresi Muhtelif Kültür Projeleri	Eğitim / Kültür	S13	4.000	10.500	11.000	25.500
Yeni Teklif	Yerel Kurumların Kapasitesinin Geliştirilmesi Programı	DKH/Sosyal/ İstihdam ve Çalışma Hayatı	S10	0	3.750	3.750	7.500

Proje No	Proje Adı	Sektörü	Finanse Edilecek SOP	2021	2022	2023	TOPLAM
Yeni Teklif	Özel Gereksinimi Olan Bireylerin Desteklenmesi Programı	DKH/Sosyal/Sosyal İçerme	S11	0	6.000	7.000	13.000
Yeni Teklif	Kadın Dostu İlçeler Programı	DKH/Sosyal/Sosyal İçerme	S12	0	5.000	6.000	11.000
TOPLAM				86.600	142.750	158.250	387.600

Tablo 67. DAP Bölge Kalkınma Programı Finansman Tablosu

Amaçlar	Bütçe Öngörüsü (bin TL)			Toplam
	2021	2022	2023	
AMAÇ 1: Tarımsal Üretimde Katma Değerin Artırılması ve Kırsal Kalkınma	74.075	108.000	119.500	301.575
AMAÇ 2: Sanayi Ekosisteminin Geliştirilmesi	1.013	5.000	6.000	12.013
AMAÇ 3: Beşerî ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi	11.512	29.750	32.750	74.012
TOPLAM	86.600	142.750	158.250	387.600

9. BÖLGE KALKINMA PROGRAMI YÖNETİŞİMİ

DAP Bölge Kalkınma Programı'nın (2021-2023) uygulanmasından ve takibinden esas olarak DAP Bölge Kalkınma İdaresi sorumludur.

2021-2023 dönemi DAP Bölge Kalkınma Programı'nda belirlenen amaç ve hedeflere ulaşılabilmesi için, merkezi ve mahalli bütün kamu kurum ve kuruluşlar, gerekli özen ve hassasiyeti gösterecek ve çalışmaların eksiksiz yerine getirilebilmesine yönelik tedbirleri alacaktır.

DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023) ile birlikte diğer bölge kalkınma programlarının merkezi düzeyde koordinasyonundan Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü sorumludur.

DAP Bölge Kalkınma Programı'nın (2021-2023) bölgedeki koordinasyonundan DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı sorumludur. Ancak, bölge kalkınma programının uygulanmasında, başta iş birliği yapılacak kurum/kuruluşlar olmak üzere, bölgedeki bütün kamu kurum ve kuruluşları sorumludur.

Bölge Kalkınma Programı kapsamındaki proje ve faaliyetlerin uygulanmasında, tamamlayıcılık ve koordinasyon sağlanacak, başta valilikler, kaymakamlıklar ve mahalli idareler olmak üzere ilgili kamu kurum ve kuruluşları çalışmalarını hızlandırmaya yönelik tedbirleri zamanında alacaklardır.

Söz konusu proje ve faaliyetler kapsamında yenilikçi modellerin geliştirilmesine ve uygulanmasına özen gösterilecektir.

DAP Bölge Kalkınma Programı'nda (2021-2023) ihtiyaç duyulan revizyonlar, DAP Bölge Kalkınma İdaresince ön inceleme, analiz ve değerlendirme yapıldıktan sonra Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca onaylanacaktır/onaya sunulacaktır.

10. BÖLGE KALKINMA PROGRAMININ İZLENMESİ

DAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023) kapsamındaki proje ve faaliyetler izleme sistemi üzerinden gerçekleştirilecektir. Bölge Kalkınma Programları üçer aylık dönemlerle DAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından raporlanacaktır.

Sorumlu kamu kurum ve kuruluşları ilgili izleme raporlarını DAP Bölge Kalkınma İdaresi'ne zamanında iletilecek; DAP Bölge Kalkınma İdaresi ise söz konusu proje gerçekleştirme bilgilerinin zamanında izleme sistemine girişine özen gösterecektir.

Projelerin uygulanmasından sorumlu kuruluşların en üst düzeydeki yetkili temsilcilerinden ve ilgili ajans genel sekreterlerinden müteşekkil, başkanlığını DAP Bölge Kalkınma İdaresi başkanının, sekreteryasını DAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin yaptığı Bölge Kalkınma Programı İzleme ve Yönlendirme Komitesi oluşturulacaktır. Bu komite, her yılın Nisan ve Ağustos aylarının ilk yarısı içerisinde, Bölge Kalkınma Programının gidişatını değerlendirmek ve gelecek dönem sektörel operasyonel programları yönlendirmek üzere toplanacaktır.

Bölge Kalkınma Programları İzleme ve Yönlendirme Komitesi toplantıları öncesinde, İdare tarafından, bölge kalkınma programının uygulanmasında karşılaşılan sorunlar ve bunlara yönelik alınacak tedbirler ile bu tedbirlerin uygulamasına yönelik iş bölümü ve uygulama takviminin yer aldığı ilerleme raporları hazırlanacak ve toplantı tarihinden en az 15 gün öncesinde Komite üyelerine iletilecektir. Üyelerden gelen görüş ve öneriler ışığında hazırlanan taslak rapor toplantıda tartışılarak nihai hale getirilecek ve onaylanacaktır. Nihai rapor, İdare tarafından Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığına iletilecektir.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI
DAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI
DAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

✉ info@dap.gov.tr

☎ 0(442) 282 20 30

☎ 0(442) 238 28 28 / 0(442) 328 04 21 / 0(442) 238 04 22

📍 Üniversite Mah. Prof. Dr. İhsan Doğramacı Bulvarı

No: 9 PK 2750 Yakutiye/Erzurum